

ΑΓΑΠΗ Μ. ΕΥΔΩΡΙΔΟΥ

Ο ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ ΣΤΗ ΝΙΚΟΜΗΔΕΙΑ ΚΑΙ ΤΗΝ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΤΗΣ

*ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ ΥΠΟΒΛΗΘΕΙΣΑ ΣΤΟ ΤΜΗΜΑ ΠΟΙΜΑΝΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ
ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ ΤΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΤΟΥ Α.Π.Θ.*

ΤΟΜΕΑΣ: ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΚΑΙ ΔΟΓΜΑΤΙΚΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ
ΚΛΑΔΟΣ ΕΙΔΙΚΕΥΣΗΣ: ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΟΡΘΟΔΟΞΙΑ
ΣΥΜΒΟΥΛΟΣ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ Ε. ΚΑΡΑΘΑΝΑΣΗΣ

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 2010

Ο ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ ΣΤΗ ΝΙΚΟΜΗΔΕΙΑ ΚΑΙ ΤΗΝ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΤΗΣ

Εἰς μνήμην,
Ελισάβετ καὶ Κωνσταντίνου Εὐδωρίδη
ἐκ Νικομηδεΐας ορμωμένων.....

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Λόγοι προσωπικοί με οδήγησαν πριν από αρκετά χρόνια στην Κεντρική Βιβλιοθήκη του Α.Π.Θ., όπου στην προσπάθειά μου να ανακαλύψω περισσότερα στοιχεία γύρω τον τόπο καταγωγής μου, έπεσα κυριολεκτικά πάνω στο βιβλίο του Κώστα Φαλτάιτς, το οποίο και αποτελεί μια συρραφή αφηγημάτων σχετικά με τις σφαγές των Ελλήνων της Νικομήδειας. Πρόκειται για ένα κείμενο παλαιότατο, του 1921, πράγμα που από μόνο του δυσχέραινε την επιτόπια έρευνα και καθιστούσε αδύνατη την μελέτη του, εκτός του συγκεκριμένου χώρου του Α.Π.Θ., ικανό όμως να βοηθήσει τη μνήμη να ανακαλέσει τα ιστορικά γεγονότα και να προκαλέσει συναισθήματα και συγκίνηση έντονη.

Η επιλογή του συγκεκριμένου θέματος έγινε εξ αφορμής λόγων προσωπικής αναζήτησης, αλλά και κατόπιν παρότρυνσης του κ. Καραθανάση, ο οποίος και μου το υπέδειξε. Γι' αυτό και θα ήθελα προσωπικά να ευχαριστήσω θερμά τον σύμβουλο καθηγητή μου, καταρχήν για την ευκαιρία και δυνατότητα που μου έδωσε μέσω της έρευνας να ασχοληθώ με την περιοχή της Βιθυνίας και τον Ελληνισμό της Νικομήδειας, αλλά και για την καθοδήγηση, τις συμβουλές, την ανοχή και κατανόηση που έδειξε καθ' όλη τη διάρκεια της πορείας και συγγραφής του συγκεκριμένου πονήματος.

Πολλές ευχαριστίες επίσης οφείλω να εκφράσω στην οικογένειά μου και στους γονείς μου, αλλά κυρίως στον σύζυγό μου κ. Κυριάκο Μπαξεβανίδη, χωρίς τη βοήθεια του οποίου θα ήταν αδύνατη η ολοκλήρωση της παρούσας εργασίας.

Βρυξέλλες Μάϊος 2010

Αγάπη Μ. Ευδωρίδου

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	4
ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ	5
ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ	9
ΛΕΞΙΛΟΓΙΟ ΤΟΥΡΚΙΚΩΝ ΟΡΩΝ.....	10
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	11
ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ.....	12
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ	14
Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΝΙΚΟΜΗΔΕΙΑΣ	17
ΑΡΧΑΙΟΙ ΧΡΟΝΟΙ.....	17
ΡΩΜΑΪΚΟΙ-BYZANTΙΝΟΙ ΧΡΟΝΟΙ.....	19
ΧΡΟΝΟΙ ΤΩΝ ΣΕΛΤΖΟΥΚΩΝ - ΟΘΩΜΑΝΩΝ – ΤΟΥΡΚΩΝ	21
ΙΔΡΥΣΗ ΚΑΙ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΝΙΚΟΜΗΔΕΙΑΣ	31
ΕΠΙΣΚΟΠΕΣ – ΤΑΚΤΙΚΑ Ή ΕΚΘΕΣΕΙΣ Ή ΑΝΑΓΡΑΦΕΣ.....	34
ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ.....	37
Η Μητρόπολη	38
ΕΠΙΣΚΟΠΙΚΟΣ ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ	47
Η ΧΩΡΟΘΕΤΗΣΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΟΡΘΟΔΟΞΩΝ ΚΟΙΝΟΤΗΤΩΝ.....	51
Η ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ ΡΩΜΙΩΝ ΣΤΟ ΒΟΡΕΙΟ ΤΜΗΜΑ ΤΩΝ ΔΥΤΙΚΩΝ ΠΑΡΑΛΙΩΝ ΚΑΤΑ ΤΟ 19 ^ο ΑΙΩΝΑ	
Η ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΤΟΥΣ ΣΤΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ.....	55
ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΗ ΔΙΑΙΡΕΣΗ ΚΑΙ ΠΛΗΘΥΣΜΟΙ ΤΗΣ ΜΙΚΡΑΣ ΑΣΙΑΣ	59
ΔΙΟΙΚΗΣΗ (ΣΑΝΤΖΑΚΙ-ΜΟΥΤΕΣΑΡΙΦΛΙΚΙ) ΝΙΚΟΜΗΔΕΙΑΣ	60
ΟΙ ΠΟΛΕΙΣ ΚΑΙ Ο ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΤΟΥΣ.....	60
ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΕΣ ΤΗΣ ΝΙΚΟΜΗΔΕΙΑΣ	64
Ντάριτζα (Τατάριον , Δάριτζα)	64
Εσκή Χισάρ (Αρετσού)	64

Γκέμπζε (Δακίβυζα)	65
Καρά - Μουρσάλ (Πραίνετος)	65
ΚΑΤΙΡΛΙ	66
ΑΝΤΑΠΑΖΑΡΙ.....	71
ΣΑΠΑΝΤΖΑ	73
ΚΟΥΡΙ	73
ΚΑΛΠΗ	75
ΓΙΑΛΟΒΑ (ΔΡΕΠΑΝΟ, ΕΛΕΝΟΠΟΛΙΣ)	75
ΓΚΕΙΒΕ (ΚΥΒΑΛΟΝ ή ΤΟΤΑΙΟΝ).....	76
ΚΑΡΑΣΟΥ.....	77
ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΕΣ ΚΑΡΑΣΟΥ	77
Κουρούμεσέ	78
Σουμπάτάκ.....	78
Γιασί Γκεσίτ	79
Τσατάλ Οβάζ.....	79
Παραλί.....	79
Αρντίτς Μπελίζ	80
Πρώτο και Δεύτερο Γενί Νταγ	80
Κουρού Ντερέ.....	80
Τσομπάν Γιατάκ.....	80
Καρά Πελίτ.....	80
Κεστανέ Πουνάρ.....	80
Κιρεζλί.....	81
Κάς μπασί	81
Ακ Τας	81
ΑΚ- ΧΙΣΑΡ	81
ΑΡΜΑΣΑ (ΑΚΜΕΣΕ).....	82

ΒΡΥΑΣ (Μάλτεπε)	82
ΚΑΛΟΛΙΜΝΟΣ (Εμίρ αλί αντασί)	82
ΝΕΟΧΩΡΙΟ	83
ΣΚΟΥΤΑΡΙ (Χρυσούπολη)	83
ΧΑΛΚΗΔΟΝΑ (Καντίκιοϊ)	83
ΧΑΡΑΞ (Χέρεκε)	84
ΧΑΡΤΑΛΙΜΗ (Καρτάλ)	85
ΔΙΩΓΜΟΙ ΣΥΜΦΩΝΑ ΜΕ ΤΗ ΜΑΥΡΗ ΒΙΒΛΟ ΤΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΕΙΟΥ	86
1919 Η ΝΕΑ ΦΑΣΗ ΤΗΣ ΓΕΝΟΚΤΟΝΙΑΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ	91
1920 Η ΓΕΝΟΚΤΟΝΙΑ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΕΝΤΕΙΝΕΤΑΙ	91
Ο ΞΕΡΡΙΖΩΜΟΣ ΤΗΣ ΝΙΚΟΜΗΔΕΙΑΣ	92
Η ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ	96
ΟΙ "ΕΚ ΝΙΚΟΜΗΔΕΙΑΣ" ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ ΣΤΟ ΒΟΛΟ	96
ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ	111
ΠΗΓΗ: ΕΞΟΔΟΣ τ.Α΄, ΑΘΗΝΑ 1980, Κ.Μ.Σ., ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ ΑΠΟ ΤΙΣ ΕΠΑΡΧΙΕΣ ΤΩΝ ΔΥΤΙΚΩΝ ΠΑΡΑΛΙΩΝ ΤΗΣ ΜΙΚΡΑΣΙΑΣ	111
ΚΑΡΑΠΕΛΙΤ - ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΑΝΤΑΠΑΖΑΡ	111
ΧΟΥΔΙ - ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΓΚΕΪΒΕ-ΟΡΤΑΚΙΟΪ	113
ΠΗΓΗ: ΦΑΛΤΑΪΤΣ Κ.- ΑΥΤΟΙ ΕΙΝΑΙ ΟΙ ΤΟΥΡΚΟΙ	121
ΦΟΥΛΑΖΙΚ	122
ΚΑΡΑ ΤΕΠΕ	125
ΦΟΥΝΤΟΥΚΛΙΑ	126
ΚΟΝΖΕΣ	127
ΛΕΥΚΕΣ	129
Η ΔΑΣΚΑΛΑ ΤΟΥ ΟΡΤΑΚΙΟΪ	133
ΑΡΜΕΝΙΟΙ	138
Η ΕΞΟΔΟΣ ΤΟΥ ΚΑΡΑΣΟΥ	139
ΕΠΙΛΟΓΟΣ	145

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	146
ΕΛΛΗΝΙΚΗ.....	146
ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ.....	150
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΕΙΚΟΝΩΝ ΚΑΙ ΠΙΝΑΚΩΝ	152

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ

βλ.= βλέπε

εδάφ.=εδάφιο

εξ.= εξής

Η.Ε.Φ.Κ.= Ημερολόγιο Εθνικών Φιλανθρωπικών Καταστημάτων

Θ.Η.Ε= Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια

Ι.Ε.Ε= Ιστορία Ελληνικού Έθνους

κ.εξ.= και εξής

Κεφ.= κεφάλαιο

Κ.Μ.Σ.= Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών

Μ.Ε.Ε.= Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια

Ό.π.= όπως παραπάνω

PG = Patrologia Graeca

Πρβλ.= παράλληλα βλέπε

σ.= σελίδα

σσ.=σελίδες

τ.= τόμος

Φωτ.= Φωτογραφία

ΛΕΞΙΛΟΓΙΟ ΤΟΥΡΚΙΚΩΝ ΟΡΩΝ

Ζαπτιές χωροφύλακας

Καζάς διοικητική μονάδα, υποδιαίρεση σαντζακιού (επαρχία)

Καϊμακάμης υποδιοικητής-προϊστάμενος ενός καζά, αμέσως ανώτερος του μουδούρη

Καϊμακαμλίκι διοικητική μονάδα, ισοδύναμη του καζά

Κισλάς στρατώνας

Κομισέρης διοικητής αστυνομίας

Μουδούρης διοικητής του ναχιέ, διοικητικής υποδιαίρεσης του καζά

Μουτεσαρίφης διοικητής μουτεσαριφλικίου (σαντζακίου)

Μουχτάρης κοινοτάρχης

Μπασμά –χανέ σιδηροδρομικός σταθμός

Σαντζάκι διοικητικοστρατιωτική περιοχή (νομός)

Σπαχής ή σιπαχής (sipahi) / σπαχήδες, απάρτιζαν το οθωμανικό ιππικό

Τζανταρμάς (gendarme) χωροφύλακας

Τσαούσης λοχίας

Τσορμπατζής προύχοντας

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η παρούσα έρευνα δεν αποτελεί μια απλή ιστορική καταγραφή της πορείας του Ελληνισμού της Νικομήδειας από την αρχαιότητα έως και τα γεγονότα της Μικρασιατικής καταστροφής. Ένα τέτοιο πόνημα άλλωστε θα ήταν σχεδόν αδύνατο να ολοκληρωθεί πλήρως, πολύ δε περισσότερο στα πλαίσια μιας μεταπτυχιακής εργασίας, κυρίως όμως γιατί το θέμα της έρευνας παρουσιάζει ευρύτητα, αλλά και αρκετές δυσκολίες, λόγω της ελλειπούς βιβλιογραφίας.

Η προσωπική μου επιθυμία και η συνειδητοποίηση μιας γενικότερης ανάγκης αυτογνωσίας οδήγησαν την έρευνά μου στα μονοπάτια των αφηγήσεων και μαρτυριών της πολύπαθης περιοχής, τα οποία αποτέλεσαν και την βάση ανάπτυξης του θέματος. Αναμφισβήτητα οι προσωπικές μαρτυρίες ανθρώπων αποτελούν πηγή ιστορίας για μια περίοδο που έζησε το έθνος στο σύνολό του και που σφράγισε τη μοίρα του ως σήμερα. Η ιστορική αξία των κειμένων αυτών οφείλεται στο ότι κανένας μεταγενέστερος δεν μπορεί να αναλάβει με ίση αρμοδιότητα και αυθεντικότητα το έργο του μάρτυρα.

Με δεδομένα τα παραπάνω, η όλη εργασία διαιρείται σε δύο μέρη. Στο πρώτο μέρος δίνεται μια γενική εικόνα του Ελληνισμού της Νικομήδειας και της περιφέρειάς της από την αρχαιότητα ως την εποχή των γεγονότων της Μικρασιατικής καταστροφής. Η έρευνα ακολούθησε τη εξής πορεία: Αφετηρία αποτέλεσαν τα γεωγραφικά και πολιτιστικά στοιχεία, τα οποία και δίνουν το στίγμα της περιοχής. Στη συνέχεια δόθηκαν σημαντικά στοιχεία της αρχαίας και βυζαντινής περιόδου, αλλά κυρίως αυτά που αφορούν την εκκλησιαστική ιστορία. Η παράδοση της Νικομήδειας στους Οθωμανούς αποτελεί έναν ακόμη σημαντικό σταθμό. Οι ελληνορθόδοξες κοινότητες της περιφέρειας της Νικομήδειας μας αποκαλύπτουν σημαντικότερα στοιχεία για τον ελληνικό πληθυσμό της περιοχής, όπως επίσης και η διοικητική διαίρεση σε πόλεις και χωριά. Το δεύτερο μέρος ξεκινά με τους Διωγμούς της Νικομήδειας, περιγράφει την εγκατάσταση των ξεριζωμένων προσφύγων στην Ελλάδα, αλλά στηρίζεται κυρίως στην καταγραφή των προσωπικών μαρτυριών. Τα κείμενα δηλαδή των ανθρώπων που κατάγονται από τις περιοχές αυτές και περιγράφουν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά ή περιστατικά ή τις προσωπικές τους εμπειρίες ανεξάρτητα και πέρα από τον ίδιο το μικρό τους τόπο. Οι αφηγήσεις αυτές των απλών ανθρώπων μαρτυρούν την άλλη πλευρά, την πλευρά αυτών που δέχτηκαν τον άμεσο αντίκτυπο των γεγονότων που κίνησαν τα κρατικά κέντρα αποφάσεων από το ένα ή το άλλο στρατόπεδο. Οι αφηγητές πλήρωσαν τις συνέπειες καλές ή κακές, τραγικές στην περίπτωσή μας, των πολιτικών χειρισμών, πάνω στην ίδια τη σάρκα τους και αυτοί περισσότερο από κάθε άλλον είναι σε θέση να περιγράψουν αυθεντικά αυτόν τον αντίκτυπο.

ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

Η Νικομήδεια, τουρκικά Ιζμίτ και άλλοτε Ιζνιμίτ ή Ιζνικμίτ- είναι πόλη της Τουρκίας, έδρα του σημερινού νομού Κοτζά ελί, πρώην διοίκησης (σαντζακίου) Ιζμίτ στη Βιθυνία¹, βρίσκεται στα νότια παράλια, στο μυχό ενός κόλπου, του Αστακηνού κόλπου, ή κόλπου της Νικομήδειας - ο οποίος χαρίζει άριστη φυσική προστασία στο λιμάνι της, και σε απόσταση ενενήντα ενός χιλιομέτρων ανατολικά της Χρυσούπολης (Σκούταρι), και ενενήντα έξι χιλιομέτρων βορειοανατολικά της Προύσας².

Η διοίκηση (σαντζάκι) της Νικομήδειας βρισκόταν ανατολικά της Κωνσταντινούπολης, με τα βόρεια παράλια της να βρέχονται από τον Εύξεινο Πόντο και τα νότια από τη θάλασσα της Προποντίδας. Ανατολικά συνόρευε με τη Γενική Διοίκηση (Βιλαέτι) της Κασταμονής, ενώ δυτικά της ήταν το Μικρασιατικό τμήμα της Γενικής Διοίκησης της Κωνσταντινούπολης³. Τα 11.200 τετρ. χιλιόμετρα που ανήκαν στη διοικητική αυτή περιφέρεια του οθωμανικού κράτους είναι από τα πιο εύφορα εδάφη ολόκληρης της Μικράς Ασίας, ίσως μάλιστα το πιο εύφορο από όλα. Ο κυριότερος ποταμός του νομού ο Σαγγάριος και οι παραπόταμοι που χύνονται σ' αυτόν Γκιονούκ-σου, Μουδουρή-σου., Τσαρύχ-σου και άλλοι⁴, ποτίζουν όλο το χρόνο με άφθονα νερά την περιοχή και δίνουν σπάνια γονιμότητα και μεγάλη ποικιλία στη γεωργική παραγωγή.

---

¹ Η Βιθυνία είναι η περιοχή που περικλείεται ανάμεσα στα δυτικά μικρασιατικά παράλια της Προποντίδας, στα νοτιοδυτικά παράλια του Ευξείνου, στη Μυσία προς τα νοτιοδυτικά, στην Παφλαγονία προς τα ανατολικά και στη Φρυγία προς νοτιοανατολικά. Βλ. και Εικόνα 2: Χάρτης Μικράς Ασίας (Τουρκίας), σ.15 Εικόνα 2: Χάρτης Μικράς Ασίας (Τουρκίας) – Μουτσόπουλος κ.λ.,ό.π., σσ. 8-9.. Είναι η μικρασιατική ενδοχώρα της Κωνσταντινούπολης, με εξαιρετική οικονομική και στρατιωτική σημασία για το Βυζάντιο πρώτα και την Οθωμανική Αυτοκρατορία κατόπιν. Ιστορικές είναι οι πόλεις της Νικομήδειας και της Νίκαιας, που ανήκουν στη Βιθυνία.Βλ. Έξοδος τ.Α',Κ.Μ.Σ.,σ.281 κ.εξ. Τα δε όρια ανάμεσα στη Μυσία και τη Βιθυνία είναι δυσδιάκριτα. Ήδη από την αρχαιότητα τα όρια ανάμεσα σ' αυτές τις περιοχές είναι ασαφή. «Έργον εστί ορίσαι Μυσών και Βιθυνών όρια», παρατηρούσε ο Στράβων. Πάντως, σχηματικά θα ορίζαμε τη Βιθυνία ακολούθως:βρέχεται Β από τη Μαύρη Θάλασσα, Δ ορίζεται από τη λίμνη του Ιζνίκ, Α από τον ποταμό Σαγγάριο και Ν από το όρος Όλυπος. Βλ.Β.Αδαμαντιάδη, «Η εκκλησιαστική επαρχία Προύσσης», Μικρασιατικά Χρονικά, 8 (1955), σ.97.

² Ν.Σπυρόπουλος, «Νικομήδεια», Μ.Ε.Ε.,τ.18, σ.311 και Μουτσόπουλος κ.λ., ό.π., σ.475. Βλ. και Εικόνα 4 και Εικόνα 5, σ.16.

³ Ν. Μουτσόπουλος, Κ. Βακαλόπουλος, Αρ. Κεσόπουλος, *Αλησμόνητες Πατρίδες, Η Φωτοδότρα Μικρασία*, σ.474. Βλ. και Εικόνα 3: Χάρης Διοικητικός Μικράς Ασίας, σ.15.

⁴ Σπυρόπουλος, ό.π..σ.311.Αλλά και Π.Κοντογιάννης, *Γεωγραφία της Μικράς Ασίας*,Αθήνα 1921.

Η δεύτερη μεγάλη πόλη της διοίκησης ήταν το Μεσονήσιο, το οποίο οι Τούρκοι ονομάζουν Αντά Παζάρ, πάνω στην αριστερή όχθη του Σαγγάριου, μεγάλο αγροτικό κέντρο και χώρος διακίνησης της πλούσιας αγροτικής παραγωγής όλης της περιοχής. Τα προϊόντα της πρώην διοίκησης Νικομήδειας καλύπτουν ένα πολύ μεγάλο φάσμα, από δημητριακά, καπνό, σταφύλια και φρούτα, μέχρι βαμβάκι, μετάξι, ρύζια, δέρματα και αρίστης ποιότητας κτηνοτροφικά προϊόντα. Η περιοχή αυτή ήταν πάντα ο βασικός τροφοδότης και σιτοβολώνας της Κωνσταντινούπολης⁵. Υπάρχει ακόμα και βιομηχανία. Ο μεταλλικός πλούτος περιλαμβάνει ανεκμετάλλευτα λιγνιτωρυχεία και ανθρακωρυχεία⁶.

Υπάρχει ακόμα η παραλιακή κωμόπολη Κάλπη (Κάντρα), ο Πραινετός (Καρά Μουρσάλ) και άλλες μικρότερες. Στη διοίκηση Νικομήδειας (σαντζάκι) υπάγονταν συνολικά και μέχρι τη μικρασιατική καταστροφή 12 δήμοι και 606 χωριά (κοινότητες)⁷.

Ο σημερινός νομός της Νικομήδειας, τουρκικά Κοτζά-ελί ή Κοτζά-ιλί, έχει επιφάνεια 8.629 τετρ. χιλιόμετρα και πληθυσμό 1.203.335 κατοίκους⁸. Η Ιζμίτ είναι κτισμένη στη θέση της παλιάς πόλεως της Νικομήδειας, στις γύρω περιοχές και τους λόφους. Έχει υψόμετρο 10 μέτρων. Ο πληθυσμός της το 1975 ήταν 164.675 κάτοικοι. Σήμερα δεν ξεπερνάει τους 113.100 κατοίκους. Απέχει 342 χιλιόμετρα από την Άγκυρα και 111 χιλιόμετρα από την Κωνσταντινούπολη⁹. Το κλίμα της το καλοκαίρι είναι ζεστό και το χειμώνα κρύο και βροχερό. Βρίσκεται στο σιδηροδρομικό κόμβο μεταξύ Κωνσταντινουπόλεως και Άγκυρας, καθώς και στις βασικές οδικές αρτηρίες που ενώνουν την Κωνσταντινούπολη με τις διάφορες πόλεις της ανατολής¹⁰. Τα τελευταία χρόνια κατέστη ένα από τα μεγαλύτερα βιομηχανικά κέντρα της Τουρκίας. Σε μια έκταση 100 τετραγωνικών χιλιομέτρων περίπου υπάρχουν πάνω από 200 εργοστάσια και γύρω στις 500 επιχειρήσεις. Τα κυριότερα εργοστάσια είναι : τα κλωστοϋφαντουργεία, τα χαρτοποιεία, οι εγκαταστάσεις πετροχημείας, κεραμουργικής, υγραερίου, ελαιοβαφών, αυτοκινήτων, αντιβιοτικών κ.α. Κάθε χρόνο τον Ιούλιο γίνεται βιομηχανική έκθεση (από το 1966)¹¹.

Το 1999 η Νικομήδεια έγινε γνωστή σε όλο τον κόσμο, λόγω του καταστρεπτικού σεισμού με τα γνωστά τραγικά αποτελέσματα.

---

⁵ Μουτσόπουλος κ.λ.,ό.π.,σ.475.

⁶ Σπυρόπουλος, ό.π.,σ.311.

⁷ Μουτσόπουλος κ.λ.,ό.π.

⁸ Σάββας Καλεντερίδης, *Δυτικός Πόντος, Βιθυνία, Παφλαγονία*, Αθήνα 2005,σ.82.

⁹ Ο.π.

¹⁰ Βασ.Θ.Σταυρίδης, *Επισκοπική Ιστορία του Οικουμενικού Πατριαρχείου*,Θεσσαλονίκη 1996,σσ.104-105.

¹¹ Ο.π., σ.105.

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑ ΜΝΗΜΕΙΑ

Τα μνημεία που σώζονται στην περιοχή της σημερινής πόλεως της Νικομήδειας είναι¹²:

Από τους αρχαίους ελληνικούς και ελληνιστικούς χρόνους, ο Αστακός, (Η΄αίωνας π.Χ.), η Νεκρόπολις, με υπόγειους τάφους, (Ε΄αιων.π.Χ.), υπολείμματα από τα τείχη¹³, τα οποία κατασκευάστηκαν την εποχή της ίδρυσης της Νικομήδειας (265π.Χ.) και επιδιορθώθηκαν κατά τους βυζαντινούς χρόνους.

Από τα ρωμαϊκά χρόνια: Τα εξαιρετικά τείχη της πόλεως, παρόλο που υπέστησαν αργότερα πολλές επιδιορθώσεις. Το υδραγωγείο, το οποίο αργότερα ξαναχτίστηκε από τους Βυζαντινούς. Νεωρεία πλοίων για όλες τις εποχές. Ο ναός του Αυγούστου Καίσαρος, 29 π.Χ. Η Στέρνα του Διοκλητιανού, Δ΄, αιων.μ.Χ, όπου τους πλίνθινους θόλους της στηρίζουν 36 κολώνες¹⁴. Τα παλάτια του Διοκλητιανού. Η αγορά με λίγους κίονες. Πηγή με υπόγεια κοντά στο μουσείο. Ακόμη, η υποτιθέμενη θέση του ναού του Διοκλητιανού, σημερινό ταχυδρομείο.

Τα βυζαντινά μνημεία είναι η ακρόπολη, με συμπληρώματα κατά την οθωμανική περίοδο. Ο ναός του αγίου Παντελεήμονος, βυζαντινό κτίσμα, μόνο η θέση του.

Υπάρχουν ακόμη και μουσουλμανικά μνημεία, τεμένη, μεδρεσέδες, κλειστές αγορές, παλαιά σπίτια, κ.ά.

Εικόνα 1: Το «Ρολόι» που κοσμεί σήμερα το κέντρο της Νικομήδειας, Καλεντερίδης, ό.π. , σ. 89.

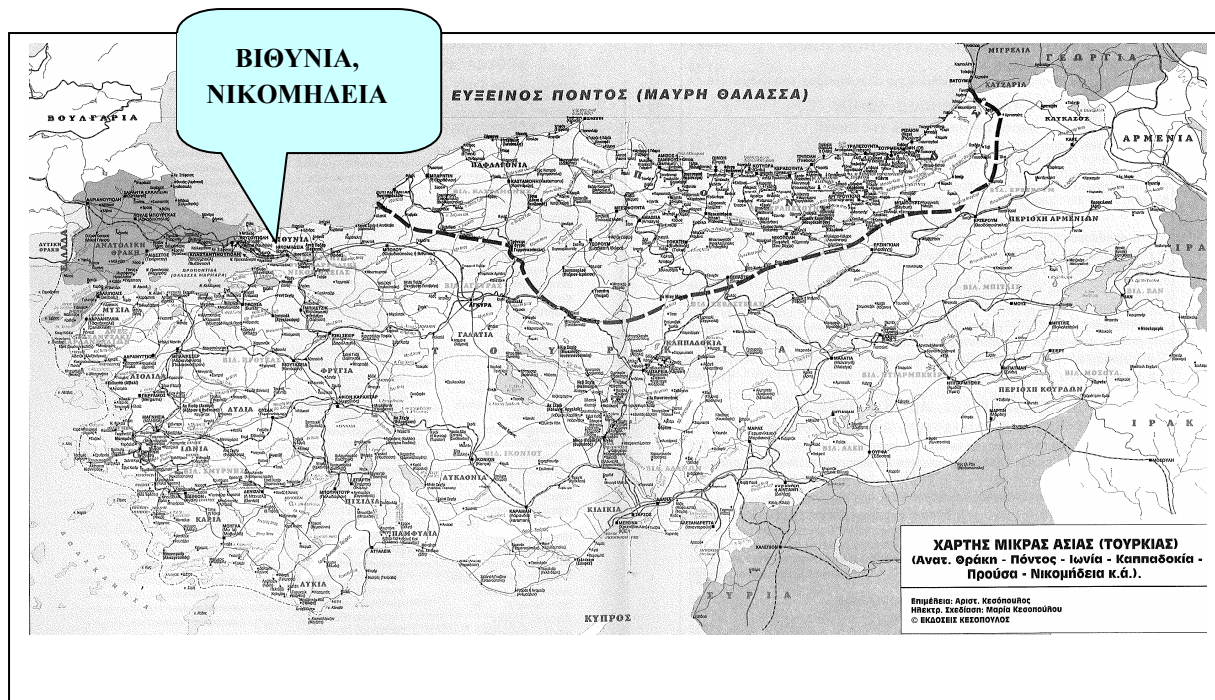
---

¹² Σταυρίδης, ό.π.

¹³ Καλεντερίδης, ό.π., σ.89.

¹⁴ Ό.π.

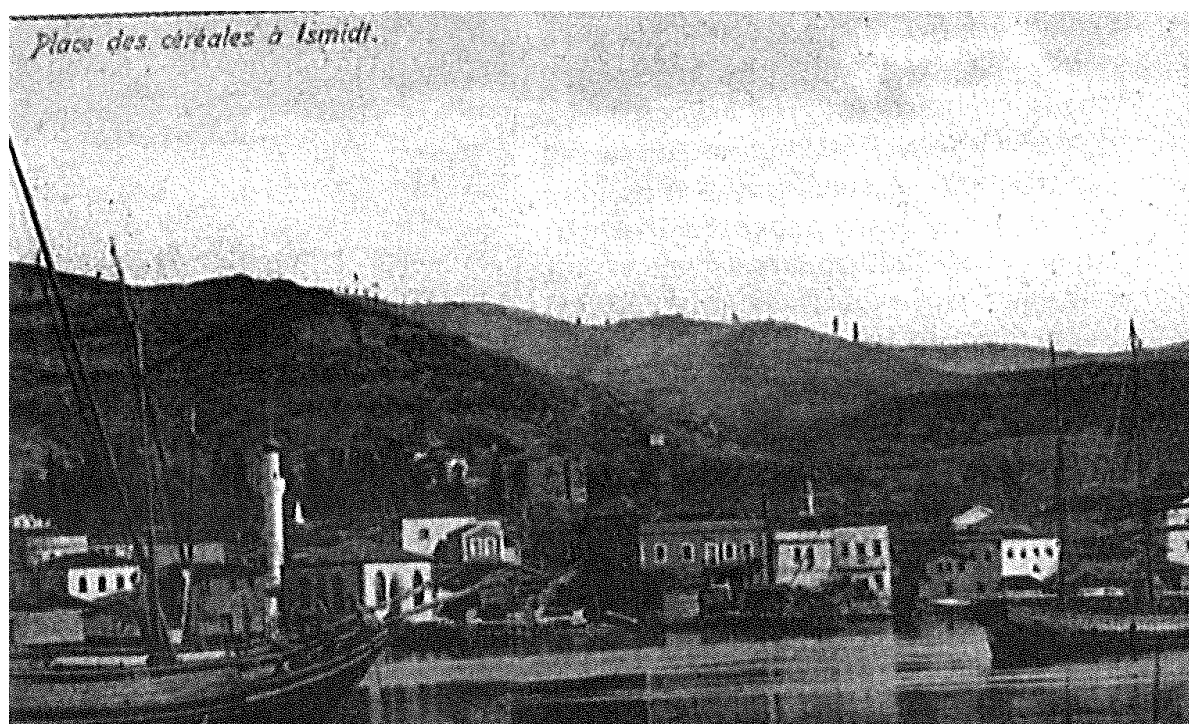
Εικόνα 2: Χάρτης Μικράς Ασίας (Τουρκίας) – Μουτσόπουλος κ.λ., δ.π., σσ. 8-9.

Εικόνα 3: Χάρτης Διοικητικός Μικράς Ασίας – Μουτσόπουλος κ.λ., δ.π., σσ. 16-17.

Εικόνα 4: Άποψη της Νικομήδειας και του όμορφου κλειστού κόλπου της, Félix Sartiaux ,*Η Ελληνική Μικρασία, Αθήνα 1933*, σ.108

Εικόνα 5: Μερική άποψη της Νικομήδειας από τη θάλασσα, Sartiaux ,ό.π., σ.182.

Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΝΙΚΟΜΗΔΕΙΑΣ

ΑΡΧΑΙΟΙ ΧΡΟΝΟΙ

Η σημερινή πόλη της Τουρκίας Ιζμίτ βρίσκεται στη θέση της αρχαίας Νικομήδειας, στο μυχό του αστακηνού κόλπου, στην Προποντίδα.

Η ιστορία της περιοχής αρχίζει με την ιστορία της ίδιας της Νικομήδειας, αφού είναι πόλη αρχαιότατη, πολύ αρχαιότερη από τα βασίλεια και τις αυτοκρατορίες που την ανακήρυξαν πρωτεύουσά τους σε κάποιες ευτυχισμένες εποχές της μακραίωνης ιστορικής της διαδρομής.

Οι Φρύγες, οι οποίοι πέρασαν από την περιοχή τον ΙΒ΄αιώνα π.Χ. άφησαν τα ίχνη τους. Στην μυθολογία λέγεται ότι οι Αργοναύτες παρέμειναν στα περίχωρά της¹⁵.

Η πόλη ιδρύθηκε γύρω στον 8^ο π.Χ. αιώνα (712 π.Χ.), ως προνομιούχα, λόγω της θέσης της αποικία, κατά την εποχή της εγκαταστάσεως των αποικιών των Μεγαρέων και των Αθηναίων στα παράλια της Προποντίδος¹⁶. Οι πρώτοι άποικοί της ήταν τολμηροί θαλασσοπόροι από την Αθήνα ή τα Μέγαρα, οι οποίοι εκτίμησαν την άριστη φυσική της θέση πάνω στη θάλασσα, αλλά και το γόνιμο έδαφος του εσωτερικού της. Εντός του Αστακηνού κόλπου ιδρύθηκε η Ολβία, η οποία και αναγνωρίζονταν μ' αυτό το όνομα μεταξύ των χρόνων 360-330 π.Χ. και αργότερα οναμάστηκε Αστακός.

Η Ολβία, αναπτύχθηκε γρήγορα και έγινε μία από τις πιο γνωστές και σημαντικές μικρασιατικές αποικίες του Ελληνικού Πόντου, πιο πολύ χάρη στο καλό λιμάνι της. Ο 4^{ος} π.Χ. αιώνας τη βρίσκει σε μεγάλη οικονομική άνθιση και με άλλο όνομα. Τώρα λέγεται Αστακός και θα εξακολουθήσει για ένα ακόμα αιώνα την ελεύθερη ζωή της. Ο Αστακός υπήρχε ακόμη επί Κωνσταντίνου Πορφυρογέννητου.

Ιδρυτής της φέρεται ο βασιλιάς της Βιθυνίας Ζιποίτης. Το 297 π.Χ. η Βιθυνία έγινε και τυπικά ανεξάρτητο βασίλειο, όταν ο ηγεμόνας της χώρας Ζιποίτης (327-280 π.Χ.) έλαβε τον τίτλο του βασιλιά¹⁷. Ο Ζιποίτης καθόρισε και την πολιτική που έπρεπε να ακολουθήσουν οι

---

¹⁵ Σταυρίδης,ό.π., σ.103.

¹⁶ Σπυρόπουλος, ό.π.,σ.311-312, Εμμ.Κωνσταντινίδης, «Νικομήδεια», Θ.Η.Ε.,τ.9,σ.540, Ελευθερουδάκη, Εγκυκλοπαιδικό Λεξικό, Θ΄, σ.818-819. Πρβλ. Θουκιδίδης, κεφ.75, εδάφ.2 «Αυτός δε (Αρχίας) και η στρατιά πεζή δια Βιθυνών Θρακών,.....την επί τω στόματι του Πόντου Μεγαρέων αποικίαν». Αλλά και Μουτσόπουλος κ.λ.,ό.π., σ.476. Βλ. και Εικόνα 8, σ.30.

¹⁷ Ο Μέγας Αλέξανδρος (356-323 π.Χ.) εγκατέστησε δημοκρατικά πολιτεύματα και παραχώρησε μια ιδιότυπη αυτονομία σε όλες τις μικρασιατικές ελληνικές πόλεις. Η σχέση των πόλεων αυτών προς τον Μακεδόνα βασιλιά ήταν σχέση χαλαρής υποτέλειας. Οι Βιθυνοί, φύλο θρακικής καταγωγής, είχαν ουσιαστικά αποκτήσει την ανεξαρτησία τους μετά την κατάρρευση του περσικού κράτους, την οποία και διατήρησαν τόσο κατά την εποχή

διαδοχοί του: διατήρηση της ανεξαρτησίας και συγχρόνως επέκταση του κράτους προς το εσωτερικό της Μικράς Ασίας, κυρίως όμως προς τη θάλασσα. Κατά τον ιστορικό Διόδωρο Σικελιώτη (90 π.Χ.), οι Χαλκηδόνιοι και οι Βυζάντιοι, έχοντας μαζί και Θράκες, λεηλάτησαν τη Βιθυνία διαπράττοντας θηριωδίες¹⁸. Ο βασιλιάς της Βιθυνίας Νικομήδης Α΄(281 π.Χ.) γιός του Ζιποίτη, έθεσε υπό την κυριαρχία του το παραθαλάσσιο τμήμα της Προποντίδος και ίδρυσε στη θέση της πόλης του αρχαίου Αστακού, που είχε καταστραφεί από τον Λυσίμαχο, τη νέα πρωτεύουσα του κράτους, τη Νικομήδεια (264π.Χ.). Στη νεοϊδρυμένη πόλη εγκατέστησε και Χαλκηδόνιους, προκαλώντας όμως ταυτόχρονα και την παρακμή της Χαλκηδόνας¹⁹. Η μετονομασία σε Νικομήδεια – από το βασιλικό όνομα, της νέας πλέον πρωτεύουσας του κράτους, φαίνεται πως έφερε και βασιλική τύχη στην πόλη. Ο Νικομήδης ο Α΄ καλλώπισε την πόλη, έκτισε μεγάλα κτίρια, έστησε στις κυριότερες πλατείες της και τον ανδριάντα του από ελεφαντοστό – το περίφημο χρυσελεφάντινο άγαλμα του Νικομήδη, το οποίο αργότερα μετέφερε στη Ρώμη ο αυτοκράτορας Τραϊανός²⁰, και περιέβαλε την πόλη με ισχυρά τείχη, των οποίων τα θεμέλια χρησίμευσαν αργότερα για τα επί ρωμαϊκής εποχής ανεγερθέντα φρούρια²¹. Στην αυλή των βασιλέων της Βιθυνίας συνέρρεαν ηγεμόνες και διάσημα πρόσωπα. Εκεί ζήτησε άσυλο και ο Αννίβας μετά τις ήττες του επί βασιλέων Προυσίου Α΄ και Προυσίου Β΄. Επί του τελευταίου Νικομήδη, φίλου των Ρωμαίων, ήρθε και ο Ιούλιος Καίσαρας²².

Η νέα πρωτεύουσα της Βιθυνίας έζησε σε άνθιση. Απέκτησε πλέον μεγάλη σημασία στρατιωτική, πολιτιστική και εμπορική και το λιμάνι της έγινε ένα από τα πιο γνωστά και πολυσύχναστα του Πόντου. Εξέδιδε ακόμη και νομίσματα²³.

του Μ.Αλεξάνδρου όσο και των διαδόχων του. Αν. Ιορδάνογλου, *Η Μητρόπολη Χαλκηδόνας από την αρχαιότητα έως σήμερα*, Αθήνα 2000, σ.60.

¹⁸ «Βυζάντιοι δε και Χαλκηδόνιοι παραλαβόντες Θράκας εστράτευσαν εις την Βιθυνίαν πολλοίς πλήθεσι, και την τε χώραν επόρθησαν και πολλά των μικρών πολισμάτων εκπολιορκήσαντες επετέλεσαντο πράξεις ωμότητι διαφερούσας· πολλών γαρ αιχμαλώτων κρατήσαντες ανδρών τε και γυναικών και παιδων άπαντας απέσφαζαν». *Diodorus of Sicily*, with an English Translation by C.H. Oldfather in Twelve Vol. London: Heinemann/Cambridge; Mass.: Harvard University Press, 1962, σ.108.

¹⁹ Ιορδάνογλου, ό.π., σ.61.

²⁰ Καλεντερίδης, ό.π.,σ.83.

²¹ Σπυρόπουλος, ό.π., σ.311.

²² Ό.π.

²³ Σταυρίδης, ό.π.

ΡΩΜΑΪΚΟΙ-BYZANTΙΝΟΙ ΧΡΟΝΟΙ

Στις αρχές του 1^{ου} π.Χ. αιώνα φτάνουν και στη βόρεια Μικρά Ασία οι ρωμαϊκές λεγεώνες. Η νέα μεγάλη δύναμη είναι αποφασισμένη να υποτάξει και να προσαρτήσει στο άρμα της όλο τον τότε γνωστό κόσμο και ο βασιλιάς της Νικομήδειας, ο Νικομήδης Γ΄ ο Φιλοπάτορας (†75π.Χ.) το καταλαβαίνει αυτό έγκαιρα. Προβλέποντας τις εξελίξεις, φρόντισε να απαλλάξει το λαό του και τον ίδιο από άσκοπους αγώνες και περιπέτειες. Χάρισε τη Νικομήδεια στο Ρωμαϊκό κράτος με τη διαθήκη του, λίγο πριν το θάνατό του, αλλά και σε ένδειξη ευγνωμοσύνης αναγνώρισε μ' αυτόν τον τρόπο την προστασία που του πρόσφεραν οι Ρωμαίοι εναντίον του Σωκράτη, του ετεροθαλούς αδελφού του, ο οποίος επιδίωκε να καταλάβει την αρχή, αλλά και εναντίον του βασιλιά του Πόντου Μιθριδάτη· δύο φορές ο Μιθριδάτης απομάκρυνε τον Νικομήδη Γ΄ από το θρόνο (73-72 π.Χ.) και στις δύο φορές όμως ο τελευταίος αποκαταστάθηκε στο θρόνο, χάρη στην παρέμβαση των Ρωμαίων. Συνεπώς ο Νικομήδης έκανε άμεσους κληρονόμους του ολόκληρη τη Σύγκλητο της Ρώμης²⁴.

Εικόνα 6: Νόμισμα στο οποίο απεικονίζεται ο τελευταίος βασιλιάς της Βιθυνίας, Νικομήδης Γ', Καλεντερίδης, ό.π., σ. 83.

Η ενέργεια του τελευταίου βασιλιά της Νικομήδειας αποδείχθηκε πολύ ωφέλιμη για την ιστορική πόλη, αφού οι καινούριοι κάτοχοι και κύριοι της τύχης της έδειξαν μεγάλη αγάπη και ενδιαφέρον για την όμορφη ελληνική αποικία. Οι Ρωμαίοι μεταχειρίστηκαν τη Νικομήδεια ως σύμμαχο περισσότερο, παρά ως κατακτημένη επαρχία. Τη στόλισαν με δημόσια κτίρια, στοές, ναούς, αγάλματα και αγορά και έκαναν ευκολότερη τη ζωή των κατοίκων, χτίζοντας λουτρά, οδούς, διώρυγες, λιμάνι και υδραγωγείο - από τον Πλίνιο όπως αναφέρεται²⁵, ο οποίος ήταν έπαρχος της Βιθυνίας στη Μικρά Ασία (111-113)²⁶. Από εδώ έγραψε τις περίφημες επιστολές του προς τον αυτοκράτορα Τραϊανό, στις οποίες αναφέρονται πολλά δημόσια οικοδομήματα της πόλης. Ο αυτοκράτορας Αδριανός συνήθιζε να επισκέπτεται την πόλη συνοδευόμενος από τον προστατευόμενό του Αντίνοο. Η Νικομήδεια υπήρξε πατρίδα του αρχαίου συγγραφέα Αρριανού, τον οποίο είχε διορίσει κυβερνήτη της μεγάλης επαρχίας της Καππαδοκίας ο ίδιος ο αυτοκράτορας Αδριανός²⁷. Οι Γότθοι την κατέστρεψαν το 259²⁸. Επί αυτοκράτορα Τραϊανού (98-117) η πόλη κάηκε στο μεγαλύτερο μέρος της. Σχεδόν όλα τα

²⁴ Ιορδάνογλου, ό.π., σσ.61-62.

²⁵ Βακαλόπουλος κ.λ., ό.π., σσ.476-477. Αλλά και Σπυρόπουλος, ό.π..Βλ.και Σταυρίδης, ό.π., σ.103.

²⁶ Β. Στεφανίδης, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, σ.132.

²⁷ Καλεντερίδης, ό.π., σ.84.

²⁸ Σταυρίδης, ό.π.

μνημεία και τα σπίτια καταστράφηκαν, αλλά τις ζημιές αυτές επανόρθωσαν οι Ρωμαίοι αυτοκράτορες. Γύρω στο 120 η πόλη καταστράφηκε από σεισμό, αλλά ξαναχτίστηκε με δωρεά του Αδριανού²⁹.

Την πόλη επισκέφθηκε το 214 ο ρωμαίος αυτοκράτορας Καρακάλας, ο οποίος ευχαριστημένος από τη φιλοξενία των κατοίκων της έχτισε εδώ δημόσια λουτρά, ανάλογης επιβλητικότητας με τις Θέρμες της Ρώμης, που ακόμα φέρουν το όνομά του³⁰.

Η Νικομήδεια ανακηρύχθηκε μητρόπολη και οι Ρωμαίοι την έκαναν πρωτεύουσα και διοικητική έδρα ολόκληρης της επαρχίας Βιθυνίας και του Πόντου. Είναι γνωστό ότι ο ένας από τους συναυτοκράτορες ο Διοκλητιανός – από το 284 υπήρχαν δύο αυτοκράτορες, ο Διοκλητιανός και ο Μαξιμιανός³¹, παρέμεινε στη Νικομήδεια, αναγορεύθηκε αυτοκράτορας και εγκατέστησε την έδρα του εδώ, το 293. Μετέφερε την έδρα της αυτοκρατορίας στην Νικομήδεια και προέβη στην αναδημιουργία της. Ασχολήθηκε προσωπικά μ' αυτήν. Ξαναέχτισε τα τείχη της. Χτίστηκαν τότε πολλά νέα κτίρια και διάφορα ιδρύματα. Κατέστη η Νικομήδεια μια από τις τέσσερις μεγάλες πόλεις της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας (Ρώμη, Αλεξάνδρεια, Αντιόχεια, Νικομήδεια)³². Η Νικομήδεια είχε αντίπαλό της πάλι τη Νίκαια, η οποία και την υπέβλεπε στην πολιτική εξέλιξη, εφόσον είχε ήδη καταστεί μητρόπολη της Βιθυνίας Πόντου η Νικομήδεια. Για την πόλη λέει χαρακτηριστικά ο Γρηγόριος Νύσσης (†394). «Τις γαρ ουκ οίδε την μεγάλην της Βιθυνίας μητρόπολιν ταις εξεχούσαις των πόλεων ευαρίθμιον;»³³.

Εικόνα 7: Νόμισμα που απεικονίζει τον αυτοκράτορα Διοκλητιανό, Καλεντερίδης, ό.π., σ. 84.

Λίγα χρόνια μετά την εγκατάσταση του Διοκλητιανού στη Νικομήδεια, ο αυτοκράτορας αυτός, υπό την επίδραση του γαμβρού του Γαλέριου διέταξε τους διωγμούς κατά των χριστιανών, με την έκδοση τεσσάρων διαταγμάτων 303-304³⁴, σύμφωνα με τα οποία έπρεπε να κατεδαφιστούν όλοι οι χριστιανικοί ναοί, να καούν τα Ευαγγέλια και να συληφθούν οι χριστιανοί. Ο διωγμός άρχισε με τη λεηλασία του καθεδρικού ναού της Νικομήδειας και το μαρτύριο του επισκόπου Ανθίμου³⁵.

²⁹ Σπυρόπουλος, ό.π., και Κωνσταντινίδης, ό.π.,σ.540.

³⁰ Καλεντερίδης, ό.π.

³¹ Στεφανίδης, ό.π., σ.134. Αλλά και Ι.Καραγιαννόπουλος, *Ιστορία Βυζαντινού Κράτους*, Θεσσαλονίκη 2001, σ.100.

³² Σταυρίδης, ό.π.,σ.104.

³³ PG , 45, 165 B.

³⁴ Στεφανίδης, ό.π., σ.135 ,αλλά και Ευσέβιος, *Εκκλ.Ιστορία*, 8, 17.9 και 10,5,9.

³⁵ Σπυρόπουλος, ό.π.

Το 305, ο Διοκλητιανός απογοητευμένος, παραιτήθηκε δημόσια, μετά μεγάλης πομπής, στην πεδιάδα, η οποία κείτονταν ανατολικά της Νικομήδειας³⁶.

Με τον Μέγα Κωνσταντίνο αρχίζει η βυζαντινή περίοδος (323-1073 μ.Χ.). Ως πρωτεύουσα του ανατολικού κράτους παρέμεινε η Νικομήδεια μέχρι τα εγκαίνια της Κωνσταντινούπολης (330).

Κατά την περίοδο των πολέμων μεταξύ Ρωμαίων και Περσών η πόλη υπέστη πολλές καταστροφές, τις οποίες συμπλήρωσαν οι διώξεις των Γόθων, στους οποίους και παραδόθηκε με προδοσία³⁷.

Αργότερα η πόλη καταστράφηκε ολοσχερώς από μια μεγάλη πυρκαγιά και δύο σεισμούς, (358, 362) τους οποίους περιγράφουν ο Λιβάνιος και ο Αμμιανός Μαρκελλίνος³⁸.

Κατά τον ΣΤ΄αίωνα ο αυτοκράτορας Ιουστινιανός (527-565) έδειξε ενδιαφέρον για την πόλη και την ανακαίνισή της, και έτσι ανέκτησε την παλιά της αίγλη³⁹. Στη συνέχεια όμως υπέστη πολλές ζημιές κατά τους πολέμους των Βυζαντινών με τους Άραβες και τους Πέρσες⁴⁰.

Εδώ ακόμα έδρασαν οι διδάσκαλοι Λακτάντιος και Λιβάνιος⁴¹.

Από τότε και μετά δεν αναφέρεται στην ιστορία, ως την εποχή που καταλήφθηκε από τους Τούρκους, επί Ορχάν , το 1337.

ΧΡΟΝΟΙ ΤΩΝ ΣΕΛΤΖΟΥΚΩΝ - ΟΘΩΜΑΝΩΝ – ΤΟΥΡΚΩΝ

Το 1073 (-1097) περιήλθε η Νικομήδεια υπό την κυριαρχία των σελτζούκων⁴² και αποτέλεσε τμήμα του Σουλτανάτου της Νίκαιας υπό τη διοίκηση του Σουλεϊμάν Κουτλουμούς. Το 1097 πάλι κατελήφθη από τους βυζαντινούς⁴³. Ο Αλέξιος Α΄ ο Κομνηνός

---

³⁶ Ό.π.

³⁷ Κωνσταντινίδης, ό.π.,σ.541.

³⁸ Σταυρίδης, ό.π.

³⁹ Ό.π.

⁴⁰ Καλεντερίδης, ό.π.,σ.85.

⁴¹ Ό.π.

⁴² Σταυρίδης, ό.π.

⁴³ Ό.π.

την ανέκτησε το 1086 και περίπου δύομισι αιώνες παρέμεινε υπό βυζαντινή διοίκηση, δηλαδή μέχρι το 1326, οπότε την κατέλαβε ο Ορχάν Γαζί⁴⁴.

Τα γεγονότα και τα φαινόμενα που στοιχειοθετούν την παρακμή και την τελική διάλυση της Βυζαντινής αυτοκρατορίας τον 14^ο και τον 15^ο αιώνα είναι γνωστά σε ικανοποιητικό βαθμό, χάρη στη σχετική επάρκεια των αντίστοιχων πηγών, ελληνικών και ξένων. Δεν συμβαίνει, όμως, το ίδιο και σε ό,τι αφορά την ιστορική παρουσία του μικρασιατικού ελληνισμού την ίδια περίοδο, ειδικότερα μάλιστα κατά τις δεκαετίες που μεσολαβούν μεταξύ της οριστικής έξωσης του βυζαντινού κράτους από τα μικρασιατικά εδάφη του και της κατάλυσης του ιδίου και της «αδελφής» Αυτοκρατορίας της Τραπεζούντας, στα μέσα του 15^{ου} αιώνα. Η περίοδος αυτή, όπως και η αμέσως επόμενη (μέχρι δηλαδή περίπου τα μέσα του 17^{ου} –αρχές του 18^{ου} αιώνα) συγκαταλέγονται δικαιολογημένα στις πιο σκοτεινές στην ιστορία του μικρασιατικού ελληνισμού λόγω της ανεπάρκειας πληροφοριών και της εκτενούς αλλοίωσης του ελληνικού στοιχείου στη Μικρά Ασία, ως αποτέλεσμα ταραγμένων πολιτικών συγκυριών, εκτεταμένων μετοικεσιών σε άλλα σημεία του ελληνικού χώρου, εξισλαμισμών, σταδιακής απώλειας της ελληνικής γλώσσας, και άλλων παραγόντων⁴⁵. Πολλοί από αυτούς τους παράγοντες είχαν ενεργοποιηθεί ήδη από τις απαρχές της εμφάνισης των τουρκικών φυλών στην ανατολική Μικρά Ασία (περί τα μέσα του 11^{ου} αιώνα) αλλά η διαβρωτική τους δράση απέκτησε πολύ εντονότερους ρυθμούς από τα τέλη του 13^{ου} –αρχές του 14^{ου} αιώνα, περίοδο κατά την οποία πραγματοποιήθηκε η κατάρρευση της βυζαντινής κυριαρχίας στη Μικρά Ασία⁴⁶.

Πιο συγκεκριμένα, και επιχειρώντας μια αρχική προσέγγιση, η εμφάνιση των Οθωμανών στα τέλη του 13^{ου} αιώνα και η συγκρότηση αυτών σε κράτος, το οποίο και επρόκειτο να αποβεί ο κληρονόμος της χλιετούς Βυζαντινής Αυτοκρατορίας και να ασκήσει επί αιώνες σημαντικότερη επιρροή στα διεθνή πράγματα, είναι από τα μεγαλύτερα, αλλά ανεπαρκώς μέχρι σήμερα ερευνηθέντα ιστορικά προβλήματα. Τα ιστορικά κείμενα και οι πραγματείες που γράφθηκαν για την Οθωμανική Αυτοκρατορία⁴⁷, παρόλο που άνοιξαν νέους ορίζοντες στην ιστορική έρευνα, δεν έδωσαν την τελική λύση στο θεμελιώδες ζήτημα της ιδρύσεως του Οθωμανικού Κράτους. Σε αυτό συνετέλεσαν, αφενός μεν η έλλειψη πηγών σύγχρονων προς τα γεγονότα και αφετέρου η μεροληψία και η προκατάληψη, η οποία διακρίνει τα έργα των

---

⁴⁴ Καλεντερίδης, ό.π.

⁴⁵ Ν.Νικολούδης, *Μεσαιωνική Μακεδονία, Θράκη και Μικρά Ασία*, σσ.231-232.

⁴⁶ Για τις πολιτικές και κοινωνικές συνθήκες που συνδέονται με τη συρρίκνωση του μικρασιατικού ελληνισμού αυτή την περίοδο, βλ. ΙΕΕ, τ.Θ', σ.136,141-144,160 κ.εξ.,316 κ.εξ., Σπ. Βρυώνη, *Η παρακμή του μεσαιωνικού ελληνισμού της Μικράς Ασίας και η διαδικασία του εξισλαμισμού (11^{ος} έως 15^{ος} αιώνας)*, Paul Wittek, *Η γένεση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας*, κυρίως σ.55 κ.εξ., Απ. Βακαλόπουλο, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, Α', κυρίως σ.112 κ.εξ.

⁴⁷ Όπως των J.von Hammer, J.Zinkeisen, N.Jorga, H.A.Gibbons, Mehmet Fuat Köprülü (zade), W.L.Langer-R.P.Blake και P.Wittek.

αμέσως μεταγενέστερων χρονογράφων και ιστορικών, τόσο των Χριστιανών όσο και των Μουσουλμάνων⁴⁸.

Από τη μελέτη του βορειοδυτικού τμήματος της μικρασιατικής χερσονήσου, δηλαδή της Βιθυνίας και του αμέσου αυτής περιβάλλοντος, εύκολα μπορεί κάποιος να αντιληφθεί, ότι ένα μεγάλο μέρος των σημερινών ονομάτων των πόλεων και των χωριών είναι παραφθορές ή και μεταφράσεις παλαιών ελληνορωμαϊκών και βυζαντινών ονομάτων, π.χ. Izmit (παλαιότερα Iznukumid και Iznikmid) η Νικομήδεια⁴⁹. Από τα σημερινά τουρκικά ονόματα χωριών ή κωμοπόλεων της Βιθυνίας, όσα δεν προήλθαν από παραφθορές βυζαντινών ονομάτων, ανάγονται σε χρόνους μεταγενέστερους της καθόδου των Τούρκων. Καθ'όλο το χρονικό διάστημα, από τον 11^ο μέχρι τον 13^ο αιώνα, οι Τούρκοι, είτε ως γεωργοί, είτε ως νομάδες, επισκέπτονται τα αστικά κέντρα σε καιρούς ειρηνικούς, για ανταλλαγή προϊόντων και αναζήτηση καλύτερης τύχης. Πολλοί, κατατάσσονται στον αυτοκρατορικό στρατό ως μισθοφόροι. Νομαδική είναι συνεπώς η προέλευση των βορειοδυτικών Τούρκων, ενώ η μετάβαση από τον νομαδικό προς τον αγροτικό βίο έγινε υπό την επίδραση του βυζαντινού περιβάλλοντος⁵⁰.

Τα όσα παραπάνω αναφέρθηκαν δικαιολογούν το γεγονός, ότι, το εντός της βυζαντινής Βιθυνίας τουρκικό στοιχείο, πρωτίστως νομαδικό και κατά δεύτερο λόγο γεωργικό, μη έχοντας εθνική συνείδηση και καθορισμένη θρησκεία, κράτησε στάση παθητική στις ποικίλες πολιτικές, κοινωνικές και οικονομικές ζυμώσεις, οι οποίες σημειώθηκαν στην περιοχή αυτή, τόσο στην ύπαιθρο όσο και στις πόλεις, κατά το τέλος του 13^{ου} αιώνα. Και παρά την παρουσία και σλάβων⁵¹ και άλλων εθνικών μειονοτήτων⁵² στη Βιθυνία και πιο συγκεκριμένα στη Νικομήδεια⁵³, τα αίτια της πτώσεως του ελληνισμού της Βιθυνίας ήταν πολιτικά και κοινωνικά, και δεν προέρχονταν από φυλετικούς ανταγωνισμούς μεταξύ εθνικών μειονοτήτων και της μεγάλης πλειοψηφίας του λαού. Αφενός μεν, υπήρχαν οι πόλεμοι και οι επιδρομές, αφετέρου, η στενή δυναστική πολιτική της Κωνσταντινούπολης· η Βιθυνία στα τέλη του 13 αιώνα, έπεσε σε οικονομική παρακμή, σε πνευματική εξαθλίωση, σε αναρχία και

---

⁴⁸ Γεωργιάδης - Αρνάκης, *Οι Πρώτοι Οθωμανοί*, Αθήνα 1947, σ.1.

⁴⁹ Ό.π., σ.62. Πρβ. και P.Wittek «Von der byzantinischen zur türkischen Toponymie»-Byzantion, τ.10 (1935) σ.11-64, όπου παρατίθεται και χάρτης με τις ελληνικές και τουρκικές ονομασίες.

⁵⁰ Γεωργιάδης-Αρνάκης, ό.π., σσ.62-65.

⁵¹ Κατά το βυζαντινό χρονογράφο Θεοφάνη έγινε αρκετά νωρίς και συγκεκριμένα όταν ο αυτοκράτορας Ιουστινιανός ο Β΄ έκανε εκστρατεία κατά Σκλαβινίας και Βουλγαρίας, *Χρονογραφία*, Migne PG, τ.108, σ.364. Πρβ. Νικηφόρο Κωνσταντινουπόλεως, *Ιστορία Σύνοτος*, Migne PG, τ.100, σ.36.

⁵² Ο Θεοφάνης αναφέρει αθιγγάνους στη Μ. Ασία, ενώ υπάρχουν πληροφορίες για Τατάρους, Κρήτες, Μανιάτες, Τσάκωνες, Γεωργιάδης-Αρνάκης, ό.π., σ.69.

⁵³ Κατά τον 12^ο αιώνα ο Ιωάννης ο Β΄ Κομνηνός μετέφερε σέρβους αιχμαλώτους και εγκατέστησε αυτούς και πάλι γύρω από τη Νικομήδεια, Γεωργιάδης - Αρνάκης, ό.π., σ.68.

εύλογα παρομοιάζεται με καρπό ώριμο, έτοιμο να πέσει με το πρώτο φύσημα της τύχης στα χέρια του κατακτητή⁵⁴. Και αυτός βέβαια ήταν ο Οσμάν⁵⁵.

Αρχικά, από τη μελέτη των συμβάντων μεταξύ των ετών 1301 και 1331 προκύπτει ότι η οθωμανική κατάκτηση δεν ήταν ούτε γεγονός τυχαίο ούτε αποτέλεσμα ακαταλόγιστης ορμής, αλλά ήταν έργο το οποίο σχεδιάστηκε και εφαρμόστηκε σοφότατα. Στο παρελθόν έχει λεχθεί ότι το προσόν, στο οποίο οι Οθωμανοί οφείλουν την επιτυχία τους, ήταν η ορμητικότητα τους. Η κρίση όμως αυτή δεν στηρίζεται σε μια βαθύτερη εκτίμηση των πραγμάτων. Πόλεις προστατευόμενες με ισχυρά τείχη, όπως η Προύσα, η Νίκαια και η Νικομήδεια θα ήταν αδύνατο να καταληφθούν με κάποια έφοδο από τους οπαδούς του Οσμάν. Η κατάκτηση αυτών των αστικών κέντρων ήταν αποτέλεσμα συστηματικής προσπάθειας, η οποία κράτησε χρόνια ή και δεκαετίες⁵⁶.

Οι ζυμώσεις, οι οποίες έμελλε να αναδείξουν την ηγεμονία του Οσμάν σε πολιτικό και στρατιωτικό παράγοντα στην ανατολή, συντελέστηκαν αργά. Αλλά συνήθως στην ζωή των εθνών πρέπει να μεσολαβήσει ένα γεγονός, το οποίο με τη σημασία του αφυπνίζει την εθνική συνείδηση και αποβαίνει κατά κάποιον τρόπο η εξωτερική εκδήλωση των κατευθύνσεων του λαού. Στην οθωμανική ιστορία, το γεγονός αυτό είναι η μάχη του Βαφέως, η οποία έγινε την 27η Ιουλίου 1301⁵⁷. Κατά το έτος εκείνο, ο Οσμάν είχε προωθήσει τις δυνάμεις του μέχρι τη Νικομήδεια, όπου οι κάτοικοι πανικόβλητοι είχαν καταφύγει εντός των τειχών της πόλεως-αποκόπτοντας τη συγκοινωνία της από την ξηρά. Ηγούνταν πολυπληθούς στρατού, ο οποίος

---

⁵⁴ Γεωργιάδης -Αρνάκης,ό.π.,σ.70.

⁵⁵ Αν αποδεχτούμε τις οθωμανικές παραδόσεις, το τελευταίο έτος του 13^{ου} αιώνα, ο Οσμάν ήταν ανεξάρτητος άρχοντας της χώρας που εκτείνεται μεταξύ των παραποτάμων του Σαγγαρίου Πουρσάκ-τσαϊ και Καρά-σου και περικλείει το Καρατζάχισαρ και το Δορύλαιον Εσκήσεχιρ) προς το νότο, την περιοχή του Σογιούτ προς την ανατολή, το Γενήσεχιρ μέχρι τη λίμνη της Νίκαιας προς το βορρά, και τα Αγγελόκωμα (Ινεγκιόλ) προς τη δύση. Οι κάτοικοι του κρατιδίου αυτού δεν ήταν περισσότεροι από πενήντα χιλιάδες, ενώ η έκτασή του περίπου τρεις χιλιάδες τετραγωνικά χιλιόμετρα. Νοτίως οριζόταν από το εμιράτο του Κέρμιαν, το οποίο είχε ιδρυθεί πριν λίγα χρόνια με έδρα το Κοτυάειον (σημερινή Κιουτάχεια).Ανατολικά, ήταν οι κτήσεις των υιών του Αμούρ, και φαίνεται ότι τα σύνορα του οσμανικού εμιράτου ήταν τελείως ασαφή και ακαθόριστα λόγω του Σαγγάριου. Δυτικά, ο Καρασή, έχοντας πρωτεύουσα την Πέργαμο, συνεχώς προωθεί την εξουσία του προς την Προποντίδα, της οποίας τα παράλια ανήκουν μέχρι στιγμής στους Βυζαντινούς. Το καθένα από τα τρία αυτά κρατίδια μπορούσε να συναγωνισθεί επικίνδυνα τη νεοσύστατη ηγεμονία του Οσμάν, αν ποτέ συγκρούονταν με αυτήν. Αλλά προς το βορρά ήταν το γύρω από την Προύσα τμήμα του θέματος Οψικίου και ολόκληρο το πρώην θέμα των Οπτιμάτων με τη Νικομήδεια και τη Νίκαια, που διατηρούσαν ακόμα κάτι από την παλιά ακμή τους. Προς την κατεύθυνση κινήθηκε ο Οσμάν, Γεωργιάδης - Αρνάκης, ό.π.,σσ.71-72.

⁵⁶ Γεωργιάδης - Αρνάκης, ό.π.,σ.87.

⁵⁷ Ο Παχυμέρης είναι η μόνη πηγή για την μάχη του Βαφέως, βλ Γ. Παχυμέρης, *Ανδρόνικος Παλαιολόγος Δ' 25*, σ.327,333-335. «Μηνός γάρ ανθεστηριώνος εικοστή και εβδόμη περί τον Βαφέα (χώρος δ'ούτος περί την θαυμαστήν Νικομήδεια) Ατμάν συνάμα τοις αμφ'αυτόν εις χιλιάδας πλείστας ποσουμένοις επιστάς αίφνης...».Για τη χρονολογία της μάχης υπάρχουν και διαφωνίες. Βλ. E. Gibbon, *History of the Decline and Fall of the Roman Empire*, τ.7, σ.24, ο οποίος λέει: «It was on the 27th of July in the year 1299 of the Christian era that Othman first invaded the territory of Nikomedia».

είχε ενισχυθεί από πολλούς εθελοντές. Είναι αλήθεια ότι η ευρύτερη περιοχή της Νικομήδειας διατηρούσε την οικονομική της δύναμη και είχε μεγάλη ασφάλεια, καθώς γειτόνευε με την Κωνσταντινούπολη και είχε τακτική σύνδεση μαζί της. Όταν η κατάσταση εντός της πόλεως είχε φτάσει στο απροχώρητο από απόψεως επισιτισμού, ο βυζαντινός ηγέτης Μουζάλωνας και οι κάτοικοι ήταν αναγκασμένοι να επιλέξουν ανάμεσα σε δύο: Ή την απώλεια της παραγωγής τους και τον λιμό, ή να ριφθούν στον αγώνα, ριψοκινδυνεύοντας τα πάντα. Μέση λύση δεν υπήρχε άλλη, εκτός από την παράδοση της πόλεως στον επιδρομέα. Υπό τις συνθήκες αυτές, η σύγκρουση του Οσμάν και του Μουζάλωνα ήταν μοιραία, ενώ το αποτέλεσμα της μάχης ήταν οικτρό για τον Μουζάλωνα⁵⁸. Η σημασία της νίκης αυτής του Οσμάν ίσως δεν έχει εξαρθεί δεόντως. Για πρώτη φορά στην ιστορία, ο άσημος αρχηγός του υπό σχηματισμό κράτους έρχεται σε σύγκρουση με τις οργανωμένες βυζαντινές δυνάμεις και αναδεικνύεται νικητής. Το επίσημο Βυζάντιο αναγκάζεται τώρα να τον προσέξει και το γεγονός αυτό αποτελεί από μόνο του την αναγνώριση του Οσμανικού Κράτους⁵⁹.

Η εμφάνιση του Οσμάν προ των πυλών της Νικομήδειας έσπειρε τον πανικό στη γύρω περιοχή, με αποτέλεσμα χιλιάδες πρόσφυγες να κινηθούν προς την Κωνσταντινούπολη⁶⁰. Η Νικομήδεια, η οποία διέτρεξε σοβαρότατο κίνδυνο, σώζεται ως εκ θαύματος. Ο Οσμάν, μετά τη μάχη του Βαφέως, δεν πράττει κάτι άλλο αξιοσημείωτο. Η μάχη βεβαίως αυτή, τον έφερε έξω από τα τείχη της Νικομήδειας και της Νίκαιας, αλλά δεν τον κατέστησε κύριο των δύο πόλεων. Γνωρίζοντας πολύ καλά ότι δεν ήταν δυνατό να επιχειρήσει κάτι κατά των τειχών των πόλεων, περιορίστηκε στην επίδειξη της δυνάμεώς του και ανέβαλε την επίθεση για καταλληλότερη στιγμή.

Η Νικομήδεια βρισκόταν προς στιγμινή πέρα από την ακτίνα των οσμανικών επιχειρήσεων, κυρίως γιατί ο Οσμάν δεν ήθελε να επεκταθεί βορειότερα πριν υποτάξει την Προύσα και την Νίκαια και εξασφαλίσει οριστικώς τα νότια του. Κατά την εποχή αυτή διοικητής της Νικομήδειας ήταν ο Κουζίμπαξης, Τάταρος, ο οποίος είχε εκχριστιανισθεί, του οποίου η θυγατέρα, είχε παντρευτεί τον Σολυμάμπαξη, αρχηγό υπολογίσιμων τουρκικών δυνάμεων⁶¹. Οι συγγενικοί αυτοί δεσμοί οδήγησαν τον Ανδρόνικο τον Β΄ στην σκέψη ότι με το διορισμό του Κουζίμπαξη θα μπορούσε να επιτευχθεί ειρήνη στην περιοχή της Νικομήδειας. Αλλά οι ελπίδες του Ανδρόνικου ταχέως διαψεύστηκαν· ο Αλή, ο υιός του Αμούρ, αφού πέρασε τον Σαγγάριο επιτέθηκε κατά της Μεσοθυνίας και λεηλάτησε τα περίχωρα της Νικομήδειας, καθόσον χρόνο οι ντόπιοι συμμορίτες είχαν δημιουργήσει

---

⁵⁸ Γεωργιάδης - Αρνάκης, ό.π., σσ.127-129.

⁵⁹ Ό.π., σσ.129-130.

⁶⁰ Παχυμέρης, ό.π., Δ΄26, σ.335. «Και ο πορθμός ούτος εκάστης μυρμηκιάν ανθρώπων και ζώων εδέχετο, ουκ άνευ συμφορών των μεγίστων απαλλαγέντων...», όπου πολύ παραστατικά περιγράφεται η συρροή προσφύγων, οι οποίοι κατέφθαναν από τις ασιατικές όχθες του Βοσπόρου, ζητώντας άσυλο στη Βασιλεύουσα.

⁶¹ Παχυμέρης, ό.π., Δ΄30, σ.345.

κατάσταση αληθινά χαώδη⁶². Ο Οσμάν δεν θεώρησε σκόπιμο να εμφανισθεί και πάλι στην πεδιάδα της Νικομήδειας, όπου προ ολίγων ετών είχε κατατροπώσει τον Μουζάλωνα. Αυτό το τόλμημα πιθανότατα θα τον έφερνε σε σύγκρουση με τους γείτονές του ανατολικά, ή θα τον ανάγκαζε να εγκαταλείψει έστω και για λίγο τον σταθερώς εξελισσόμενο αγώνα κατά των δύο άλλων βιθυνικών πόλεων της Προύσας και της Νίκαιας. Ο Οσμάν ουδέποτε απέβλεπε σε εφήμερα οφέλη. Αντί να ρισκινδυνεύσει προ της Νικομήδειας, ασχολούνταν με τη διοργάνωση του κράτους του, υποτάσσοντας τα εναπομείναντα εδάφη και διεξάγοντας οικονομικό πόλεμο κατά της Νίκαιας και της Προύσας, ο οποίος μετά από είκοσι χρόνια έμελλε να επιφέρει την παράδοση αυτών⁶³.

Η Νικομήδεια αντιστάθηκε στην πίεση των Οθωμανών δέκα περίπου χρόνια μετά την πτώση της Προύσας (6^η Απριλίου 1326)⁶⁴. Αλλά από το 1327 μέχρι το 1385 δεν αναφέρεται μητροπολίτης Νικομήδειας στα πατριαρχικά έγγραφα. Κατά το 1356 η πόλη υπάγεται στον Σηλυβρίας⁶⁵. Από το 1381 έως το 1383 διοικείται εκκλησιαστικά από το μητροπολίτη Ουγγροβλαχίας⁶⁶.

Το βυζαντινό κράτος έβαινε σταθερά στο δρόμο της έσχατης παρακμής. Στη Μικρά Ασία, η οποία αποτελούσε άλλοτε τον συμπαγή όγκο στον οποίο στηριζόταν η Βυζαντινή Αυτοκρατορία, διασώζονταν τώρα μόνο η Νικομήδεια και Νίκαια, η κατάληψή της επήλθε στις 2 Μαρτίου 1331 - στενή λωρίδα γης γύρω από τον Ελλήσποντο και νοτιότερα η πόλη, η οποία επρόκειτο να γίνει το τελευταίο ασιατικό προπύργιο του βυζαντινού Ελληνισμού, η Φιλαδέλφεια που παραδόθηκε μόλις το 1391⁶⁷. Η Νικομήδεια βέβαια, λόγω της τοποθεσίας της, η οποία την καθιστά προσιτή δια θαλάσσης - είχε κάπως ευνοϊκότερη τύχη από τις παραπάνω πόλεις. Ο Ανδρόνικος Γ' επισκέφθηκε την πόλη δύο φορές, προσκομίζοντας τρόφιμα και ενθαρρύνοντας τους κατοίκους. Η πρώτη του επίσκεψη⁶⁸ έγινε το 1330, όταν η πόλη πολιορκούνταν από τον Ορχάν, γιο του Οσμάν - και είχε το χαρακτήρα εκστρατείας. Ο βασιλιάς διέπλευσε τον Αστακηνό κόλπο με ναυτική δύναμη, αλλά και με αρκετά μεγάλο σώμα πεζών και ιππέων, οι οποίοι μεταφέρθηκαν μέσω της θάλασσας για περισσότερη ασφάλεια. Ο Ορχάν έστειλε πρεσβεία για να μάθει τις προθέσεις του βασιλιά και αυτό οδήγησε σε συμφωνία για κατάπαυση των εχθροπραξιών.

---

⁶² Ό.π., σσ. 346-347.

⁶³ Γεωργιάδης - Αρνάκης, ό.π., σσ. 149-150.

⁶⁴ Ό.π., σ. 160.

⁶⁵ *Acta et diplomata graeca medii aevi*, εκδ. F. Miklosich - J. Müller, τ. 1, Βιέννη 1860-90, σ. 362.

⁶⁶ Ό.π., τ. 2, σσ. 37, 43, 46, 48, 51.

⁶⁷ Γεωργιάδης - Αρνάκης, ό.π., σσ. 186-187

⁶⁸ Αν αποδεχθούμε τον Καντακουζηνό, βλ. Καντακουζηνός Ι., Β' 24, τ. 1, σσ. 446-447.

Η συμφωνία αυτή ισοδυναμεί με ουσιαστική αναγνώριση του νέου εδαφικού καθεστώτος από πλευράς βυζαντινών. Ο Ορχάν υπόσχεται να περιορισθεί στα κεκτημένα και να παύσει να προσβάλλει τις πόλεις, οι οποίες παρέμεναν ακόμη υπό ρωμαϊκή εξουσία. Το ευχάριστο γεγονός επισφραγίσθηκε με την ανταλλαγή δώρων μεταξύ των δύο βασιλιάδων. Ο Οθωμανός έστειλε στον Ανδρόνικο «ίππους και κύνας θηρευτικές, τάπητάς τε και παρδάλεων δοράς», ο δε Ανδρόνικος «εκπώματά τε αργυρά και υφάσματα ουκ εξ ερίων μόνον, αλλά και σηρικά και των βασιλικών επιβλημάτων έν, ό περί πλείστου παρά τοις βαρβάρων σατράπαις άγεται αεί και τιμής είναι δοκεί τεκμήριον και ευμενείας». Από όσα γνωρίζουμε, η συνθήκη αυτή είναι η πρώτη που πραγματοποιήθηκε μεταξύ Ελλήνων και Οθωμανών⁶⁹. Ο Ορχάν απέσυρε τα στρατεύματά του από τα περίχωρα της Νικομήδειας, ενώ ο αυτοκράτορας των Ρωμαίων, μετά από επταήμερη παραμονή μέσα και γύρω από την πόλη, απέπλευσε στην Κωνσταντινούπολη. Ο Ορχάν όμως δεν τήρησε τα συμφωνηθέντα. Το επόμενο έτος οι δυνάμεις του εμφανίσθηκαν και πάλι στη Νικομήδεια⁷⁰. Ωστόσο ο αποκλεισμός δεν ήταν δυνατό να είναι πλήρης, εφόσον ο Αστακηνός κόλπος ήταν ανοικτός στο βυζαντινό στόλο, ο οποίος και έτυχε μεγαλύτερης φροντίδας μετά την άνοδο του Ανδρόνικου του Γ΄. Ο βασιλιάς ήρθε και πάλι στη Νικομήδεια, όπου παρέμεινε δύο μέρες, ενώ τα συνοδεύοντα πλοία εισήγαγαν το απαραίτητο σιτάρι, χωρίς ο Ορχάν να μπορέσει να παρεμβάλει εμπόδια⁷¹.

Η τακτική του Ορχάν κατά της Νικομήδειας δεν διάφερε καθόλου από όσα εφαρμόσθηκαν προηγουμένως στην Προύσα και στη Νίκαια. Όπως θα έλεγε και ο Καντακουζηνός⁷², «Νικομήδεια δε όπλοις μεν ανάλωτος ήν και βία χειρών, τειχών τε καρτερωτάτων περιβολή και τη άλλη του τόπου φύσει ευφυώς προς οχυρότητα εχούση. εδεδίει δε την ένδειαν την εκ του σίτου, ο δη και οι βάρβαροι συνιδόντες, των τειχών μεν ημέλουν ως αναλώτων εσομένων εκ τειχομαχίας, της παρόδου δε εσπούδαζον κρατήσαι, δι ης ετρέφετο η πόλις». Ήταν λοιπόν η τακτική της παρενοχλήσεως των συγκοινωνιών και της απομονώσεως της πόλης, η τακτική την οποία οι Οθωμανοί εφάρμοζαν, με ορισμένα διαλείμματα για τριάντα σχεδόν χρόνια, πριν καταλάβουν την πόλη. Και εφόσον η θαλάσσια οδός ήταν ανοικτή και το Βυζάντιο μπορούσε να τροφοδοτεί την Νικομήδεια, η πόλη ανθίσταται. Όταν όμως οι Οθωμανοί απέκτησαν στόλο, και ξεκίνησαν επιχειρήσεις κατά της θρακικής ακτής⁷³ και των περιχώρων της Κωνσταντινούπολης⁷⁴, το δε Βυζάντιο απασχολημένο με

---

⁶⁹ Βέβαια, το 1322 τουρκικές δυνάμεις πολέμησαν στη Θράκη κατά του Ανδρόνικου του Νέου. Βλ. Καντακουζηνός Α΄ 31, τ.1, σ.151. Αλλά δεν μνημονεύεται αν οι Τούρκοι αυτοί ήταν υπήκοοι του Οσμάν.

⁷⁰ Καντακουζηνός Β΄, 26, τ.1, σ.459.

⁷¹ Γεωργιάδης - Αρνάκης, ό.π., σσ.195-196.

⁷² Καντακουζηνός, ό.π., σ.459, στ.17 κέξ.

⁷³ Ο Καντακουζηνός, Β΄34, τ.1, σ.505-508, περιγράφει πως οι Οθωμανοί ξεκίνησαν από την Τρίγλεια με τριανταέξι πλοία για να λεηλατήσουν τα περίχωρα του Βυζαντίου.

⁷⁴ Ν. Γρηγοράς, *Ρωμαϊκή Ιστορία*, ΙΑ΄ 4, τ.1, σσ.539-542. Οι Τούρκοι ήταν έτοιμοι να ξεκινήσουν από με πλοία από το Ιερό και από την Προποντίδα. Οι Βυζαντινοί, πέφτοντας αιφνιδιαστικά κατά του τουρκικού στόλου, πέτυχαν συντριπτική νίκη. Έτσι η πρώτη απόπειρα των Οθωμανών κατά της Κωνσταντινούπολης 1336, απέτυχε.

την κατάσταση στην Ευρώπη και στο Αιγαίο, έπαυσε να μεριμνά για τη Βιθυνία, η Νικομήδεια βρέθηκε προ αδιεξόδου και αναγκάστηκε να παραδοθεί⁷⁵, πιθανότατα το 1337.

Η επιδρομή των Οθωμανών στα παράλια του Βοσπόρου, σημειώνει και το τέλος της κατακτήσεως της Βιθυνίας. Μεταξύ των ετών 1333 και 1337 ο Ορχάν κατόρθωσε να προσαρτήσει όλη τη γειτονική επικράτεια, φθάνοντας μέχρι τις ακτές του Ελλήσποντου. Ο δρόμος ήταν ήδη ανοικτός για την επέκταση των Οθωμανών στην Ευρώπη, όπου επρόκειτο να συνεχισθεί η εξέλιξή τους για εκατό ακόμη χρόνια, πριν οι απόγονοι του Οσμάν ανέλθουν στο θρόνο των Ρωμαίων Αυτοκρατόρων⁷⁶.

Από το 1339 έως το 1920 ακολούθησε η οθωμανική κυριαρχία. Κατά την περίοδο αυτή η πόλη κατέστη λιμάνι, ναυτική βάση και ναύσταθμος, με νεωρεία για την κατασκευή των πλοίων. Από τα δάση της προέρχονταν μεγάλη ποσότητα ξυλείας. Παράγονταν μετάξι, φρούτα και καπνά. Χτίστηκαν τεμένη και άλλα κτίσματα της οθωμανικής και μουσουλμανικής τέχνης. Στα χρόνια αυτά, το ελληνικό όνομα Νικομήδεια, από τη φράση «εις Νικομήδειαν» εκτουρκίσθηκε σε IZNIKUMID, Iznikmid, IZMID και τελικά IZMIT⁷⁷.

Συνδεδεμένη ακτοπολικώς με την Κωνσταντινούπολη και σιδηροδρομικώς με την Άγκυρα, η Νικομήδεια στις αρχές του προηγούμενου αιώνα αποτελούσε σπουδαίο εμπορικό κέντρο με ακμάζουσα ελληνική κοινότητα⁷⁸. Κατά την ύστερη οθωμανική περίοδο αποτελούσε ανεξάρτητο σαντζάκι. Ήταν έδρα μητροπόλεως, της οποίας οι ελληνικές κοινότητες αριθμούσαν 70.000 κατοίκους⁷⁹. Αρχές του Κ' αιώνα η Νικομήδεια είχε πληθυσμό 20.000 κατοίκους, από τους οποίους οι 9.500 ήταν μουσουλμάνοι. Το 1873 συνδέθηκε με τη σιδηροδρομική γραμμή προς την Κωνσταντινούπολη⁸⁰.

---

⁷⁵ Γρηγοράς, ό.π., σ. 545, «Εάλω και η των Βιθυνών μητρόπολις Νικομήδεια τῷ πολλῷ καταπονηθείσῃ λιμῷ, δια τὴν ἐπίμονον τῶν ἐχθρῶν πολιορκίαν», Γεωργιάδης - Αρνάκης, ό.π., σ. 197, H.A. Gibbons, *The foundation of the Ottoman Empire*, σ. 66-69. Για το έτος της πτώσεως της Νικομήδειας υπάρχουν διαφωνίες. Οι βυζαντινοί ιστορικοί Γρηγοράς και Φραντζής αναφέρουν την κατάληψη της πόλης από τους Οθωμανούς μετά την παράδοση της Νίκαιας, ενώ οι οθωμανοί συγγραφείς ισχυρίζονται ότι η Νικομήδεια περιήλθε στον Ορχάν το ίδιο έτος με την Προύσα, δηλαδή το 1326. Βεβαίως ο Γρηγοράς, ως σύγχρονος των γεγονότων, είναι περισσότερο αξιόπιστος. Από τους νεότερους ιστορικούς ο Gibbons και ο Köprülü παραδέχεται το 1337 ή το 1338 και ο Gibbon το 1339. Το ενδεχόμενο η Νικομήδεια να καταλήφθηκε πριν από τα έτη 1330 και 1331 πρέπει να αποκλεισθεί διότι υπάρχει η πληροφορία ότι ο Ανδρόνικος Γ' επισκέφθηκε την πόλη κατά τα χρόνια αυτά. Εξάλλου γνωρίζουμε ότι ο Ορχάν είχε πλοία γύρω στο 1337. Με τη βοήθεια των πλοίων αυτών, πριν ζητήσει να επεκταθεί στην Ευρώπη, ήταν φυσικό να υποτάξει την τελευταία πόλη της Βιθυνίας, τη Νικομήδεια, αποκλείοντας αυτήν όχι μόνο από την ξηρά, αλλά και από τη θάλασσα.

⁷⁶ Γεωργιάδης - Αρνάκης, ό.π., σ. 197.

⁷⁷ Σταυρίδης, ό.π.

⁷⁸ Καλεντερίδης, ό.π., σ. 86.

⁷⁹ Ό.π. Περισσότερα στοιχεία για την κοινότητα και τη μητρόπολη Νικομηδείας αναφέρονται σε επόμενο κεφάλαιο.

⁸⁰ Σταυρίδης, ό.π.

Μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και την ανακωχή του Μούδρου (1918) αγγλικές δυνάμεις κατέλαβαν τη Νικομήδεια⁸¹.

Τα έτη 1920 -1921 η Νικομήδεια κατελήφθη από τα ελληνικά στρατεύματα. Τον Ιούλιο του 1920 το 16^ο Σύνταγμα Πεζικού του Ελληνικού Στρατού εστάλη για ενίσχυση των Βρετανών, ενώ τους μήνες Αύγουστο και Σεπτέμβριο αποβιβάσθηκε στη Νικομήδεια ολόκληρη η ελληνική Μεραρχία Μαγνησίας⁸².

Τον Ιούνιο του 1921, η Νικομήδεια εκκενώθηκε από τις ελληνικές στρατιωτικές δυνάμεις, αφού προηγουμένως είχαν αναχωρήσει οι Έλληνες κάτοικοί της, καθώς και όσοι από τους Αρμενίους είχαν σωθεί από τους προηγούμενους διωγμούς⁸³.

Από το 1921 και εξής είναι πόλη της Τουρκίας. Κατά τα χρόνια της τουρκικής δημοκρατίας (1923 εξ.) η Ιζνίκ έγινε η πρωτεύουσα του νομού Κοτζά Ελή (Kocaeli). Ο νομός περιβάλλεται βορείως από τη Μαύρη Θάλασσα και δυτικά από την Προποντίδα και από τους νομούς της Κωνσταντινουπόλεως, Αντά Παζάρ και Προύσης. Έχει εμβαδόν 3.986 τετρ.χιλμιόμετρα και πληθυσμό 930.702 (1990). Υποδιοικήσεις 4, κωμοπόλεις 10 και χωριά 279⁸⁴.

Στο μεγαλύτερο μέρος της ιστορίας της Νικομήδειας στη Βυζαντινή εποχή, η Εκκλησία έπαιξε καθοριστικό ρόλο στην εξέλιξη της πόλης. Στη συνέχεια περιγράφεται η εκκλησιαστική ιστορία της Νικομήδειας, η μητρόπολη αυτής, ο ρόλος του χριστιανισμού και της Εκκλησίας στη ζωή της Νικομήδειας, καθώς επίσης και η σχέση της Εκκλησίας με την εκπαίδευση.

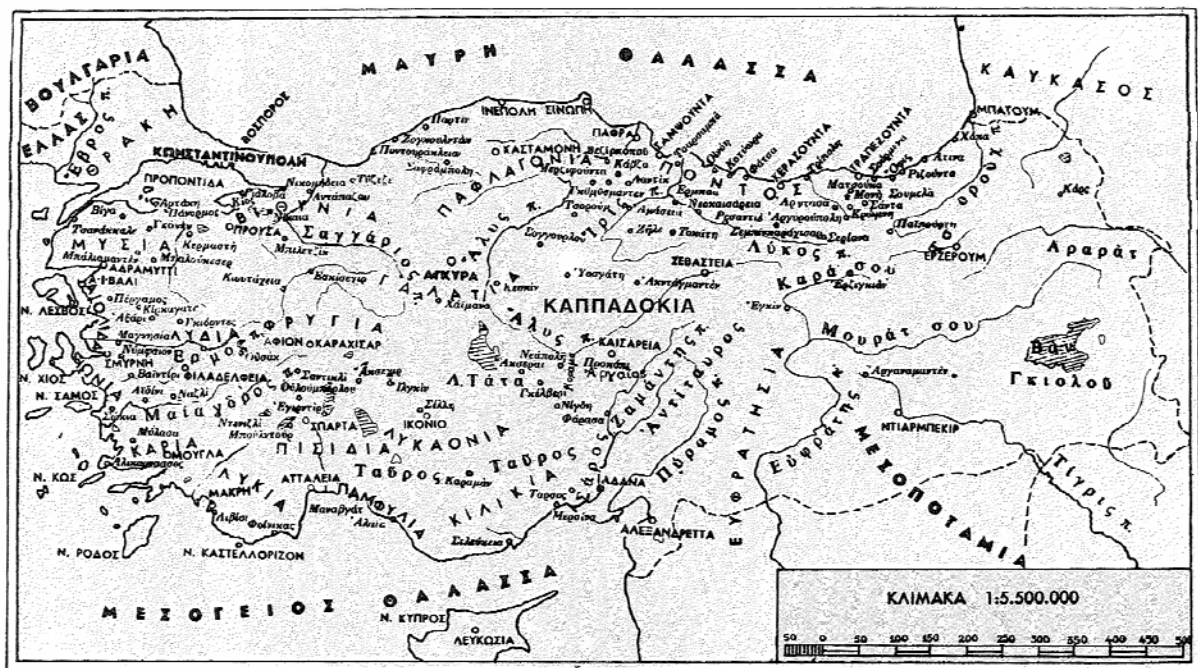
---

⁸¹ Καλεντερίδης, ό.π.,σ.87.

⁸² Ό.π.

⁸³ Ό.π.

⁸⁴ Σταυρίδης, ό.π.

Εικόνα 8: Η Μικρά Ασία με τα αρχαία και μεσαιωνικά ονόματα των επαρχιών και με τις μεγάλες πόλεις (ελληνικά ή τουρκικά ονόματα). Αρχείο Κ.Μ.Σ.

ΙΔΡΥΣΗ ΚΑΙ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΝΙΚΟΜΗΔΕΙΑΣ

Ο Χριστιανισμός έκανε την εμφάνισή του νωρίτερα στη Νικομήδεια από τις άλλες πόλεις της περιοχής⁸⁵. Κατά την παράδοση, στις πόλεις της Βιθυνίας κήρυξε το Χριστιανισμό ο Απόστολος Ανδρέας, ο οποίος εγκατέστησε πρώτο επίσκοπο της Νικομήδειας τον Πρόχορο, έναν από τους επτά διακόνους⁸⁶. Επειδή η εκκλησιαστική διαίρεση σε μητροπόλεις και επισκοπές τις περισσότερες φορές ακολούθησε την επικρατούσα πολιτική διαίρεση, η Νικομήδεια, εξαιτίας και της αξιόλογης ανάπτυξης που παρουσίαζε σε σχέση με τις άλλες βιθυνικές πόλεις, ήδη από τον 1^ο αιώνα ανακηρύχθηκε σε μητρόπολη⁸⁷.

Προς την Εκκλησία Νικομήδειας έστειλε επιστολή ο Διονύσιος Κορίνθου, γύρω στο 170, στην οποία καταπολεμεί την αίρεση του Μαρκίωνος: «Άλλη δ' επιστολή αυτού προς Νικομηδέας φέρεται, εν η την Μαρκίωνος αίρεσιν πολεμών τω της αληθείας παρίσταται κανόν»⁸⁸.

Την Νικομήδεια επισκέφθηκε το 240 ο Ωριγένης, ο οποίος αφού φυλακίσθηκε κατά το διωγμό του Μαξιμίνου, αποφυλακίσθηκε το ίδιο έτος. Κατά το διωγμό του Διοκλητιανού (303-304)⁸⁹ και του Μαξιμίνου του Θρακός (306-313), μαρτύρησαν πολλοί χριστιανοί στη Νικομήδεια, ανάμεσα στους οποίους και ο επίσκοπος Άνθιμος (303-304)⁹⁰. Τότε καταστράφηκε και η μεγάλη βασιλική της Νικομήδειας, η οποία κατακάηκε στις 23 Φεβρουαρίου 303, κατά τις εορτές των Τερμιναλλίων (Terminalia). Κατά το διωγμό του Μαξιμίνου, πολλοί ακόμη χριστιανοί μαρτύρησαν, μεταξύ των οποίων και ο Λουκιανός Αντιοχείας⁹¹.

Κατά τις αρειανικές έριδες του Δ' αιώνα η Νικομήδεια κατέστη το κέντρο των αρειανών, οι οποίοι είχαν προστάτη το γνωστό αρειανό επίσκοπο Ευσέβιο⁹². Στη Νικομήδεια συγκλήθηκε

---

⁸⁵ Κωνσταντινίδης, ό.π.,σς.541-542.

⁸⁶ Πράξ, στ'5. Βλ. και Μ. Γεδεών, *Πατριαρχικοί πίνακες*, Εν Κωνσταντινουπόλει 1885-1890, σ.84. Του ιδίου, *Εγγραφοί λίθοι και κεράμια*, Εν Κωνσταντινουπόλει 1892,σ.34. Για τον Επισκοπικό κατάλογο βλ.παρακάτω.

⁸⁷ Γενάδιος Ηλιουπόλεως, «Σκιαγραφία της ιστορίας της Μητροπόλεως Χαλκηδόνος και ο επισκοπικός αυτής κατάλογος», Ορθοδοξία 18 (1943), σ.269. Βλ. και Κωνσταντινίδης, όπ.,σ.541.

⁸⁸ Ευσέβιος, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, Δ' 23, 4. Βλ. και Σταυρίδης, ό.π.,σ.106.

⁸⁹ Βλ.παραπάνω.

⁹⁰ Σταυρίδης, ό.π.. Άνθιμος, άγιος.Η μνήμη του εορτάζεται στις 3 Σεπτεμβρίου.

⁹¹ Ευσέβιος, ό.π., Η' 13, 1-2.Θ'6,3.

⁹² Πρβλ.Α.Ν.Ζούμπος «Ευσέβιος», Θ.Η.Ε., τ.5, σς.1083-1084.

το 327 ενδημούσα σύνοδος προς άρση της καθαίρεσης του Αρείου. Εδώ έχουμε τις πρώτες αρχές της ενδημούσας συνόδου⁹³.

Στη ρητορική σχολή της πόλης εργάσθηκαν οι Λακτάντιος και Λιβάνιος⁹⁴.

Το 451, κατά τη Δ΄ οικουμενική σύνοδο στη Χαλκηδόνα, στο ναό της Αγίας Ευφημίας για την καταδίκη του μονοφυσιτισμού⁹⁵ και ιδιαίτερα προς τιμήν της μεγαλομάρτυρας Αγίας Ευφημίας, θεσπίστηκε η οριστική απόσπαση της τέως Επισκοπής Χαλκηδόνας από τη Μητρόπολη Νικομήδειας. Αυτό ανήγγειλε ο αυτοκράτορας Μαρκιανός (450-457) στην έκτη συνεδρία της Συνόδου⁹⁶.

Στην πολιτική γεωγραφία η Νικομήδεια αναγράφεται, κατά τον ΣΤ΄ αιώνα ως δεύτερη πόλη – πρώτη η Χαλκηδόνα, στην επαρχία Ποντικής α΄, υπό κονσουλάριο και επί συνόλου δεκαέξι πόλεων⁹⁷. Στις κριτικές όμως εκδόσεις του Burckhardt και του Honigsmann αναγράφεται ως τέταρτη πόλη, με πρώτη τη Χαλκηδόνα. Κατέστη δε μητρόπολη της Βιθυνίας⁹⁸.

Στην εκκλησιαστική γεωγραφία η Νικομήδεια αναγράφεται από τα μέσα του ΣΤ΄ αιώνα, ως έβδομη Μητρόπολη υπό τον Κωνσταντινουπόλεως στην επαρχία Βιθυνίας, με οκτώ επισκόπους: 1) τον Προύσης δηλ. Θεουπόλεως, 2) τον Βασιλικουπόλεως, 3) τον Πραϊνέτου, 4) τον Απολλωνιάδος, 5) τον Δασκυλίου, 6) τον Γάλλου, 7) τον Νεοκαισαρείας και τον Κωλασίας δηλ. Λόφων⁹⁹. Η μητρόπολη αυτή, αν και άλλαξε θέση, ήταν πάντα μέσα στις δέκα πρώτες μητροπόλεις του οικουμενικού θρόνου¹⁰⁰.

---

⁹³ Στεφανίδης, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, σ.183,σημ.9.

⁹⁴ Κωνσταντινίδης, ό.π.,σ.541.

⁹⁵ PG, 157, 545. Ι. Καρμίρης, «Η Δ΄Οικουμενική Σύνοδος επί τη 1500^η επετηρίδι αυτής 451-1951», *Εκκλησία* 28 (1951) σ.218. Β.Σταυρίδης, *Αι Μητροπόλεις Χαλκηδόνας, Δέρκων και Πριγκηποννήσων. Οικουμενικόν Πατριαρχείον*,1991,σ.9.

⁹⁶ PG, 86/2,2586. Γεδεών, *Κληρικών προνομίαί και τιμαί κοσμικαί*, 1931,σ.20. Πρβλ. και Ιορδάνογλου,ό.π.,σσ.63-64.

⁹⁷ Hieroclis Synecdemus ... 691,1.

⁹⁸ Κωνσταντινίδης,ό.π.,σσ.540-541.

⁹⁹ Πρβλ.την έκθεση του Επιφανίου Κύπρου, H.Gelzer,Ungedruckte..., *Texte der Notitie episcopatum*, σσ.537-8. Αλλά και Σταυρίδης,*Επισκοπική Ιστορία του Οικουμενικού Πατριαρχείου*,σ.106

¹⁰⁰ Σταυρίδης,ό.π.

Στα μέσα του Η΄ αιώνα κατέχει την όγδοη θέση με ένδεκα επισκοπές¹⁰¹. Στην έβδομη θέση επανέρχεται η μητρόπολη Νικομήδειας από τον Θ΄ αιώνα, με δέκα επισκοπές¹⁰². Την θέση αυτή στην τάξη της προκαθεδρίας διατηρεί μέχρι τον ΙΕ΄ αιώνα¹⁰³.

Στην έκθεση του Ανδρόνικου Γ΄ Παλαιολόγου των μέσων του ΙΔ΄ αιώνα κατέχει την ίδια θέση¹⁰⁴. Επίσης σε «Τακτικό» του ΙΕ΄ αιώνα έχει την ίδια θέση – έβδομη¹⁰⁵, με έναν μόνο επίσκοπο «του Απολλωνιάδος»¹⁰⁶.

Κατόπιν ανέβηκε στην έκτη θέση¹⁰⁷ και έπειτα στην τρίτη¹⁰⁸. Τον ΙΖ΄ αιώνα «ο Νικομηδείας της Βιθυνίας είχε Επισκοπές ιβ΄ και την σήμερον δε μίαν μόνον έχει»¹⁰⁹. Στο «Συνταγμάτιον, του Χρυσάνθου (1715)», ο Νικομηδείας αναγράφεται 5^{ος} «τη τάξει», «υπέρτιμος και έξαρχος πάσης Βιθυνίας», χωρίς όμως επισκόπους¹¹⁰. Το 1899 και μετά, σύμφωνα με τον πίνακα των κατά την ιεραρχική τάξη των μικρασιατικών μητροπόλεων, επισκοπών και πατριαρχικών εξαρχιών, η μητρόπολη Νικομήδειας καταλαμβάνει την τέταρτη

---

¹⁰¹ Γ.Κονιδάρης, *Αι μητροπόλεις και αρχιεπισκοπαί του Οικουμενικού Πατριαρχίου και η «τάξις» αυτών*, τ.1, σσ.89,94.

¹⁰² Πρβλ. Gelzer, Georgii Cyprii ..., Basilii, Notitia, 14 και 190.

¹⁰³ Πρβλ. Gelzer, ό.π., Not.No.1, 14 και 190, με 11 Επισκοπές, No.6, 8 - No.8, 8 και 200 με 10 Επισκοπές – No.9, 109 επίσης με 10 Επισκοπές. Αλλά και Gelzer H., Ungedruckte..., Τακτικό Λέοντος Στ΄ του Σοφού, σσ.550,553 με 10 Επισκοπές - Gelzer H., Georgii Cyprii..., Nova Tactica, 1119 και 1326 με 12 Επισκοπές - Gelzer H., Ungedruckte..., Τακτικό των χρόνων του Τσιμισκή περί το 971/2, σ.569 – Not.No.3, 123 - No.2, 9, τέλη 11^{ου} αιώνα και αρχές 12^{ου} αιώνα. Η σειρά την οποία αναφέρει ο Janin R., QHGE, IX, σ.26 στην αρχή, όπου η Νικομήδεια φέρεται ως ένατη Μητρόπολη, είναι εσφαλμένη. Οφείλεται σε κακή ανάγνωση της Not.No.2. Η Νικομήδεια είναι 7^η, η Νίκαια 8^η όχι 10^η, η Χαλκηδόνα 9^η και όχι 11^η, η Απάμεια 69^η και όχι 71^η, η δε Κίος 10^η Αρχιεπισκοπή και όχι 93 Μητρόπολη. Νείλος ο Δοξαπατρός 237, με 12 Επισκοπές – Not. No.10, 9 και 248, επίσης με 12 - No.13, 107, επίσης με 12 Επισκοπές στο Τακτικό αυτό αναγράφεται, ότι η 1^η Επισκοπή, δηλαδή η Προύσης, «νυν εις μητρόπολιν τετίμηται». Gelzer H., Ungedruckte..., Τακτικό Ανδρόνικου Β΄ Παλαιολόγου, σ.597 – Not. No. 4, 8 του ΙΔ΄ αιώνα, «ο Νικομηδείας, πάσης Βιθυνίας, υπέρτιμος, ήγουν έξαρχος και υπέρτιμος».

¹⁰⁴ Gelzer, ό.π., σ.607.

¹⁰⁵ Gelzer, ό.π., σ.628.

¹⁰⁶ Gelzer, ό.π., σ.633.

¹⁰⁷ Not.No.12, 7.

¹⁰⁸ Not.No.11, μ 4: α΄ ο Καισαρείας, β΄ ο Εφέσου, γ΄ ο Νικομηδείας.

¹⁰⁹ Gelzer, ό.π., σ.639 «Τακτικόν» των χρόνων της τουρκοκρατίας.

¹¹⁰ Ράλλης Γ., - Ποτλής, Μ. *Σύνταγμα των θείων και ιερών κανόνων...*, σ.514. «Τάξις των μητροπολιτών του οικουμενικού θρόνου και των επισκοπών αυτού, ήτοι το εν χρήσει Συνταγμάτιον, καταστρωθέν τω 1862». ΚΠΑ, 22, 1862, σσ.417-420. Αλλά και Σταυρίδης, ό.π., σ.106.

θέση στις μητροπόλεις του Οικουμενικού Πατριαρχείου¹¹¹. Τον θρόνο αυτό κόσμησαν ικανοί ιεράρχες. Οι τελευταίοι δύο ήταν ο Φιλόθεος Βρυέννιος (1877-1910) και ο Αλέξανδρος Ρηγόπουλος (1910-1928)¹¹².

Μετά την καταστροφή της Μ. Ασίας και την ανταλλαγή των πληθυσμών -1923, η Μητρόπολη Νικομήδειας έπαυσε να υφίσταται¹¹³.

ΕΠΙΣΚΟΠΕΣ – ΤΑΚΤΙΚΑ Ή ΕΚΘΕΣΕΙΣ Ή ΑΝΑΓΡΑΦΕΣ¹¹⁴

Τακτικόν 1. (Ζ' Αιών)

Ζ' Επαρχία Βιθυνίας   ο Νικομηδείας
Μητρόπολις Νικομηδείας έχει υπ' αυτήν πόλεις (ήτοι.επισκοπές) η', οίον·
τον Προύσης ήτοι Θεουπόλεως
τον Βασιλινουπόλεως
τον Πραινέτου
τον Απολλωνιάδος
τον Δασκυλίου
τον Γάλλου
τον Νεοκαισαρείας
τον Καδοσίας ήτοι Λόφων   Σύνολον επισκοπές:8

Τακτικόν 2. (Η'-Θ' αιώνες)

Ζ' Επαρχία Βιθυνίας   ο Νικομηδείας
ο Προύσης
ο Πραινέτου
ο Ελενουπόλεως
ο Βασιλινουπόλεως
ο του Δασκυλίου
ο Απολλωνιάδος
ο Νεοκαισαρείας
ο Αδριανών
ο Καισαρείας

---

¹¹¹ Γ.Σκαλιέρης, *Λαοί και φυλαί της Μικράς Ασίας, μετά πινάκων και χαρτών*, Αθήνα 1922, σσ.278 και 279.

¹¹² Σταυρίδης,ό.π.

¹¹³ Κωνσταντινίδης ,ό.π.,σ.542.

¹¹⁴ Σταυρίδης, ό.π.,σσ.106-109.

ο Γάλλου ήτοι Καδοσίας   Σύνολον: 10

Τακτικόν 3. (Τέλος Η΄ ή αρχαί Θ΄ αιώνας)

Η Έπαρχία Βιθυνίας   ο Νικομηδείας

8/Η Έπαρχία Βιθυνίας έχει πόλεις ιγ΄

α΄) Νικομήδεια μητρόπολις

β΄) ο Προύσης

γ΄) ο Πραϊνέτου

δ΄) ο Ελενουπόλεως

ε΄) ο Βασι(λι)νουπόλεως

στ΄) ο του Δασκυλίου

ζ΄) ο Απολλωνιάδος

η΄) ο Νεοκαισαρείας

θ΄) ο Γάλλου

ι΄) ο Αδριανών

ια΄) ο Αρίστης

ιβ΄) ο Δαφνουσίας

ιγ΄) ο Λόφων   Σύνολον: 12

Τακτικόν 4. (Θ΄ αιών)

Επαρχία Βιθυνίας   Ζ΄ ο Νικομηδείας

7/Ζ΄ Επαρχία Βιθυνίας   ο Νικομηδείας

ο Προύσης ήτοι Θεουπόλεως

ο Πραϊνέτου

ο Ελενουπόλεως

ο Βασιλινουπόλεως

ο του Δασκυλίου

ο Απολλωνιάδος

ο Αδριανών

ο Καισαρείας

ο Γάλλου ήτοι Λόφων

ο Δαφνουσίας

ο Εριστή   Σύνολον: 11

Τακτικά 5-6 (Θ΄ αιών). Λέγονται τα περί του Νικομηδείας Ζ΄

Τακτικόν 7. (Ι΄ αιών)

7/Ζ΄ Η Νικομήδεια

Ζ΄ τη Νικομηδεία της Βιθυνίας

α΄) ο Προύσης ήτοι Θεουπόλεως

β΄) ο Πραϊνέτου

γ΄) ο Ελενουπόλεως

δ΄) ο Βασιλινουπόλεως

ε΄) ο Δασκυλίου

στ΄) ο Απολλωνιάδος

ζ΄) ο Νεοκαισαρείας

η΄) ο Αδριανών

θ') ο Καισαρείας

ι') ο Γάλλου ήτοι Λόφων

ια') ο Δαφνουσίας

ιβ') ο Αρίστης/ Εριστής   Σύνολον: 12

Τακτικόν 8. (Ι' αιών)

7 / Ζ' η Νικομήδεια   επαρχία Βιθυνίας ο Νικομηδείας (ι')

Σύνολον επισκοπές: 10

Τακτικόν 9. (ΙΒ' αιών)

7/ Ζ' τη Νικομηδεία της Βιθυνίας

α') ο Προύσης ήτοι Θεουπόλεως

β') ο Πραινέτου

γ') ο Ελενουπόλεως

δ') ο Βασιλινουπόλεως

ε') ο Δασκυλίου

στ') ο Απολλωνιάδος

ζ') ο Νεοκαισαρείας

η') ο Αδριανών

θ') ο Καισαρείας

ι') ο Γάλλου ήτοι Λόφων

ια') ο Δαφνουσίας

ιβ') ο Εριστής   Σύνολον: 12

Τακτικόν 10. (ΙΒ'-ΙΓ' αιώνες). Τα ίδια

Τακτικά 11-12. (ΙΑ'-ΙΒ' αιώνες). Το αυτό

Τακτικόν 13. (ΙΒ'-ΙΓ' αιώνες)

Λείπει ο Καισαρείας.   Σύνολον: 11

Τακτικόν 14. (ΙΒ' αιών)

7/ Ζ' η Νικομήδεια της Βιθυνίας έχουσα επισκοπάς.....ιβ'

Τακτικόν 15. Τάξις των Μητροπόλεων (ΙΒ' αιών)

7/ Ζ' Η Νικομήδεια   ο Νικομηδείας Ομοίως

Τακτικόν 16. (ΙΒ' αιών). Ομοίως

Τακτικόν 17. (1282-1328)

Ἐκθεσις αὐτῆς τῶν Ὑποκειμένων Μητροπόλεων τῷ Αποστολικῷ καὶ Πατριαρχικῷ Θρόνῳ τῆς Θεοφυλάκτου καὶ Βασιλίδος Κπόλεως ἐξετέθη ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ αἰοδίου βασιλέως κυροῦ Ἀνδρονίκου (τοῦ δευτέρου τῶν Παλαιολόγων) Παλαιολόγου τοῦ Γέροντος.   Ομοίως

Τακτικόν 18. (ομοίως) Ομοίως

Τακτικόν 19. (1328-1341)

Ἐκθεσις τοῦ Εὐσεβοῦς Βασιλέως Κυροῦ Ἀνδρονίκου τρίτου τῶν Παλαιολόγων. Τάξις Προκαθεδρίας Μητροπόλεων Τελούντων ὑπὸ τὸν Αποστολικόν Θρόνον τῆς Θεοφυλάκτου καὶ Βασιλίδος Κπόλεως.   Ομοίως

Τακτικόν 20. (Ἐκθεσις Νέα, τέλη ΙΑ' αἰώνος) Ομοίως

Τακτικόν 21. (Μεταβυζαντινοὶ Χρόνοι. ΙΣΤ' αἷών)

Ζ' η Νικομήδεια

Περί Ποίῳ τῶν Μητροπολιτῶν ἔχουν τὴν σήμερον Ἐπισκοπὰς

2- ο Νικομηδείας της Βιθυνίας έχει ταύτην·

του Απολλωνιάδος

Σύμφωνα με τους προαναφερθέντες πίνακες η μητρόπολη Νικομηδείας, εκτός μιας εξαιρέσεως, που αναφέρεται στους αιώνες Η΄- Θ΄ ως Η΄, μέχρι τον ΙΣΤ΄αιώνα έρχεται Ζ΄ στην σειρά των πρεσβειών των υπό τον οικουμενικό θρόνο τελούντων ιεραρχών. Οι επισκοπές της:

Αιώνες:Ζ΄	επισκοπές:8
Η΄-Θ΄	10,12,11
Ι΄	12,10
ΙΒ΄-ΙΓ΄	12,11
ΙΣΤ΄	1
Αργότερα	ουδείς εν ενεργεία

ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

Η Νικομήδεια λοιπόν ήταν έδρα μητρόπολης από τον ΣΤ΄ αιώνα. Υπαγόταν στο Οικουμενικό Πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης και είχε στη δικαιοδοσία της οκτώ επισκοπές. Ήταν πάντα μέσα στις δέκα πρώτες μητροπόλεις και ο προκαθήμενος ιεράρχης της είχε τον τίτλο «υπέρτιμος και έξαρχος πάσης Βιθυνίας»¹¹⁵. Η επαρχία Νικομήδειας, ως επαρχία του Οικουμενικού Πατριαρχείου, περιλαμβάνει τη Διοίκηση Νικομήδειας, με εξαίρεση τις Υποδιοικήσεις Κάλπης (Κάνδρα) και Τοτταίου, Κυβέλων (Γκέϊμπε) που υπάγονται στη μητρόπολη Χαλκηδόνας, αλλά συμπεριλαμβανομένης της προς δυτικά της Αστακηνής Χερσονήσου νήσου Βεσβίκου (Καλολίμνου, Ιμραλή). Ο μητροπολίτης της επαρχίας είχε δικαιοδοσία σε 38 πόλεις, κωμοπόλεις και χωριά, με έδρα τη Νικομήδεια¹¹⁶. Ο παραπάνω τίτλος του μητροπολίτη Νικομήδειας, χαρακτήριζε επίσης τον μητροπολίτη Νικαίας, τον μητροπολίτη Χαλκηδόνας και τον μητροπολίτη Προύσας¹¹⁷.

---

¹¹⁵ Βλ.Σκαλιέρης, ό.π.,σ.280.

¹¹⁶ Ό.π.,σ.281, όπου αναφέρεται η επαρχία της Νικομήδειας, ως επαρχία του Οικουμενικού Πατριαρχείου μετά το 1899.

¹¹⁷ Ό.π.,σσ.281-282.

Με το λαμπρό βυζαντινό παρελθόν της Νικομήδειας, είναι αυτονόητη η σπουδαία θέση της στην εκκλησιαστική κλίμακα του Οικουμενικού θρόνου και η ευλαβική και μεγάλη συμμετοχή του λαού της στη χριστιανική λατρεία.

Η Μητρόπολη

Η μητρόπολη Νικομηδείας κατά τον Κ' αιώνα αποτελούνταν από δύο μεγάλα τμήματα: Α' της Νικομήδειας και Β' της Απολλωνιάδος¹¹⁸.

Η έδρα της μητροπόλεως ήταν η Νικομήδεια. Αριθμούσε 64 ομογενείς κοινότητες και 10.049 οικογένειες. Από αυτές τις κοινότητες, στις 51 υπήρχαν καθαρώς ελληνόφωνοι και στις 13 ως επί το πλείστον τουρκόφωνοι. Στις ελληνόφωνες κοινότητες κατοικούσαν 7.486 οικογένειες και στις τουρκόφωνες 2.563. Οι τουρκόφωνες κοινότητες ήταν στο τμήμα Νικομήδειας 6: Αδάπαζαρ, Σαπάντζα, Εκίστσα, Φουλατζίκιον, Κιζδεβρέντ, Ελμαλείον και στο τμήμα Απολλωνιάδος 7: Εϊνεσί, Αϊλατσίκιον, Ταχταλί, Δερέκιοϊ, Βελετλέρ, Αναχώριον, Δάντσαρ¹¹⁹.

Είχε 73 ιερείς, 2 διακόνους, 76 ναούς, 27 αγάσματα, 84 σχολές, από τις οποίες 4 αστικές, 4 δημοτικά, 39 γραμματοδιδασκαλεία, 15 νηπιαγωγεία, 6 παρθεναγωγεία με 83 δασκάλους και 21 δασκάλες. Οι ναοί και τα σχολεία ανακαινίσθηκαν εκ βάθρων κατά το β' ήμισυ του ΙΘ' αιώνα (επί βασιλείας Απτούλ Χαμίτ Χαν Β')¹²⁰.

Ο ορθόδοξος χριστιανικός πληθυσμός ήταν οργανωμένος σε εκκλησιαστικές κοινότητες, οι οποίες είχαν τη φροντίδα των σχολείων που φοιτούσαν τα Ελληνόπουλα.

Α' Τμήμα Νικομήδειας

Η πόλη της Νικομήδειας είχε 225 οικογένειες ομογενείς, οι οποίες κατοικούσαν στα παράλια και τα κεντρικά μέρη της πόλεως, καθώς επίσης και δύο ναούς. Ο καθεδρικός ναός μέσα στην πόλη, του αγίου Βασιλείου, είχε χτιστεί με πρωτοβουλία του μητροπολίτη Φιλόθεου και με συνδρομή του ορθόδοξου ποιμνίου¹²¹. Ο ναός ανακαινίσθηκε εκ βάθρων το 1801, και στη συνέχεια και πάλι εκ βάθρων ως ετοιμόρροπος, το 1889. Εκεί σώζονταν το δεξί χέρι του Μ.Βασιλείου, ενώ την εκκλησία υπηρετούσαν δύο ιερείς και διάκονοι¹²².

---

¹¹⁸ Σταυρίδης, ό.π.,σ.109.Βλ.και Πίνακα 2 και Πίνακα 3 σ. 44.

¹¹⁹ Ό.π.,σσ.109-110

¹²⁰ Ό.π.,σ.110

¹²¹ Καλεντερίδης, ό.π.,σ.86.

¹²² Σκιαδάς, ό.π.,σ.481, αλλά και Σταυρίδης, ό.π.σ.110.

Λίγο έξω από τις δυτικές συνοικίες της πόλης και σε απόσταση 1.500 μ. περίπου, υπήρχε το ορθόδοξο μοναστήρι του αγίου Παντελεήμονος¹²³, με μεγάλη εκκλησία αφιερωμένη στη μνήμη του και χτισμένη πάνω στον τάφο του. Η εκκλησία αυτή, το ίδιο παλιά με του Αγίου Βασιλείου, ανοικοδομήθηκε το 1858¹²⁴. Ο ναός είχε έναν ιερέα ιερομόναχο¹²⁵. Στα 300 μέτρα περίπου από την εκκλησία, υπήρχε το περίφημο «ελαιόδεντρο», μια χιλιόχρονη ελιά, πάνω στην οποία έλεγαν πως είχαν δέσει τον Άγιο κατά το μαρτύριό του. Στο υπόγειο της μονής είχαν βρεθεί κατακόμβες πρωτοχριστιανικής εποχής, ίσως και κοιμητήριο, αφού εκεί υπήρχαν επίσης οστά¹²⁶.

Εικόνα 9: Το μοναστήρι του Αγίου Παντελεήμονα στη Νικομήδεια, Καλεντερίδης, ό.π.,σ.86.

---

¹²³ Ο Άγιος Παντελεήμων (που παλαιότερα ονομαζόταν Παντολέων) καταγόταν από τη Νικομήδεια και έζησε στα χρόνια του Μαξιμιανού. Βαπτίσθηκε από τον πρεσβύτερο Ερμόλαο. Πατέρας του ήταν ο Ευστόργιος, ο οποίος αρχικά ήταν εθνικός, αλλά μετά από μεσολάβηση του γιου του έγινε χριστιανός και μητέρα του η Ευβούλη, που προερχόταν από χριστιανική οικογένεια. Ο Παντολέων, που διδάχθηκε την ιατρική από τον Ευφρόσυνο, καθόλη τη διάρκεια του βίου του βοηθούσε τους συνανθρώπους του και θεράπευε τους ασθενείς χωρίς ποτέ να παίρνει χρήματα. Επειδή ήταν «ανάργυρος», θεράπευε δηλ. δωρεάν, προκάλεσε το μίσος των φιλοχρήματων ειδωλολατρών ιατρών που έψαχναν αφορμή να τον συκοφαντήσουν. Κάποτε ο Άγιος θεράπευσε έναν τυφλό. Το γεγονός μεταφέρθηκε στις ρωμαϊκές αρχές και ο ιαθείς κλήθηκε να δώσει εξηγήσεις, ανέφερε ότι τον θεράπευσε ο Παντολέων στο όνομα του Χριστού, στον οποίο και ο ίδιος πλέον πίστευε. Η ομολογία αυτή είχε ως συνέπεια τον άμεσο αποκεφαλισμό του. Στη συνέχεια ο Παντολέων προσήχθη στον άρχοντα, ο οποίος αφού του ζήτησε, χωρίς αποτέλεσμα, να αρνηθεί την πίστη του, διέταξε το βασανισμό του. Ο Άγιος όμως παρά τα μαρτύρια δεν υπέκυψε και εν τέλει διετάχθη ο αποκεφαλισμός του. Λίγο πριν παραδώσει το πνεύμα του παρουσιάστηκε ο Κύριος και του είπε: «...από σήμερα δε θα λέγεσαι πλέον Παντολέων, αλλά Παντελεήμων...». Στο βίο του αναφέρεται πως ο ξερός κορμός της ελιάς, στον οποίο τον είχαν δέσει και πάνω στον οποίο μαρτύρησε, καρποφόρησε αμέσως. Καλεντερίδης, ό.π.,σ.87.

¹²⁴ Σπυρόπουλος, ό.π. Σταυρίδης, ό.π.

¹²⁵ Σταυρίδης, ό.π.

¹²⁶ Καλεντερίδης, ό.π., σ.86.

Ἄλλα αγιάσματα ἢ προσκυνήματα¹²⁷, μέσα στην πόλη ἦταν τῆς αγίας Κυριακῆς, τοῦ αγίου Ερμούλου, ὅπου βρισκόταν καὶ ὁ τάφος τοῦ, καὶ ὁ τάφος τοῦ αγίου Θεοδώρου. Ἐξω δὲ ἀπὸ τὴν πόλη, υπῆρχαν αὐτὰ τῆς αγίας Βασιλίσσης, τῆς αγίας Παρασκευῆς, τῆς αγίας Ἀννῆς, κ.α., καὶ τὰ ερείπια τοῦ ναοῦ τῶν αγίων Δισμύρων¹²⁸ τῶν ἐν Νικομηδείᾳ ἐπὶ Διοκλητιανοῦ μαρτυρησάντων. Τὸ θρησκευτικὸ συναίσθημα τῶν κατοίκων τῆς Νικομήδειας ἦταν πολὺ ἀναπτυγμένο, ἐνῶ σύμφωνα με μαρτυρίες, υπῆρχαν καὶ κοινοὶ ἅγιοι, ὅπως ὁ ἅγιος Θεόδωρος ποὺ τὸ καντήλι τοῦ τὸ ἀνάβαν καὶ οἱ Τούρκοι, οἱ ὁποῖοι τὸν ὀνόμαζαν Νεμπί Χότζα. Δίπλα στοῦ τουρκικοῦ νεκροταφείου ἐξάλλου υπῆρχε περιφραγμένο τὸ μνημεῖο τοῦ αγίου Ερμούλου, στοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ ὁποῖου οἱ Τούρκοι εἶχαν καὶ μνημεῖο δικοῦ τοῦ «αγίου». Στὸ φράχτη τοποθετοῦσαν κορδελάκια ἐν εἶδει τάματος¹²⁹.

Τὸ μεγάλο καὶ πανύψηλο Ορχανιέ τζαμί τῆς Νικομήδειας¹³⁰ ἦταν περίλαμπρος βυζαντινός ναός, ποὺ ὁ Ορχάν μετέτρεψε σὲ τζαμί ὅταν κατέλαβε τὴν πόλη τὸ 1326¹³¹.

Ἡ ὁμογενὴς κοινότητα διέθετε μιὰ ἀστική σχολή με πέντε δασκάλους καὶ 40 μαθητές καὶ τὸ νηπιαγωγεῖο/παρθεναγωγεῖο με 80 νήπια καὶ 30 μαθήτριες καὶ δασκάλες, καθὼς ἀκόμα καὶ τέσσερα δημοτικά σχολεῖα. Τὰ σχολικὰ κτίρια βρισκόνταν στὸ ἴδιο μέρος, ὅπου ἦταν ἡ μητρόπολη (ὁ μητροπολιτικὸς οἶκος) στὴν παραλία τοῦ ἀστακηνοῦ κόλπου, γύρω ἀπὸ τὸν καθεδρικό ναό, ὁ ὁποῖος ἀνακαινίσθηκε ἐκ θεμελίων, κατὰ τὴν τελευταία πενταετία τοῦ 19 αἰῶνα. Οἱ σχολές διέθεταν ἀξιόλογη βιβλιοθήκη¹³².

Ἀρχές τοῦ 15 αἰῶνα οἱ χριστιανοὶ Ἕλληνες ἦταν 8.000, οἱ ἀρμένιοι 3.500 καὶ οἱ μουσουλμάνοι 9.500, συνολικά 20.000¹³³.

---

¹²⁷ Σταυρίδης, ὁ.π.

¹²⁸ Οἱ Ἅγιοι Δίσμυροι (20.000) Μάρτυρες ποὺ κήκων στὴ Νικομήδεια. Τὸν 4^ο αἰῶνα μ.Χ., ἐπὶ Διοκλητιανοῦ καὶ καὶ Μαξιμιανού, οἱ χριστιανοὶ τῆς Νικομήδειας ἦταν ἀρκετὰ πολυπληθεῖς. Ὁ ἐπίσκοπος Ἀνθίμος, ἄνδρας ἀξίος καὶ με αὐταπάρνηση, κόπιαζε μέρα –νύχτα γιὰ τὶς ψυχές τῶν πιστῶν. Ἡ πρόοδος αὐτῆς τῶν Χριστιανῶν κέντρισε τὸ φθόνο τῶν εἰδωλατρῶν ἀρχόντων καὶ θέλησαν νὰ ἐξοντώσουν τὴν χριστιανικὴ Ἐκκλησία, προπάντων στα μεγαλύτερα καὶ πολυπληθέστερα κέντρα τῆς. Σχεδίασαν λοιπόν, ἀνήμερα Χριστοῦγεννα νὰ κάνουν γενικὴ σφαγὴ τῶν Χριστιανῶν τῆς Νικομήδειας. Οἱ Χριστιανοὶ εἶχαν μαζευτεῖ καὶ πανηγυρίζαν τὸ κοσμοσωτήριο γεγονός τῆς γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ. Ὁ ἐπίσκοπος, μόλις πληροφορήθηκε ὅτι τοὺς εἶχαν περικυκλώσει στρατός καὶ ὄχλος εἰδωλολατρῶν με ὅπλα καὶ ρόπαλα, διέταξε νὰ γίνῃ γρήγορα ἡ κοινωνία τῶν Αχράντων Μυστηρίων. Ἐπειτα, βάπτισε τοὺς κατηχούμενους, γιὰ νὰ ἔχουν ἀσφαλὴ ἐφόδια στὴν αἰώνια σωτηρία. Τότε οἱ εἰδωλολάτρες ἔβαλαν φωτιά στὸ ναό, με ἀποτέλεσμα νὰ καοῦν χιλιάδες πιστοί. Τὸ τραγικὸ αὐτὸ γεγονός, ἀντὶ νὰ μειώσῃ τὸν ἀριθμὸ τῶν μελῶν τῆς Ἐκκλησίας, ἀντίθετα τὸν πολλαπλασίασε καὶ χαλύβδωσε ἀκόμα περισσότερο τὸ ἠθικὸ τῶν πιστῶν. Γ.Δ. Παπαδημητρόπουλος, *Με τοὺς ἁγίους μας, Συναξαριστὴς μηνὸς Δεκεμβρίου*, ἐκδ. Αποστολικὴ Διακονία, Ἀθήνα 1996, σσ.264-268.

¹²⁹ Καλεντερίδης, ὁ.π.

¹³⁰ Ἡ πόλη ἔχει δύο σουλτανικά ἀνάκτορα καὶ πολλὰ τζαμιά.

¹³¹ Σπυρόπουλος, ὁ.π.

¹³² Σταυρίδης, ὁ.π.

¹³³ Σταυρίδης, ὁ.π.

Στο τμήμα της Νικομήδειας ανήκαν επίσης¹³⁴: Νεοχώριον, Καρατεπές, Μιχαλήτσιον, Εσμές, Αδά-Παζάρ, Σαπάντζα, Σαράδογαν ή Σέρδιβαν, Εσκίστα, Γιασλί Κετσίτ¹³⁵, Παραλί, Τσατάλοβα, Καρά Πίλιτ, Κιρεσλί, Σουπατάκ, Ακτάς και Κιουπλίτς, Κεστανέ Πουνάρ, Κουρού Δερέ, Τσοπάν Γιατάκ, Αρδίτς Πιλίτ (Ανω Γενή Δαγ και Κάτω Γενή Δαγ). Χωριά δυτικά της Νικομήδειας και στην υποδιοίκηση Καραμουσάλης (Καρά-μουσάλ) υπαγόμενα: Κοντσές, Ηράκλειον (το Τεπέκιοϊ), Φουλατσίκιον, Κίζδεβρεντ. Χωριά δυτικά της Νικομήδειας και στην υποδιοίκηση Γιάλοβας υπαγόμενα: Ελμαλείον, Σαφρόνιον, Άγιος Χαράλαμπος, Καδί(ή)κιοϊ, τα οποία ήταν εσωτερικά χωριά και σε απόσταση μιας περίπου ώρας από τη θάλασσα και το Κουρί (αρχαία Σωτηρούπολις/Πιθύα/Πιθυούπολις), Τσινάριον, Αγία Κυριακή, Κατιρλί, τα οποία βρίσκονταν κατά μήκος της παραλίας της Προποντίδος, απέναντι από τα Πριγκηπόννησα¹³⁶.

Β' Τμήμα Απολλωνιάδος

Χωριά υπαγόμενα στην υποδιοίκηση Κίου: Αρβανιτοχώριον, Αρμουτλίον. Χωριά υπαγόμενα αμέσως ή εμμέσως στην υποδιοίκηση Μουδανιών: Καλόλιμνος, Γιαλί Τσιφλίκιον, Βελετλέρ, Δερέκιοϊ. Άλλα χωριά, στην υποδιοίκηση Μιχαλητσίου υπαγόμενα: (Η) Τσάμπουτσα, Τσεσνεϊριον, Τσάμπασι, Γούλιος. Απελλαδάτοι ή Πελλαδάτοι, Κίδια, Σιργιανή, Πριμικήριον, Μακαριώτατοι ή Αγία Κυριακή, Αγίνατοι, Κωνσταντινάτοι (Τσάταλα), (Η) Χωρούδα, Πάσκιοϊ, Αχτσέ Πουνάρ. Η Απολλωνιάδα και μαζί μ' αυτήν τα χωριά που υπάγονταν αμέσως στην νομαρχία: Αναχώριον, Δάνσαρ, Ταχταλί, Αϊλατσίκιον, Εϊνεσί, Κουβούκλια. Χωριά υπαγόμενα στη Νίκαια αμέσως, εμμέσως δε και στη νομαρχία Προύσης, κατοικούμενα από Λαζούς ορθοδόξους, οι οποίοι είχαν όμοια προέλευση μ' αυτούς που κατοικούσαν πέραν του Αδά-Παζάρ: Χατζή Οσμάν, Ορέν(-ιον). Σαρή Σου¹³⁷, Καρπούζ Πουνάρ, Κίρκ Χαρμάν¹³⁸.

Αναλυτικά στοιχεία για τις εκκλησίες, τα σχολεία, τους μαθητές, καθώς και οικονομικά στοιχεία που αφορούν τη μητρόπολη Νικομήδειας και τα δύο της τμήματα, τόσο δηλαδή αυτό της Απολλωνιάδος, όσο και της Νικομήδειας, παρατίθενται στους πίνακες 2 και 3.

Όσον αφορά τώρα τα σχολεία και τη γενικότερη σχολική κίνηση σ' όλη τη διοίκηση της Νικομήδειας, παρατηρούμε τα ακόλουθα:

---

¹³⁴ Αναλυτικότερα, η διοικητική διαίρεση της Νικομήδειας σε υποδιοικήσεις παρουσιάζεται σε ενότητα παρακάτω.

¹³⁵ Η κωμόπολη αυτή μαζί με τις επόμενες 9 αποτελούνταν από αποίκους Λαζούς, οι οποίοι προ 25 ετών μετανάστευσαν από τις επαρχίες Κολωνίας, Νεοκαισαρείας και Τραπεζούντος. Αυτά υπάγονταν στην υποδιοίκηση Αδά-Παζάρ. Σταυρίδης, ό.π., σ.111.

¹³⁶ Σταυρίδης, ό.π., σσ.110-111.

¹³⁷ Τόπος καταγωγής των προγόνων μου.

¹³⁸ Σταυρίδης, ό.π., σσ.112-113.

Με βάση τα στοιχεία που παίρνουμε από σχετικό πίνακα¹³⁹, στην επαρχία Κυβέλων (Γκέιμπε) υπήρχαν 13 σχολεία, με 24 δασκάλους και 1.315 μαθητές, στην επαρχία Κάλπης (Κάντρα) 17 σχολεία, με 23 διδασκάλους και 943 μαθητές, στον Πραϊνετό (Καρά Μουρσάλ) 45 σχολεία, 72 δάσκαλοι και 3.251 μαθητές, και στο Μεσονήσι (Αντά Παζάρ) 19 σχολεία, 30 δάσκαλοι και 1.266 μαθητές. Στα 100 περίπου σχολεία ολόκληρης της διοίκησης υπηρετούσαν 164 δάσκαλοι, το 1914 και φοιτούσαν 7.202 Ελληνόπουλα¹⁴⁰.

Σύμφωνα με τις σχολικές στατιστικές των τουρκικών αρχών και των κατά τόπους εκκλησιαστικών αρχών, Ελληνικών και Αρμενικών, όπως και την αντιπαραβολή αυτών με τα δεδομένα του E.Reclus¹⁴¹, Vital Cuinet¹⁴² και άλλων, όλος ο μαθητικός πληθυσμός στη διοίκηση της Νικομήδειας παρουσιάζεται ως εξής:

ΔΙΟΙΚΗΣΙΣ ΝΙΚΟΜΗΔΕΙΑΣ															
Υποδιοικήσεις	Έλληνες ορθόδοξοι			Μουσουλμάνοι			Αρμένιοι			Ισραηλίται			Άθρ. κατά Υποδιοίκησ.		
	Σχολεία	Διδάσκαλοι	Μαθηταί	Σχολεία	Διδάσκαλοι	Μαθηταί	Σχολεία	Διδάσκαλοι	Μαθηταί	Σχολεία	Διδάσκαλοι	Μαθηταί	Σχολεία	Διδάσκαλοι	Μαθηταί
Γκέιμπε (Κυβέλων) . . .	13	24	1315	118	200	1326	6	3	375	—	—	—	137	227	3016
Κάντρα (Κάλπης) . . .	17	23	943	141	220	1869	6	12	334	—	—	—	164	255	3146
Νικομηδείας	6	15	427	29	80	496	10	40	1.159	2	8	200	47	143	2282
Καρά Μουρσάλ (Πραϊνετ.)	45	72	3251	52	100	595	—	—	—	—	—	—	97	172	3846
Άδα-Παζάρ(Μεσοθυνίας)	19	30	1266	201	300	2092	11	44	1.490	—	—	—	231	374	4848
Άθροισμα κατά Θεθγ. Κοινότητας	100	164	7202	541	900	6378	33	99	3.358	2	8	200	676	1171	17138

Πίνακας 1 . Σκαλιέρης, ό.π., σ.256.

Η σχολική κίνηση των Ελλήνων της Μικράς Ασίας εμφανίζει εκπληκτική και αλματώδη πρόοδο και προκαλεί το θαυμασμό ξένων μελετητών και συγγραφέων, οι οποίοι και ομολογούν ότι η δύναμη του Ελληνισμού εκδηλώνεται και δια του σχολείου¹⁴³. Τεκμήριο της εποχής αποτελεί και το "Ενδεικτικόν" της εικόνας 10, σελ 46, των Ελληνικών εκπαιδευτηρίων Νικομηδείας έτους 1907.

¹³⁹ Σκαλιέρης, ό.π.,σ.256.

¹⁴⁰ Σκιάδης, ό.π.,σ.481.

¹⁴¹ Nouvelle Geographia Universeille.

¹⁴² Vital Cuinet, *Tourquie d'Asie*, 4 τ., Paris 1890-95.

¹⁴³ «Πουθενά αλλού το σχολείο αποτελεί, όπως στη Μικρά Ασία, όπλο αμύνης και πραγματικής προόδου· δια του σχολείου οι Ελληνικοί πληθυσμοί ανακτούν ειρηνικώς την Ασιατική Ελλάδα κτλ.» αναφωνεί ο E.Reclus, Στο «Nouvelle Geographia Universeille». Βλ. και Πίνακα 4, σ.45.

Είναι λοιπόν σαφές ότι τα ελληνικά σχολεία εμφανίζουν όγκο μαθητιώσας νεολαίας πολύ μεγαλύτερο από τον αντίστοιχο της τουρκικής νεολαίας. Στα οθωμανικά σχολεία, παρόλο που είναι Τουρκικά ως προς τη γλώσσα συχνάζουν όχι μόνο μουσουλμάνοι, αλλά και τουρκόφωνοι Έλληνες και Αρμένιοι, αλλά και Έλληνες και Αρμένιοι που για ποικίλους λόγους φοιτούν σ' αυτά. Τα ελληνικά σχολεία δεν είχαν βεβαίως καμμία ενίσχυση από μέρους του Οθωμανικού κράτους και συντηρούνται εξ ιδίων, από τις συνεισφορές του Ελληνικού λαού¹⁴⁴.

Τα εθνικά σχολεία μόνα, κατά την κοινωνική επιστήμη, συγκροτούν μέτρο και γνώρισμα δημογραφικό και εθνογραφικό και αυτό, διότι τα σχολεία αυτά, αντικατοπτρίζουν τις εθνικές κοινωνίες από τις οποίες προέρχονται και έχουν όλα τα συστατικά στοιχεία αυτών των κοινωνιών, αποτελώντας παράγοντα της εθνικής ζωής. Αλλά τα οθωμανικά σχολεία δεν έχουν αυτά τα γνωρίσματα και αυτή τη μορφή, διότι είναι μουσουλμανικά και όχι εθνικά σχολεία, είναι σχολεία που προέρχονται από κράτος μη ομογενές, από κράτος το οποίο δεν συγκροτεί έθνος, αλλά ούτε κοινωνία¹⁴⁵.

---

¹⁴⁴ Σκαλιέρης, ό.π.,σ.250.

¹⁴⁵ Ό.π.,σ.251. Αυτά τα κράτη, τα χαρακτηρίζει ο R.Worms στην «Φιλοσοφία των Κοινωνικών Επιστημών», ως πολιτικές μονάδες εφήμερες και επείσακτες.

ΜΗΤΡΟΠΟΛΗ ΝΙΚΟΜΗΔΕΙΑΣ: Τμήμα Απολλωνιάδος

Κοινότητα	Εκκλησίες	Ιερείς	Σχολεία		Μαθητές		Προϋπολογισμός σε τουρκ. λίρες		Σχολεία Τουρκικά	Σχολεία Προπαγάνδας
			Αρρένων	Θηλέων	Μέχρι αρχές 20ού αι.	Μέχρι το 1915	Μέχρι αρχές 20ού αι.	Μέχρι το 1915		
Αρβανιτοχώριον	1	1	1 Αλληλοδ.	—	45	75	25	45	Χωρίς πληροφορίες	
Αρμουτλού	1	1	1 Αστική + 1 Νηπιαγ.	—	105	81	30	50	»	
Καλόλιμνος	2	2	1	1	113	110	50	56	»	
Γιαλίτσιφτλί	1	2	1	1	100	100	50	60	»	
Βελετλέρ	1	1	1 Αλληλοδ.	—	40	34	12	24	»	
Ντερέκιοϊ	1	3	1 »	—	165	220	50	160	»	
Τσαμουτζα	1	2	1 »	—	40	86	10	30	»	
Τσεσνεγέρ	1	2	1	1	34	70	16	45	»	
Τσαμπασί	1	1	1 Αλληλοδ.	—	15	45	8	30	»	
Γούλιος	1	1	1 »	—	35	70	15	35	»	
Απελλαδάτοι	1	2	1 »	—	42	60	15	45	»	
Κήδια	1	2	1 »	1	50	102	20	60	»	
Σιργιάνι	1	1	1 »	—	18	32	8	40	»	
Πριμηνέριον	1	1	1 »	—	20	37	12	30	»	
Αγία Κυριακή	1	1	1 »	—	30	—	12	—	»	
Αγινάτοι	1	1	1 Αλληλοδ.	—	25	62	13	70	»	
Κωνσταντινάτοι Τσάταλα	1	1	1 »	—	30	46	15	40	»	
Χορούδα	1	1	1 »	—	18	37	12	36	»	
Μπασκιδί	1	2	1 »	1 Νηπιαγ.	95	98	40	40	»	
Ακτσέ πινάρ	1	1	1 »	—	20	40	10	35	»	
Απολλωνιάς	2 ³	5	1 Αστική	1 Νηπιαγ.	470	440	250	300	»	
Αναχώριον	1	1	1 Αλληλοδ.	—	15	20	8	12	»	

Πίνακας 2: από εκκλησίες, σχολεία, μαθητές κλπ της Μητρόπολης Νικομήδειας, Σ.Αναγνωστοπούλου, Μικρασία, 19^{ος} αιώνας – 1919, οι Ελληνορθόδοξες Κοινότητες.

ΜΗΤΡΟΠΟΛΗ ΝΙΚΟΜΗΔΕΙΑΣ: Τμήμα Νικομήδειας

Κοινότητα	Εκκλησίες	Ιερείς	Σχολεία		Μαθητές		Προϋπολογισμός		Σχολεία Τουρκικά	Σχολεία Προπαγάνδας
			Αρρένων	Θηλέων	Μέχρι αρχές 20ού αι.	Μέχρι το 1915	Μέχρι αρχές 20ού αι.	Μέχρι το 1915		
Νικομήδεια	1	3	1 Αστική ¹	1	70	190	240	430	Χωρίς πληροφορίες	2
Νεοχώριον	1	2	1 Αλληλοδ.	1 Αλληλοδ.	70	170	30	190	»	—
Καράτεπε	1	2	1 »	—	58	80	27	72	»	—
Μιχαλήτσιον	1	2	1 »	1 Αλληλοδ.	62	—	26	—	»	—
Βομές	1	2	1 »	1 »	70	160	32	80	»	—
Αντάπασαρι	2	4	1 Αστική	1	266	550	230	600	»	—
Σαπάντζα	1	1	1 Αλληλοδ. μεικτό	—	28	40	15	100	»	—
Σαράντογαν ή Σερβιντάν	1	2	1 Αλληλοδ. μεικτό	—	111	195	30	115	»	—
Εκίστα	1	1	1 Αλληλοδ. μεικτό	—	22	25	12	30	»	—
Γιασλικεσίτ	1	2	1 Αλληλοδ. μεικτό	—	65	100	35	30	»	—
Παραλί	1	1	1 Αλληλοδ. μεικτό	—	48	38	18	30	»	—
Τσατάλοβα ²	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—
Καράπινιτ	1	1	1 Αλληλοδ.	—	24	36	9	30	Χωρίς πληροφορίες	
Κίρεσολί	1	1	1 Αλληλοδ.	—	40	47	16	36	Ομοίως	
Σοδμπατακ	1	1	1 Αλληλοδ.	—	30	45	14	10	»	
Αχτάτς	1	1	1 Αλληλοδ.	—	—	34	—	24	»	
Κιουπλίτς	1	1	1 Αλληλοδ.	—	—	24	—	24	»	
Κεσανέ Πινάρ	1	2	1 Αλληλοδ. μεικτό	—	50	80	16	72	»	

Πίνακας 3: από εκκλησίες, σχολεία, μαθητές κλπ της Μητρόπολης Νικομήδειας, Αναγνωστοπούλου, ό.π.

ΚΑΤΑ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑΣ ΚΑΙ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΑΣ ΔΙΑΠΡΟΣΕΞΕΙΣ

[illegible]

45

ΕΠΙΣΚΟΠΙΚΟΣ ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ

Ο επισκοπικός κατάλογος της μητρόπολης Νικομήδειας¹⁴⁶ έχει ως εξής:

- 1) Πρόχορος, ένας από τους επτά διακόνους, πρώτος επίσκοπος Νικομήδειας.
- 2) Εύανδρος, Β΄ αιώνας.
- 3) Κύριλλος, π.290.
- 4) Άνθιμος Α΄, ο οποίος μαρτύρησε στο διωγμό του Διοκλητιανού το 303/4 και εορτάζεται ως άγιος την 3^η Σεπτεμβρίου¹⁴⁷.
- 5) Ευστόλιος, π.314-318· παρέστη στη σύνοδο της Άγκυρας το 314.
- 6) Ευσέβιος, ο γνωστός αρειανός επίσκοπος, α) 318-325, και β) 328-339. Πατριάρχης Κωνσταντινούπολης¹⁴⁸.
- 7) Αμφίων, α) 325-329, β) 347. Παρέστη στην Α΄ Οικουμενική Σύνοδο¹⁴⁹.
- 8) Κεκρόπιος, 351,-358¹⁵⁰
- 9) Μαραθώνιος, 342-; ο οποίος έγινε επίσκοπος από τον Μακεδόonio Κωνσταντινούπολης¹⁵¹.
- 10) Ονήσιμος, μετά το 369.
- 11) Ευφράσιος, 381, ο οποίος παρέστη στη Β΄ Οικουμενική Σύνοδο, Κωνσταντινούπολη, 381.

---

¹⁴⁶ Β.Σταυρίδης, ό.π., σσ.113-115. Κωνσταντινίδης, ό.π., σσ.542-543. Θ.Φιλίππαιος, Μαντινείας και Κυνουρίας, *Εκκλησία Κωνσταντινούπολης, Επισκοπαί και Επίσκοποι (1833-1960)*, Αθήνα 1960, σ.20. Α.Αλεξούδης, «Χρονολογικοί Κατάλογοι...», Πανελλήνιο Λεύκωμα, Στ΄, σ.109.

¹⁴⁷ Ιω. Κωνσταντινίδης, «Επίσκοποι, ο Νικομηδείας της εις Βιθυνίαν», Θ.Η.Ε., τ.2, σ.770. Αλλά και Ευσέβιος, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, Η΄ 6, 6. Τον βίο του Ανθίμου συνέγραψε ο Συμεών ο Μεταφραστής. Βλ. και PG 116, 1073-1076.

¹⁴⁸ Α.Ζούμπος, «Ευσέβιος», Θ.Η.Ε., τ.5, σσ.1083-1084. Ο Ευσέβιος ήταν πρώτα επίσκοπος Βηρυτού, από όπου, γύρω στο 318 μετατέθηκε στη Νικομήδεια, όπου ήταν και η αυτοκρατορική αυλή. Βλ. και Σωκράτους, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, Α΄ 6. Ο Ευσέβιος, άνδρας περισσότερο της δράσης παρά θεολόγος, έγραψε ελάχιστα. Από την αλληλογραφία του διασώθηκαν η προς Παυλίνον Τύρου επιστολή (Θεοδωρήτου, *Εκκλησιαστική Ιστορία Α* 5, PG 82, 913-916), αποσπάσματα επιστολής προς Άρειον (Αθανασίου, Περί Συνόδ. 17, PG 26, 712), μια επιστολή (πίνακα). Α. Lichtenstein, *Eusebius von Nikomedien, seine Persönlichkeit, sein Leben und seine Führerschaft in arianischen Streit*, Halle a.S. 1903. G. Bardy, *Recherches sur St Lucien d' Antiocheeses disciples*, Paris 1936. DCT, V, II, σσ.1539-1551. Fliche-Martin - Frutaz, IV (πίνακα), (I. Daniele, εν EC, V, σ.856).

¹⁴⁹ Γ.Γαλίτης, «Αμφίων», Θ.Η.Ε., τ.2, σ.444. Βλ. και Σωζόμενος, *Εκκλ.Ιστορ.* Γ΄ 21.

¹⁵⁰ Β.Καλαϊτζάκης, «Κεκρόπιος», Θ.Η.Ε., τ.7, σ.475. Βλ. και Σωζόμενος, *Εκκλ.Ιστ.* Δ΄, 13, 16, 24. Μ.Αθανασίου, *Επ.κατ' Αρειανών προς επισκόπους της Αιγύπτου*, PG 25, 553.

¹⁵¹ Π.Γεωργίου, «Μαραθώνιος», Θ.Η.Ε., τ.8, σ.645. Αλλά και Σωκράτους, *Εκκλ.Ιστ.*, Β΄, 38, 45 : PG 67, 523 κεξ. Διδύμου Αλεξανδρ., *Περί Τριάδος*, Β 10 : PG 39, 633. Σωζόμενος *Εκκλ.Ιστ.*, Δ΄, 20, 27 : PG 63, 115.

- 12) Πατρίκιος (381).
- 13) Γερόντιος, 390-400.
- 14) Πανσόφιος, επί Αρκαδίου, 395-408.
- 15) Διόδωρος, διάδοχος Πανσοφίου.
- 16) Παμφίλιος, ;401.
- 17) Ημέριος, 431;.
- 18) Ευσέμιος, 431;-460.
- 19) Πολυχρόνιος, 451;.
- 20) Στέφανος Α΄, 518-520.
- 21) Θαλάσσιος, 536-553;.
- 22) Ιωάννης Α΄, Ε΄Οικουμενική Σύνοδος, Κωνσταντινούπολη, 553.
- 23) Ιώσηπος, 553-560.
- 24) Γεώργιος Α΄, 606-630.
- 25) Πέτρος Α΄, 680-682, παρών στην ΣΤ΄Οικουμενική Σύνοδο, 681.
- 26) Ιωάννης Β΄, 754-764; αιρετικός .
- 27) Κωνσταντίνος Α΄, 764;.
- 28) Πέτρος Β΄,783;-787. Υπογράφει στη Ζ΄Οικουμενική Σύνοδο, Νίκαια,787.
- 29) Θεοφύλακτος Α΄, 800-845. Άγιος, ο οποίος εορτάζει την 8^η Μαρτίου¹⁵².
- 30) Ιωάννης Γ΄, 867, για τον οποίο γίνεται λόγος στη 17^η επιστολή του Φωτίου Α΄.
- 31) Γεώργιος Β΄, 860–879;., ο οποίος παρέστη στη σύνοδο του 877/8 επί Φωτίου Α΄¹⁵³ .
- 32) Στέφανος Β΄, 997–1009;
- 33) Αντώνιος. 1028–1043;.
- 34) Κωνσταντίνος Β΄, 1084.
- 35) Βασίλειος, 1085–1118.
- 36) Νικήτας, 1135.
- 37) Ιωάννης Δ΄, 1145–1151.
- 38) Θεοφύλακτος Β΄, 1156.
- 39) Μιχαήλ, 1166.
- 40) Ιωάννης Ε΄,1283-1295, έπειτα Ηρακλείας¹⁵⁴ .

---

¹⁵² Στ.Παπαδόπουλος, «Θεοφύλακτος», Θ.Η.Ε., τ.6, σ.416. Βλ. και Byzantinische Zeitschrift, VII (1898), σ.476. Αλλά και Ευστρατιάδου, Αγιολόγιον, σσ.201–202. Και BHG3, No 2451 .Beck, σ.563.

¹⁵³ Παπαδόπουλος, «Γεώργιος», Θ.Η.Ε., τ.4, σσ.463–464.

¹⁵⁴ Παπαδόπουλος, «Ιωάννης», Θ.Η.Ε.,τ.7, σσ.27–28. Βλ. βιβλιογραφία , V.Laurent , «La personnalité de Jean de Héraclé (1250–1328), oncle et précepteur de Nicéphore Grégoras », εν Ελληνικά, Γ΄(1930), σσ.297–315. Πρόκειται περί αναλύσεως της βιογραφίας του Ιωάννου, την οποία εξέδωσε ο ίδιος ο συγγραφέας αργότερα, εν Αρχείου Πόντου, ΣΤ΄(1935), σσ.29–63, LTK,V,σ.1041. *Acta et diplomata graeca medii aevi*, ό.π., I, σσ.73–75. Υπογραφή του Ιωάννου υπάρχει και στα περισσότερα πατριαρχικά και συνοδικά της εποχής του, πράγμα που σημαίνει, ότι συχνά μετέβαινε στην Κωνσταντινούπολη, όπου συμμετείχε σε συνεδριάσεις της Συνόδου. Βλ.Laurent, Ελληνικά Γ΄, (1930), σ.313. Ο F.Halkin αναφέρει τον Ιωάννη στην BHG, εκδ.γ΄, ΙΙΙ, σ.34, αλλά σε κανένα έντυπο των Συναξαρίων δεν υπάρχει μνήμη αυτού, παρόλο που πρόκειται περί οσίου ανδρός. Ο βιογράφος του, τον θεωρεί μεν άγιο, αλλά δεν αναφέρει κανένα θαύμα του.

- 41) Καράκαλος, επί Ανδρόνικου Β΄ Παλαιολόγου, 1282–1328.
- 42) Κύριλλος Α΄, 1315.
- 43) Μακάριος, 1434–1450.
- 44) Διονύσιος Α΄, 1540–1543.
- 45) Κύριλλος Β΄, 1572–1575.
- 46) Σισίνιος, 1575–1580 ;.
- 47) Γερμανός, 1600.
- 48) Γαβριήλ Α΄, Ιούλιος 1610-π.Ιούνιος 1617.
- 49) Νεόφυτος Α΄ ; 7 Ιουνίου 1617- 4 Μαΐου 1639, παραίτηση.
- 50) Διονύσιος Β΄ ; 1621 .
- 51) Νεόφυτος Β΄ ;, 1624–1639.
- 52) Κύριλλος Γ΄, 6 Μαΐου 1639, 1651, Μάιος 1659, ως παρητημένος .
- 53) Τιμόθεος, 1659.
- 54) Νεόφυτος Γ΄, 1667– 17 Ιουλίου 1680.
- 55) Μελέτιος, από Θεσσαλονίκης, 1680– Ιαν.1691).
- 56) Παρθένιος, από Ρόδου, 1691–1712.
- 57) Παΐσιος, 1718– 20 Νοεμβρίου 1726, έπειτα πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως.
- 58) Ιερώνυμος, 1730.
- 59) Θεόκλητος Α΄, 1731.
- 60) Σεραφείμ, 1733, έπειτα πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως.
- 61) Θεόκλητος Β΄, 1734–1745.
- 62) Γαβριήλ Β΄, από Σερρών, 1745.
- 63) Κύριλλος Δ΄, ο Καράκαλος, από Μελενίκου, 1745–Σεπτ.1748), έπειτα πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως¹⁵⁵.
- 64) Γαβριήλ Γ΄, από Χαλκηδόνα, 1748–1759.
- 65) Νικηφόρος, ο από Προικοννήσου, 1759–1777.
- 66) Μελέτιος Α΄, ο από Προύσης, 1777–1783.
- 67) Γεράσιμος, ο από Βιζύης, 1783–1791.
- 68) Μελέτιος Β΄, 1791.
- 69) Αθανάσιος ο Κύπριος, 1791–1821¹⁵⁶.
- 70) Πανάρετος, από Προύσης, Απρίλιος 1821– Απριλίου 1837.
- 71) Άνθιμος Β΄, από Λαρίσης, Βαμβάκης, Αυγ.1837-20 Φεβρ.1840¹⁵⁷, πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως.
- 72) Διονύσιος Γ΄, Κατάκης, πρώην Αμασειάς, Φεβρ.1840-24 Αυγ.1871.
- 73) Φιλόθεος Βρυέννιος, από Σερρών, 24 Αυγ.1877- Νοέμβριος 1910, παραιτήθηκε.

---

¹⁵⁵ Τ.Γριτσόπουλος, «Κύριλλος, ο Καράκαλος, ο από Μελενίκου», Θ.Η.Ε., τ.7, σ.1197.

¹⁵⁶ Εμμ.Κωνσταντινίδης, « Αθανάσιος Κύπριος», Θ.Η.Ε., τ.1, σσ.556–557.

¹⁵⁷ Γριτσόπουλος, « Άνθιμος Δ΄», Θ.Η.Ε., τ.2., σ.765.Βλ. βιβλιογραφία, Γερμανού, Σάρδεων, «Κατάλογος των επαρχιών του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως κατά τον ΙΖ΄αιώνα», Ορθοδοξία 3 (1928) σσ.231-237.

74) Αλέξανδρος Ρηγόπουλος, από Θεσσαλονίκης, 25 Νοεμβρίου 1910- 27 Ιουλίου 1928¹⁵⁸, ο οποίος ήταν και ο τελευταίος μητροπολίτης Νικομηδείας.

ΑΓΙΟΙ - ΠΑΤΡΙΑΡΧΕΣ

Δύο από τους ιεράρχες της Νικομήδειας αναδείχθηκαν άγιοι:

Ο Άνθιμος Α΄, μάρτυρας, (303-304), και η μνήμη του εορτάζεται στις 3 Σεπτεμβρίου και ο Θεοφύλακτος Α΄ (800-845;), του οποίου η μνήμη εορτάζεται στις 8 Μαρτίου.

Πέντε ακόμη ιεράρχες ανήλθαν στον Οικουμενικό Θρόνο:

Ο Ευσέβιος, αρειανός, 339-342.

Ο Παΐσιος Β΄, τέσσερις φορές, α) 20 Νοεμβρίου 1726-μέσα Σεπτ.1732, β) Αύγουστος 1740-μετά τα μέσα 1743, γ) Μάρτιος 1744-28 Σεπτ.1748, δ΄) τέλη Μαΐου ή αρχές Ιουνίου 1751-αρχές Σεπτ.1752.

Ο Σεραφείμ Α΄, μετά τα μέσα Μαρτίου 1733-τέλη Σεπτεμβρίου 1734.

Ο Κύριλλος Ε΄, α) 28 Σεπτ.1748-τέλη Μαΐου 1751, β) αρχές Σεπτ.1752-16 Ιαν.1757

Άνθιμος Δ΄, α) 20(21) Φεβρ.1840-6 Μαΐου 1841, β) 18 Οκτ.1848-30 Οκτ.1852.

---

¹⁵⁸ Ιω.Ε., Κωνσταντινίδης, «Αλέξανδρος Ρηγόπουλος (Νικομηδείας), Θ.Η.Ε., τ.2, (1963), σ.114. Ο Αλέξανδρος Ρηγόπουλος γεννήθηκε στην Αδριανούπολη το 1881. Μετά τις γυμνασιακές του σπουδές στην πατρίδα του, σπούδασε Θεολογία στην ιερά θεολογική σχολή της Χάλκης, από την οποία απεφοίτησε το 1873. Χειροτονήθηκε κληρικός, διάκονος και πρεσβύτερος. Εργάστηκε ως διδάσκαλος και περιοδεύων ιεροκήρυκας στη Μακεδονία. Επίσκοπος Λιτής, 23 Μαρτίου 1881-5 Φεβρ.1891. Χειροτονήθηκε στον επισκοπικό βαθμό. Μητροπολίτης Βάρνης, 5 Φεβρ.-1 Αυγούστου 1891. Πελαγονίας, 1 Αυγούστου 1891-15 Ιουλίου 1895. Νεοκαισαρείας, 15 Ιουλίου 1895-18 Οκτωβρίου 1903. Θεσσαλονίκης, 18 Οκτωβρίου 1903-25 Νοεμβρίου 1910. Νικομηδείας, 25 Νοεμβρίου 1910-27 Ιουνίου 1928. Ως επίσκοπος Λιτής (1881-1891) εργάστηκε ως βοηθός επισκόπου του μητροπολίτη Βοδενών (Εδέσσης) Ιεροθέου του Βυζαντίου, κυρίως κατά των ξένων προπαγανδών. Εκλέχθηκε μητροπολίτης Βάρνης (1891), αλλά δεν μπόρεσε, λόγω των εκεί γεγονότων, να μεταβεί στην επαρχία του και μετατέθηκε στη μητρόπολη Πελαγονίας (1891-1895). Ως Νεοκαισαρείας (1895-1903) αποτέλεσε μέλος της ιεράς συνόδου. Διετέλεσε δε πρόεδρος του διαρκούς εθνικού μικτού συμβουλίου και της εφορίας των εθνικών φιλανθρωπικών καταστημάτων. Κατόπιν υπηρέτησε ως Θεσσαλονίκης (1903-1910) και Νικομηδείας (1910-1928). Κατά την ανταλλαγή των πληθυσμών εγκαταστάθηκε στη Θεσσαλονίκη. Πέθανε σε μεγάλη ηλικία στις 27 Ιουνίου 1928 στη Θεσσαλονίκη. Η κηδεία του τελέστηκε στον ιερό ναό της Του Θεού Σοφίας προεξάρχοντος του Ηρακλείας Φιλαρέτου, συμπαρισταμένου υπό του μητροπολίτου Τυρολόης Χρυσοστόμου και του επισκόπου Απαμείας Βασιλείου, ο οποίος εξεφώνησε τον επικήδειο λόγο. Ο νεκρός ετάφη παρά τους τάφους των μητροπολιτών Θεσσαλονίκης Ιωακείμ και Ηρακλείας Γρηγορίου. Σταυρίδης, ό.π., σσ.115-116. Βλ. και βιβλιογραφία, Ορθοδοξία, Γ΄ (1928), σ.194. Γρ.Παλαμάς, ΙΒ΄(1928), σσ.306 και 329-331.

Η ΧΩΡΟΘΕΤΗΣΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΟΡΘΟΔΟΞΩΝ ΚΟΙΝΟΤΗΤΩΝ

Στη δυτική πλευρά της Μικράς Ασίας υπάρχει, όπως ήδη έχει αναφερθεί, η περιοχή της Βιθυνίας και τα παράλια του Βοσπόρου όπου και περιλαμβάνονταν και το ανεξάρτητο σαντζάκι της Νικομήδειας (Ίζμιτ) καθώς και η ασιατική πλευρά της Κωνσταντινούπολης¹⁵⁹. Πρόκειται για μια περιοχή, η οποία χάρη στις πεδιάδες που δημιουργούνται από τον Σαγγάριο και τους παραπόταμους του¹⁶⁰, συνδυάζει το εύφορο έδαφος με τις ακτές τις θάλασσας του Μαρμαρά και τον κόλπο της Νικομήδειας και θεωρείται ιδανική για ανθρώπινη συγκέντρωση. Ωστόσο, οι τεράστιες δυνατότητες της περιοχής, που εκτός των παραπάνω βρίσκεται πολύ κοντά στην Κωνσταντινούπολη, δεν αξιοποιήθηκαν παρά μόνο μετά τη διάνοιξη της σιδηροδρομικής γραμμής, η οποία συνδέει την πρωτεύουσα της Αυτοκρατορίας με τις πιο απομακρυσμένες περιοχές της Ανατολής. Είναι λοιπόν φυσικό ότι μια περιοχή με όλες αυτές τις αρετές θα διαθέτει μεγάλο αριθμό ελληνορθόδοξων κοινοτήτων. Βεβαίως, και εδώ, οι ελληνορθόδοξες κοινότητες, λιγοστές στις πεδιάδες, συνωστιάζονται κατά μήκος των παραλίων. Η Νικομήδεια, στο κέντρο του ομώνυμου κόλπου, αν και είναι η έδρα μιας από τις σπουδαιότερες πατριαρχικές μητροπόλεις και πρωτεύουσα του σαντζακίου, δεν διαθέτει μιας ανάλογης σημασίας κοινότητα¹⁶¹. Παρ' όλα αυτά η γεωγραφική της θέση την καθιστά κέντρο όλων των κοινοτήτων που βρίσκονται κατά μήκος των παραλίων που περιβάλλουν τον κόλπο. Η Γιάλοβα και το Καραμουρσέλ από τη μια και η Γκέμπζε από την άλλη είναι οι τρεις αξιόλογες πόλεις του κόλπου γύρω από τις οποίες αναπτύσσεται ένας σημαντικός αριθμός κοινοτήτων. Παρά το γεγονός δε ότι, οι τρεις αυτές πόλεις σχηματίζουν μαζί με τα γειτονικά τους χωριά ξεχωριστά σύνολα, οι πολύ μικρές αποστάσεις που τις χωρίζουν συντελούν στη δημιουργία ενός ενιαίου συνόλου το οποίο εξαρτάται από τη Νικομήδεια.

---

¹⁵⁹ Σία Αναγνωστοπούλου, Μικρά Ασία, 19^{ος} αι.-1919, *Οι Ελληνορθόδοξες Κοινότητες, Από το Μιλλέτ των Ρωμιών στο Ελληνικό Έθνος*, Αθήνα 1997.

¹⁶⁰ Π.Κοντογιάννης, ό.π., σ.22.Ο Σαγγάριος (600 χλμ) είναι ο δεύτερος κατά σπουδαιότητα ποταμός της Μικράς Ασίας. Πηγάζει από τις ψηλές χώρες του Φρυγικού οροπεδίου και από εκεί ρέει στις χαμηλές πεδιάδες της Γαλατίας, της Φρυγίας και της Βιθυνίας, εκβάλλοντας τελικά στον Εύξεινο Πόντο. Ο Σαγγάριος δέχεται τα νερά του λεγόμενου Κιουτσούκ Σαγκάρια, του Ταμπάκ Σου, που αρδεύει την κοιλάδα της Άγκυρας, του Τσιμπούκ τσάι και του Μουρτά σου, οι οποίοι έχουν παράλληλη ροή. Μερικοί από τους παραπόταμους του Κιζίλ Ιρμάκ είναι οι:Καρά σου (Μέλανας), ο οποίος αρδεύει την πεδιάδα της Καισάρειας, Σαρμουσακλί, Γκιουκ Ιρμάκ και άλλοι.

¹⁶¹ Ο ρωμέικος πληθυσμός στο σύνολο του καζά της Νικομήδειας δεν είναι σημαντικός.Ο πληθυσμός που δίνεται από τον Cuinet, ό.π. (αναφέρεται από τον P. Masson, Smyrne et l' hellénisme en Asie Mineure, Paris 1918, σ.37) κατανέμεται ως εξής: 14.890 Ρωμιούς, 18.223 Τούρκους και 21.050 Αρμένιους. Ωστόσο, ο πληθυσμός των 14.890 Ρωμαίων φαίνεται λίγο υπερβολικός, όταν μάλιστα οι ελληνικές στατιστικές του 1912 αναφέρουν 3.603 Ρωμιούς. Αυτή η τόσο σημαντική απόκλιση εξηγείται από το γεγονός ότι την εποχή του Cuinet (1890), η Γιάλοβα δεν αποτελεί ξεχωριστό καζά αλλά μέρος του καζά της Νικομήδειας, ενώ το 1912 αποτελεί ήδη ξεχωριστό καζά. Η ίδια πόλη δεν περιλαμβάνει παρά διακόσιες δέκα ρωμέικες οικογένειες, δηλ.1.200 κατοίκους, ενώ οι Τούρκοι φτάνουν τις πέντε χιλιάδες και οι Αρμένιοι τις 5.700 χιλιάδες.Βλ.ΗΕΦΚ, Κωνσταντινούπολη, 1906, σ.128.

Η θάλασσα, όμως, είναι αυτή που ελκύει τους Ρωμιούς της περιοχής και όχι οι πόλεις – τόσο η Γιάλοβα όσο και το Καράμурсελ δεν διαθέτουν σχεδόν καθόλου ρωμείο πληθυσμό· οι Ρωμιοί κατοικούν στα παραθαλάσσια χωριά¹⁶², ενώ τα ίδια αυτά χωριά παίζουν και το ρόλο των παραθεριστικών θερέτρων για πολλούς από τους Ρωμιούς της Νικομήδειας και του Αντάπαζαρι.

Όταν προχωρήσουμε με κατεύθυνση το εσωτερικό της περιοχής και αφήσουμε οριστικά πίσω μας τη θάλασσα, το σαντζάκ της Νικομήδειας δεν παρουσιάζει πλέον κανένα ιδιαίτερο ενδιαφέρον από απόψεως ρωμείου πληθυσμού, εκτός και αν ακολουθήσουμε κατά μήκος τη σιδηροδρομική γραμμή όπου θα συναντήσουμε σκόρπιες ελληνορθόδοξες κοινότητες, περισσότερο ή λιγότερο αξιόλογες¹⁶³. Περιοχές οι οποίες κάποτε δεν κατοικούνταν σχεδόν καθόλου από Ρωμιούς, με το πέρασμα του σιδηροδρόμου από εκεί γίνονται τόποι υποδοχής αρκετών Ρωμιών, των οποίων ο αριθμός προοδευτικά αυξάνει. Ο καζάς του Γκένυε, για παράδειγμα, αν και πολύ μακριά από τη θάλασσα, κατοικείται κατά το 33,2% από Ρωμιούς, ενώ μερικά χρόνια πριν από την εγκατάσταση της σιδηροδρομικής γραμμής, οι Ρωμιοί δεν αντιπροσώπευαν παρά μόνο το 18,4 % του συνολικού πληθυσμού. Το ίδιο ισχύει και για τον καζά του Αντάπαζαρι, ο οποίος γνωρίζει μια θεαματική αύξηση του ρωμείου πληθυσμού, πληθυσμός που στην πλειοψηφία του προέρχεται από την περιοχή του Πόντου – Νεοκαισάρεια και Τραπεζούντα¹⁶⁴.

Οι Ρωμιοί, λοιπόν, φτιάχνουν τις κοινότητές τους στα παράλια, κοντά στις μεγάλες πόλεις και κατά μήκος των σιδηροδρομικών γραμμών, ενώ σχεδόν συστηματικά αποφεύγουν τις απομακρυσμένες από τη θάλασσα περιοχές. Η απομάκρυνση από τη θάλασσα, ακόμα κι αν αυτό σημαίνει μόλις λίγα χιλιόμετρα προς την ενδοχώρα των παραλίων, συνεπάγεται μιαν άλλη πραγματικότητα. Η Δυτική Μικρά Ασία δεν έχει στο σύνολό της, ούτε από άποψη ρωμείου πληθυσμού, ούτε από οικονομική άποψη, τη λάμψη της περιοχής της Σμύρνης¹⁶⁵.

Το βόρειο τμήμα των δυτικών παραλίων της Μικράς Ασίας παρουσιάζει ως προς το ρωμείο πληθυσμό του – προέλευση και ιστορικότητα της εγκατάστασής του – ξεχωριστό ενδιαφέρον. Πράγματι, η γεωγραφική θέση του βόρειου τμήματος των παραλίων, θέση που του επιτρέπει την επαφή με πολλές και διαφορετικές περιοχές- τα παράλιά του έχουν συνεχή επαφή με τα νησιά του Βορείου Αιγαίου, ενώ το υπόλοιπο επικοινωνεί με τη Θράκη και τη Μακεδονία αλλά και τον Πόντο όπως και με το εσωτερικό της Μικράς Ασίας – δημιουργεί τις προϋποθέσεις για την προσέλκυση πληθυσμών από πολλές και διαφορετικές περιοχές. Αν

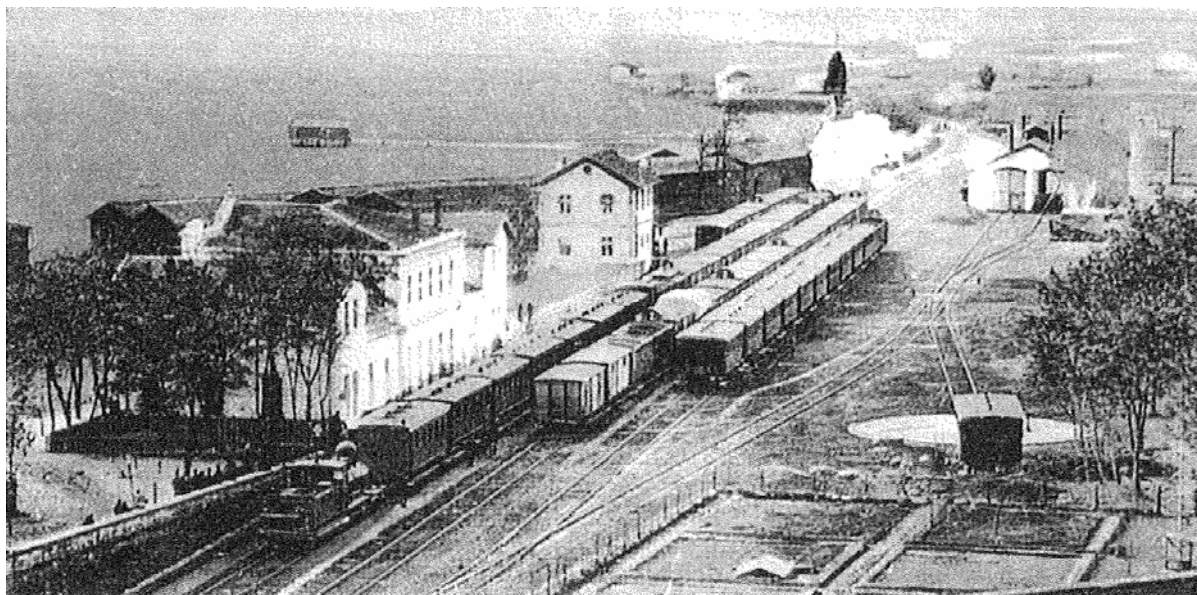
¹⁶² Οκτώ χωριά, από τα οποία τα τέσσερα βρίσκονται σε απόσταση μιας ώρας από τη θάλασσα (Ελμαλί, Σαφράνι, Άγιος Χαράλαμπος και Καντίκιοϊ) και τα άλλα τέσσερα στην ακτή (Κουρί, Τσινάρ, Αγία Κυριακή και Κατιρλί), συγκροτούν τα περίχωρα της Γιάλοβας, ενώ τέσσερα ακόμη, το Κοντσές στην ακτή, το Φυλατζίκιο σε κάποια απόσταση απ' αυτήν, το Τεπέκιοϊ σε ένα λόφο και το Κίζντεβρεντ στο εσωτερικό αποτελούν τα περίχωρα του Καράμурсελ. Βλ. ΗΕΦΚ, ό.π., σσ.135-136.

¹⁶³ Αναγνωστοπούλου, ό.π., σσ.158-159. Βλ. και Εικόνα 11, σ.53.

¹⁶⁴ ΗΕΦΚ, ό.π., σσ.134-135. Η πόλη Αντάπαζαρι, με κοινότητα 5.000 κατοίκων, περιβάλλεται από δέκα περίπου χωριά –Γιασλί Κετσίτ, Παραλί, Τσατάλοβα, Καράπιλιτ, Κιουρεσλί, Σουμπατάκ, Ακτάς, Κεστανέ πινάρ, Κουρού ντερέ, Τσομπάν γιατάκ, Αρντίτς Πιλίτ-, τα οποία όλα κατοικούνται από Ρωμιούς του Πόντου.

¹⁶⁵ Αναγνωστοπούλου, ό.π., σ.160.

σε τούτο προσθέσουμε και τις ποικίλες οικονομικές δυνατότητες που προσφέρει η περιοχή λόγω των τεράστιων γεωγραφικών εναλλαγών, οι πληθυσμοί που προσελκύει στο 19^ο αιώνα επιδίδονται σε πολλές και διαφοροποιημένες δραστηριότητες¹⁶⁶.

Εικόνα 11: Νικομήδεια - η περιοχή του Σιδηροδρομικού Σταθμού, Μουτσόπουλος κ.λ., ό.π., σελ. 486

Το ίδιο πάντα τμήμα για το οποίο μιλάμε, όπως άλλωστε όλες οι περιοχές της Μικράς Ασίας, γνωρίζει ήδη από τη βυζαντινή περίοδο τεράστια δημογραφική κάμψη¹⁶⁷, η οποία παίρνει ακόμη μεγαλύτερες διαστάσεις κατά τους πρώτους χρόνους της οθωμανικής κατοχής. Ο χριστιανικός πληθυσμός μάλιστα θα παρουσιάζει πτωτική τάση μέχρι τα τέλη

---

¹⁶⁶ Ό.π., σ.211.

¹⁶⁷ Η κυριότερη αιτία είναι οι τουρκικές επιδρομές, και αυτές ήδη από την περίοδο της Α΄ Σταυροφορίας. Άλλωστε κατά την Α΄ Σταυροφορία οι περισσότερες βιθυνικές περιοχές ήταν στα χέρια των Τούρκων. Την εποχή που το Βυζάντιο είναι απασχολημένο στο δεύτερο πόλεμο με τους Νορμανδούς, οι Τούρκοι βρίσκουν την ευκαιρία να λεηλατήσουν τη Βιθυνία (και τις γύρω περιοχές) μέχρι το Βόσπορο. Στα 1113 από έναν τουρκικό στρατό προερχόμενο από την Περσία λεηλατείται η Βιθυνία. Στη συνέχεια και μετά την αποφασιστική μείωση του (και τις γύρω περιοχές) μέχρι το Βόσπορο. Στη συνέχεια και μετά την αποφασιστική μείωση του ελέγχου της διοίκησης στην περιοχή αυτή, αποτέλεσμα της εξέγερσης κατά του Ανδρόνικου Α΄ του Κομνηνού στα 1183-1184, οι λεηλασίες και οι τουρκικές επιδρομές πύκνωσαν σημαντικά. Βλ. Sp.Vryonis, *The decline of medieval hellenism in Asia Minor and process of islamization from eleventh through the fifteenth century*, Berkley, 1971, σ.146, καθώς και σσ.166-167, όπου αναφέρονται οι λεηλατημένες ή καταστραμμένες πόλεις και χωριά. Στο 13^ο αιώνα, ο Γεώργιος Παχυμέρης, ο οποίος είναι ο τελευταίος βυζαντινός ιστορικός που αναφέρεται λεπτομερώς στη Βιθυνία, θα γράψει ότι ο Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγος θλίβεται, όταν στην εκστρατεία του κατά των Τούρκων διαπιστώνει την εγκατάλειψη και την καταστροφή της περιοχής. Ο Παχυμέρης επίσης αναφέρει ότι την εποχή του Ανδρόνικου Β΄ πολλές πόλεις υπέφεραν καθημερινά από τις επιδρομές και τις λεηλασίες των Τούρκων. Οι περισσότεροι δρόμοι της Βιθυνίας είχαν καταντήσει άχρηστοι. Βλ. G.Pachymeris, *Rélatiions Historiques*, éd .A.Failler, v .I-II, Paris 1984, παρατίθεται από την Zachariadou, *The Ottoman Emirate (1300-1389)*, σσ.66-67· επίσης Zachariadou, *The Oguz Tribes :The Silence of the Byzantine Sources*, Res Orientales IV, Itinéraires d Orient, Hommage à Claude Caen, 1994, σσ.285-289.

σχεδόν του 16^{ου} αιώνα¹⁶⁸. Η Βιθυνία επικοινωνείται από πολύ νωρίς από τους Σουλτάνους. Και είναι χαρακτηριστικό ότι, ενώ οι πόλεις πλήττονται από την πτωτική τάση που παρουσιάζει ο ορθόδοξος πληθυσμός ήδη από τα βυζαντινά χρόνια, η ύπαιθρος είναι αυτή που κατεξοχήν επικοινωνείται από χριστιανούς¹⁶⁹.

---

¹⁶⁸ Οι πρώτες συγκρούσεις μεταξύ Βυζαντινών και Οθωμανών θα λάβουν χώρα στην περιοχή της Βιθυνίας, η οποία άλλωστε αποτέλεσε και το όριο ανάμεσα στους Τούρκους και τους Βυζαντινούς για πολλές δεκαετίες. Οι Βυζαντινοί ιστορικοί των μέσων του 14^{ου} αιώνα δεν αναφέρονται καθόλου σχεδόν στη Βιθυνία, αφού η περιοχή ήταν πρακτικά χαμένη για τους Βυζαντινούς. Η κατάληψη της Βιθυνίας από τους Οθωμανούς, όπως είναι γνωστό, ολοκληρώθηκε με την πτώση της Νικομήδειας στα 1337, αφού έχει προηγηθεί η πτώση της Προύσσας (1326) και της Νίκαιας (1331). Ο πληθυσμός της Βιθυνίας παρουσιάζεται πολύ μειωμένος στα πρώτα χρόνια της κατάκτησης, πράγμα που γίνεται φανερό και από τις πατριαρχικές πράξεις. Βλ. Vryonis, ό.π., σσ.299-302· Beldiceanu-Steinherr, *La géographie historique de l'Anatolie centrale d'après les registres ottomans*, Académie des inscriptions et belles-lettres, Paris, juillet-octobre 1982, σ.18, όπου αναφέρεται ότι «ο μη μουσουλμανικός πληθυσμός δεν είναι πολύ σημαντικός κατά την περίοδο των πρώτων Οθωμανών σουλτάνων και ολοένα μειώνεται μέχρι τα τέλη του 16 ου αιώνα».

¹⁶⁹ Barkan, *XV ve XVInci asirlarda Osmanli Imparatorlungunda toprak isçiliginin organizasyonu sekilleri. I. Kulluklar ve Ortakçi kullar*, (Οι μορφές οργάνωσης της αγροτικής εργασίας στην Οθωμανική αυτοκρατορία το 15^ο και το 16^ο αιώνα), σσ.61-69, όπου παρατίθεται το κατάστιχο του 1498, εποχή Σουλεϊμάν του Μεγαλοπρεπούς, και στο οποίο καταγράφεται ο πληθυσμός της Κωνσταντινούπολης. Εκτός από τα στοιχεία που δίνονται από τον καθ. Barkan, οι διάσπαρτες πληροφορίες σε διάφορες μελέτες, μας επιτρέπουν να έχουμε πλήρη εικόνα των περιοχών με αρκετά παλιό χριστιανικό πληθυσμό. Το 1576, πιθανώς λόγω της μεγάλης παραγωγής σταφίδας, η Αρτάκη κατοικείται από χριστιανούς καθώς και από ένα μικρό αριθμό μουσουλμάνων. Ήδη από το 1500 η περιοχή της Νικομήδειας αρχίζει να επικοινωνείται από χριστιανούς, προερχόμενους από τις περιοχές του εσωτερικού της Μ.Ασίας αλλά και από τη Θράκη, την Ήπειρο και τα νησιά. Αρτοποιοί, βιοτέχνες αλλά και γεωργοί φτάνουν στις περιφέρειες σπαχήδων οι οποίοι τους φέρνουν μαζί τους για να δουλέψουν τη γη. Οι κάτοικοι για παράδειγμα του χωριού Σαρίντογαν της περιοχής Αντάπαζαρ προέρχονται από την Ήπειρο και τη Θεσσαλία και οδηγήθηκαν εκεί από τους σπαχήδες του Καύμασού. Βλ. Βακαλόπουλο, «Οικονομικές και δημογραφικές εξελίξεις», Ι.Ε.Ε, τ.1, σσ.177-179.

**Η ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ ΡΩΜΙΩΝ ΣΤΟ ΒΟΡΕΙΟ ΤΜΗΜΑ ΤΩΝ ΔΥΤΙΚΩΝ
ΠΑΡΑΛΙΩΝ ΚΑΤΑ ΤΟ 19^ο ΑΙΩΝΑ
Η ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΤΟΥΣ ΣΤΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ**

Η σημασία της μετανάστευσης Ρωμιών από τον Πόντο στο βόρειο τμήμα των δυτικών παραλίων δεν περιορίζεται στον οπωσδήποτε σημαντικό για την εποχή αριθμό μεταναστών, αλλά εντοπίζεται περισσότερο στις αλλαγές που προκαλούνται στις περιοχές υποδοχής. Το κλείσιμο των μεταλλείων της περιοχής του Πόντου είχε ως άμεσο επακόλουθο την έξοδο μεγάλου αριθμού κατοίκων της περιοχής, οι οποίοι διασκορπίζονται σε όλες τις περιοχές της Μ.Ασίας που διαθέτουν μεταλλεία. Η πρώτη, λοιπόν, κατεύθυνση που παίρνουν οι μετανάστες του Πόντου είναι αυτή προς τις μεταλλειοφόρες περιοχές της Μ.Ασίας, στη συνέχεια, και όταν τα μεταλλεία γενικώς περνούν για διάφορους λόγους περίοδο έντονης κρίσης, κατευθύνονται προς οποιαδήποτε περιοχή, όπου τους προσφέρονται οι δυνατότητες να ζήσουν ακόμη κι αλλάζοντας επαγγελματικές συνήθειες. Το βόρειο τμήμα και κυρίως η γνωστή για τα μεταλλεία της περιοχή του Αντάπαζαρι υποδέχεται έναν τόσο σημαντικό αριθμό μεταναστών, ώστε συχνά να προκαλούνται σημαντικές αλλαγές στο χωροταξικό τοπίο: ολόκληρες περιοχές που κατοικούνταν παλαιότερα από μουσουλμάνους ή είχαν ερειπωθεί «αποικίζονται» κυριολεκτικά από Ρωμιούς του Πόντου. Τούτη η «αποικιοκρατία» συνιστά, ίσως το πιο σημαντικό γεγονός, από την άποψη της μετακίνησης ρωμείου πληθυσμού μέσα στα όρια της Μικράς Ασίας, του δεύτερου μισού του 19^{ου} αιώνα¹⁷⁰.

Ξεκινώντας από την περιοχή του Αντάπαζαρι, την πρώτη που υποδέχεται Ρωμιούς του Πόντου, εντοπίζουμε 14 χωριά τα οποία, όλα τους, κατοικούνται στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα. Διασκορπισμένα στις όχθες της Μαύρης Θάλασσας, με ανατολικό σύνορο τον ποταμό Σαγγάριο, ανήκουν διοικητικά στο σαντζάκ του Καραάσου και ειδικότερα στους καζάδες του Κάντιρα και του Αντάπαζαρι. Παρά την έλλειψη πληροφοριών σχετικά με τη δημογραφική κατάσταση των χωριών αυτών πριν από την άφιξη των Ρωμιών του Πόντου, πρέπει να θεωρείται βέβαιο ότι τα χωριά δεν είχαν κατοικηθεί στο παρελθόν, τουλάχιστον στους αμέσως πριν από το 19^ο αιώνες, ποτέ από ορθοδόξους. Εκκλησιαστικά υπάγονται στη μητρόπολη Νικομήδειας και είναι τα εξής: Γιασλί Κετσίτ, με 120 οικογένειες· Παραλί, με 60 οικογένειες· Τσατάλοβα, με 18 οικογένειες· Καραπιλίτ, με 38 οικογένειες· Κιρεσλί, με 100 οικογένειες· Κεστανέ Πινάρ, με 88 οικογένειες· Κουρού ντερέ, με 83 οικογένειες· Τσομπάν Γιατάκ, με 45 οικογένειες· και Αρντίτς Πιλίτ (που αποτελείται από δύο χωριά, το Γιουκαρί Γενί νταγ και το Ασαγί Γενί νταγ), με 76 οικογένειες¹⁷¹. Το γεγονός ότι όλα αυτά τα χωριά αναφέρονται ακόμα και στις στατιστικές της μητρόπολης της Νικομήδειας με την τουρκική τους ονομασία φανερώνει την έλλειψη πρόσφατου χριστιανικού παρελθόντος.

---

¹⁷⁰ Αναγνωστοπούλου, ό.π., σ.222.

¹⁷¹ Η.Ε.Φ.Κ., ό.π., σσ.134-135.

Οι Ρωμιοί του Πόντου δεν εγκαθίστανται αποκλειστικά σε περιοχές μεταλλείων, αλλά κάποιοι προωθούνται από το Ανταπαζάρ προς τα νότια της περιοχής. Πρόκειται για πολύ μικρά χωριά με περιορισμένο αριθμό κατοίκων, που είναι βέβαιο ότι κάποτε είχαν μουσουλμανικό πληθυσμό, ο οποίος αναγκάστηκε να εγκαταλείψει τη βαλτώδη αυτή περιοχή. Τα χωριά, πέντε στον αριθμό, είναι τα ακόλουθα: το Χατζή Οσμάν, με 70 οικογένειες· το Ορέν, με 28 οικογένειες· το Σαρίσου, με 21 οικογένειες· το Καρπούζ- Πινάρ, με 18 οικογένειες· και τέλος, το Κιρκ-Χαρμάν, με 35 οικογένειες¹⁷².

Ολοκληρώνοντας τη μελέτη του βόρειου τμήματος των δυτικών παραλίων, θα ήταν χρήσιμο να διατυπωθούν συμπερασματικά μερικές παρατηρήσεις σχετικές με τη δημογραφική εξέλιξη του ρωμέικου στοιχείου. Η πρώτη παρατήρηση αφορά στο σύνολο του πληθυσμού της περιοχής: σ' αυτό το τμήμα της Μ.Ασίας, ο χριστιανικός και ο μουσουλμανικός πληθυσμός, αρκετά σημαντικός και με αρκετή κινητικότητα, προέρχεται από πολλές και διαφορετικές περιοχές. Υποχρεωτικό πέρασμα για όλους τους πρόσφυγες, από τα Βαλκάνια ως τη Ρωσία, η Βιθυνία υποδέχεται έναν πληθυσμό με εντελώς ανομοιογενή σύνθεση. Οι Κιρκάσιοι οι οποίοι κατακλύζουν κυρίως την περιοχή της Νικομήδειας ανακατεύονται με τους μουσουλμάνους των Βαλκανίων, με τους Τατάρους, με τους χριστιανούς κ.λ.π. Οι συνέπειες για την περιοχή είναι σημαντικές: πολλά χωριά χάνουν σταδιακά τους αυτόχθονες κατοίκους τους, οι οποίοι μετακινούνται προς άλλες περιοχές, και κατοικούνται από νεοφερμένους. Ο ρωμέικος πληθυσμός συγκεντρώνεται κατ' εξοχήν στα παράλια. Πολλά παραθαλάσσια χριστιανικά ορθόδοξα χωριά οφείλουν, εν μέρει τουλάχιστον, τον πληθυσμό τους στη μετακίνηση Ρωμιών από την ύπαιθρο προς τη θάλασσα. Τούτη η έλλειψη σταθερότητας είναι που δημιουργεί προβλήματα στην ικανοποιητική μελέτη της δημογραφικής εξέλιξης του ρωμέικου πληθυσμού. Κι ενώ πολλές και διαφορετικές μαρτυρίες μας επιτρέπουν να αποκαταστήσουμε τη συνέχεια ύπαρξης ρωμέικου πληθυσμού σε κάποιες περιοχές¹⁷³, σε άλλες κανένα στοιχείο δεν βοηθά προς αυτή την κατεύθυνση. Μια υπόθεση είναι ότι κάποια χωριά, με χριστιανικό πληθυσμό στο μακρινό παρελθόν, έχασαν σε κάποια εποχή τον αυτόχθονα πληθυσμό τους, ο οποίος μετακινήθηκε προς άλλες περιοχές, και ξανακατοικήθηκαν σε πολύ πιο πρόσφατες εποχές από Ρωμιούς, που ήρθαν από άλλες περιοχές και μάλιστα εκτός Μικράς Ασίας. Τούτες οι πολλαπλές μετακινήσεις επιβεβαιώνονται από το γεγονός ότι ορισμένα χωριά, τα οποία φαίνεται να έχουν παράδοση συνεχούς παρουσίας ορθόδοξου στοιχείου, εμφανίζονται στο 19^ο αιώνα με ελληνόφωνο πληθυσμό, και άλλα, τα οποία αναφέρεται ότι κατοικούνται από Ρωμιούς μόνο στο 19^ο αιώνα, έχουν τουρκόφωνο πληθυσμό: τούτο μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι, σε κάποιες περιπτώσεις, τα χωριά που κατοικούνται πολύ πρόσφατα από

---

¹⁷² 'Ο.π., σ. 141.

¹⁷³ Τέτοιες περιοχές είναι αυτές της Απολλωνίας, της Προύσας και της Νικομήδειας. Εκτός από τις αναγκαστικές εγκαταστάσεις χριστιανών στο 16^ο αιώνα, οι περιοχές αυτές φαίνεται ότι συνεχώς κατοικούνται, αναγκαστικά ή όχι, από χριστιανούς. Βλ. Κ. Μαμώνη, «Πελοποννήσιοι στη Μικρά Ασία», Πρακτικά Β' Διεθνούς Συνεδρίου Πελοποννησιακών Σπουδών, Αθήνα 1981-82, σσ. 211-212.

Ρωμιούς μπορεί να δέχονται πληθυσμό της ίδιας της περιοχής, πολύ πιο παλαιό, και για τούτο τουρκόφωνο¹⁷⁴.

Όμως, ούτε και οι μητροπόλεις, των οποίων τα όρια είναι αρκετά μεταβλητά, δεν προσφέρουν επαρκή βοήθεια στη μελέτη της δημογραφικής εξέλιξης του ρωμείου πληθυσμού. Οι πολλές μετακινήσεις των ορθοδόξων έχουν ως συνέπεια τη ρήξη της γεωγραφικής συνέχειας των μητροπόλεων, αφού οι μετανάστες σε άλλη περιοχή εξακολουθούν να ανήκουν στη δικαιοδοσία της μητρόπολης προέλευσής τους: η μητρόπολη Νικομήδειας εκτείνεται σε δύο βιλαγιέτ (της Κωνσταντινούπολης και της Προύσας) και στο σαντζάκι της Νικομήδειας και έχει στη δικαιοδοσία της κοινότητες οι οποίες βρίσκονται σε απόσταση μόλις μερικών χιλιομέτρων από την πόλη της Προύσας. Έτσι ενώ οι αλλαγές των ορίων μιας μητρόπολης μας επιτρέπουν να παρακολουθήσουμε την εξέλιξη της ίδιας της μητρόπολης, δεν μας επιτρέπουν όμως να έχουμε την πλήρη εικόνα της δημογραφικής εξέλιξης της συγκεκριμένης περιοχής. Τελικά, και ασχέτως των πολλών προβλημάτων, διαπιστώνουμε ότι το βόρειο τμήμα των δυτικών παραλίων γνωρίζει σε όλη τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα σημαντική αύξηση του ρωμείου πληθυσμού του, ο οποίος συμβάλλει στη αλλαγή της σύνθεσης του πληθυσμού της περιοχής¹⁷⁵.

Αναλυτικός πίνακας με τα στοιχεία του Ρωμείου και Τουρκικού πληθυσμού των πόλεων και των χωριών της ευρύτερης περιοχής της Νικομήδειας παρατίθεται παρακάτω (Πίνακας 5, σελ.58).

---

¹⁷⁴ Αναγνωστοπούλου, ό.π.,σ.224.

¹⁷⁵ Ό.π.

ΑΝΕΞΑΡΤΗΤΟ ΣΑΝΤΖΑΚ ΤΟΥ ΙΖΜΙΤ (ΝΙΚΟΜΗΔΕΙΑ) : ΚΑΖΑΣ ΙΖΜΙΤ

Πόλη ή Χωριό	Τούρκοι	Ρωμιοί	Άλλοι	Κίνηση ρωμείου πληθυσμού	Προέλευση	Επαγγέλματα	Γλώσσα	Παρατηρήσεις
Νικομήδεια (Ίζμιτ)	5.000	1.200	5.700 Αρμένιοι	Ο ρωμείος πληθ. φαίνεται να υπέστη σημαντική μείωση. Από 14.890 Ρωμ. το 1890, 3.603 Ρωμ. το 1912. Αυτό εξηγείται από τη διαίρεση του καζά, απ' τον οποίο προέκυψε ο καζάς της Γιάλοβας.	—	—	Ελληνικά και Αρμένικα. ¹	1. Ένας ορισμένος αριθμός Ρωμιών της Βιθυνίας, κυρίως της Νικομήδειας και της περιφέρειάς της, είναι αρμενόφωνοι. Επιπλέον, είναι προτεσταντές.
Νεοχώριον	—	1.020	—	Από το όνομά του, υποθέτουμε ότι είναι νέο χωριό.	—	—	Ελληνικά	
Καράτεπε	—	1.500	—	—	—	—	Ελληνικά	
Εομέες	140	900	—	—	—	—	Ελληνικά	
Μιχαλήτσιοι	—	1.300	—	Από την πόλη Μιχαλίτς του σαντζάκ Προύσας	—	—	Ελληνικά	

ΚΑΖΑΣ ΓΙΑΛΟΒΑΣ

Πόλη ή Χωριό	Τούρκοι	Ρωμιοί	Άλλοι	Κίνηση ρωμείου πληθ.	Προέλευση	Επαγγέλματα	Γλώσσα	Παρατηρήσεις
Γιάλοβα	Χωρίς πληροφ.	Ελάχιστοι	—	—	Γύρω περιοχές	Μπακάληδες, φουρνάρες, κ.λπ.	Ελληνικά	
Ελμαλί	—	1.630	—	—	—	—	»	
Σαφράν	—	563	—	—	—	—	»	
Άγιος Χαράλαμπος	—	657	—	—	—	—	»	
Καντίκιοι	—	185 οικ.	—	—	—	—	»	
Κουρί	—	2.080	—	—	—	—	»	
Ταινάρ	100 οικ.	92 οικ.	—	—	—	—	»	
Άγια Κυριακή	—	1.350	—	—	—	—	»	
Κατιρλί	—	2.653	—	—	—	—	»	

ΚΑΖΑΣ ΚΑΡΑΜΟΥΡΣΕΛ

Πόλη ή Χωριό	Τούρκοι	Ρωμιοί	Άλλοι	Κίνηση ρωμείου πληθυσμού	Προέλευση	Επαγγέλματα	Γλώσσα	Παρατηρήσεις
Κοντσές	—	950	—	—	—	—	Ελληνικά	
Ηράκλειον (Τεπέ-κιού)	—	1.120	—	—	—	—	Ελληνικά	
Φουλατζίκι	—	1.800	—	—	—	—	Τουρκικά	
Κιζ-ντεριμ-πεντ	—	2.500	—	—	—	—	Ελληνικά	

ΚΑΖΑΣ ΑΝΤΑΠΑΖΑΡΙ

Πόλη ή Χωριό	Τούρκοι	Ρωμιοί	Άλλοι	Κίνηση ρωμείου πληθυσμού	Προέλευση	Επαγγέλματα	Γλώσσα	Παρατηρήσεις
Αντάπαζαρι	12.000	5.000	1.200 άλλοι	Κάποιοι Ρωμιοί από τον Πόντο το 19ο αι.	—	—	Τουρκικά οι περισσότεροι	
Σαπάντζα	Χωρίς πληροφ.	178	Αρμένιοι	—	—	—	Ελληνικά	
Σαραντογάν ή Σερντιβάν	—	1.387	—	—	—	—	»	
Εκίζτζε	—	187	—	—	—	—	»	
Γιασλί Κετσίτ	—	788	—	Κατοικείται μόνο στα μέσα του 19ου αι.	Πόντος	Μεταλλουργοί	Ποντιακά	
Παραλί	—	365	—	Ομοίως	»	»	»	
Τσατάλοβα	—	130	—	Κατοικείται στο β' μισό του 19ου αι.	»	Στα μεταλλεία	»	
Καρά-πυλίτ	—	356 οικ.	—	Ομοίως	»	Ομοίως	»	
Κιρεσλί	—	712	—	Ομοίως	»	Ομοίως	»	
Σούμπατακ	—	248	—	Ομοίως	»	Ομοίως	»	
Ακτάς	—	275	—	Ομοίως	»	Ομοίως	»	
Κιουπλίτς	—	139	—	Ομοίως	»	Ομοίως	»	
Κεστανέ-πινάρ	—	311	—	Ομοίως	»	Ομοίως	»	
Κουρού-ντερέ	—	561	—	Ομοίως	»	Ομοίως	»	
Τσομπάν-γιατάκ	—	751	—	Ομοίως	»	Ομοίως	»	
Αρνέιτς πυλίτ	—	256	—	Ομοίως	»	Ομοίως	»	
Άνω Γενί νταγ	—	177	—	Μετά το 1850	»	Ομοίως	»	
Κάτω Γενί νταγ	—	139	—	Ομοίως	»	Ομοίως	»	

ΚΑΖΑΣ ΚΑΝΤΙΡΑ

Πόλη ή Χωριό	Τούρκοι	Ρωμιοί	Άλλοι	Κίνηση ρωμείου πληθυσμού	Προέλευση	Επαγγέλματα	Γλώσσα	Παρατηρήσεις
Καντίρα ¹	38.452	6.276	5.101	—	—	—	—	1. Οι αριθμοί αφορούν το σύνολο του καζά. Σύμφωνα με τις ελληνικές στατιστικές του 1912, ο πληθυσμός κατανέμεται ως εξής: 37.452 Τούρκοι, 7.689 Ρωμιοί, 5.101 άλλοι.

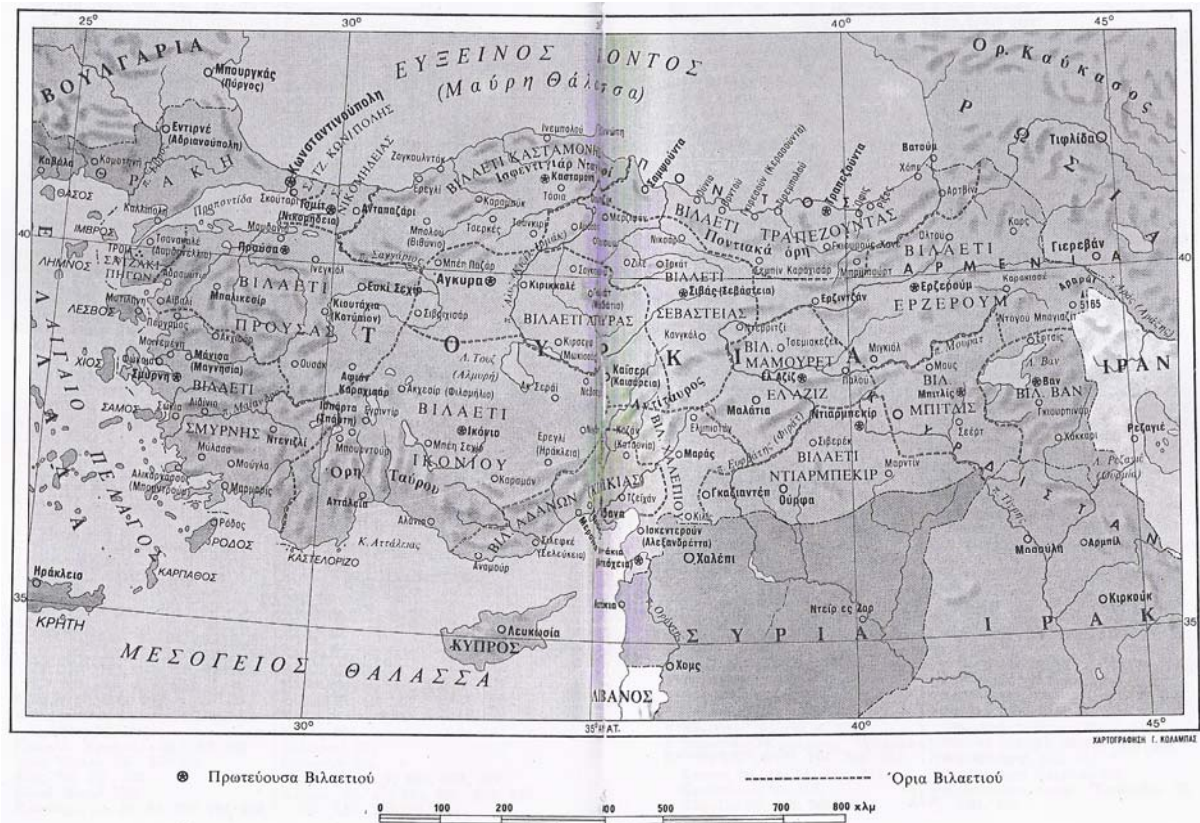
ΚΑΖΑΣ ΓΚΕΪΒΕ

Πόλη ή Χωριό	Τούρκοι	Ρωμιοί	Άλλοι	Κίνηση ρωμείου πληθυσμού	Προέλευση	Επαγγέλματα	Γλώσσα	Παρατηρήσεις
Γκέοβε ¹	21.666	6.481	6.997	—	—	—	—	1. Οι αριθμοί αφορούν το σύνολο του καζά. Κατά τις στατιστικές του 1912, ο ελληνικός πληθυσμός αποτελεί το 33,2% του συνολικού πληθ. Κατανέμεται: 12.883 Ρωμιοί, 18.000 Τούρκοι, 6.977 άλλοι.

Πίνακας 5: Πίνακας του Ρωμείου πληθυσμού των πόλεων και των χωριών, Αναγνωστοπούλου,ό.π.

ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΗ ΔΙΑΙΡΕΣΗ ΚΑΙ ΠΛΗΘΥΣΜΟΙ ΤΗΣ ΜΙΚΡΑΣ ΑΣΙΑΣ

Προκειμένου να καθορισθεί η γεωγραφική συγκρότηση της Μικράς Ασίας, κρίθηκε αρτιότερη η κατά Βιλαέτια, Σαντζάκια και Καζάδες απεικόνιση, και αυτό για να αποτυπωθεί σαφέστερα¹⁷⁶.

Εικόνα 12: Μικρά Ασία: Τα Βιλαέτια 1919, Σκαλιέρη, ό.π.

Η Μικρά Ασία, με εμβαδό 520,076 τετραγωνικά χιλιόμετρα και 8.977.740 κατοίκους, απαρτίζεται. α) από το Μικρασιατικό τμήμα του Βιλαετίου Κωνσταντινουπόλεως, β) από το Σαντζάκι Νικομήδειας, γ) από το Βιλαέτι Προύσης, δ) από το Σαντζάκι Πηγών (Πήγας ή Δαρδανελλίων), ε) από το Βιλαέτι Σμύρνης, στ) από το Βιλαέτι Ικονίου, ζ) από το Βιλαέτι Άγκυρας, η) από το Βιλαέτι Κασταμονής, θ) από το Βιλαέτι Τραπεζούντος, ι) από το Βιλαέτι Σεβαστείας, ια) από το Βιλαέτι Αδάνων, ιβ) από το Μικρασιατικό τμήμα του Βιλαετίου Χαλεπίου (Βεροίας, Χαλυβώνος), αποτελούμενο από τις επαρχίες ή υποδιοικήσεις (Καζάδες) Αϊντάπ (Δολίχης), Κιλίς (Κιλίζης) και Αλεξανδρέττας ή Ισκενδερούν (Αλεξανδρείας επί Ισώ)¹⁷⁷.

¹⁷⁶ Σκαλιέρης, ό.π., σ.30. Βλ. και σχετικό χάρτη, εικόνα 12.

¹⁷⁷ Ό.π.

ΔΙΟΙΚΗΣΗ (ΣΑΝΤΖΑΚΙ-ΜΟΥΤΕΣΑΡΙΦΛΙΚΙ) ΝΙΚΟΜΗΔΕΙΑΣ ΟΙ ΠΟΛΕΙΣ ΚΑΙ Ο ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΤΟΥΣ

Η διοίκηση (σαντζάκι-μουτεσαριφλίκι) της Νικομήδειας, περιελάμβανε τ' Ανατολικά τμήματα της Χερσονήσου Θυνιάδος και είχε εμβαδό 11.200 τετραγωνικά χιλιόμετρα¹⁷⁸.

Συγκροτούνταν από πέντε (5) υποδιοικήσεις (καζάδες). Την υποδιοίκηση Ισμίτ (Νικομήδειας) με ένα (1) δήμο και εξηνταέξι (66) χωριά, την υποδιοίκηση Καρά Μουρσάλ¹⁷⁹ (Πραϊνετού) με ένα (1) δήμο και εξήντα (60) χωριά, την υποδιοίκηση Αδά Παζάρ (Νησαγοράς, Μεσσηνίου, αλλά και Μεσοθυνίας, Ταρσίας)¹⁸⁰ με ένα (1) δήμο και διακόσιους πέντε (205) χωριά, την υποδιοίκηση Γκεϊμπέ (Τοτταίου, Ταταΐου, Κυβέλων) με δύο (2) δήμους και εκατόν οχτώ (108) χωριά, και την υποδιοίκηση Κάνδρα (Κάλπης), με πέντε (5) δήμους και εκατόν εξηναεπτά (167) χωριά¹⁸¹.

Εικόνα 13: Χάρτης Σαντζακίου-Μουτεσαριφλικίου Νικομήδειας, Μουτσόπουλος, κ.λ.,ό.π., σ. 473

¹⁷⁸ Ό.π., σ. 31 και 32.

¹⁷⁹ Ονομάστηκε έτσι από τον Καρά Μουρσάλ, ο οποίος κατέλαβε την χώρα.

¹⁸⁰ Κατά τη βυζαντινή διαίρεση.

¹⁸¹ Βλ. Χάρτη (Εικόνα 13) και Πίνακα 6, σ. 61.

Υποδιοικήσεις	Πρωτεύουσai Υποδιοικήσεων	Δήμοι	Χωριά	Έλληνικά ονόματα
1) Ίσμιτ Έμβ. 1.500 χιλ. τετρ.	Ίσμιτ	1	66	Νικομήδεια
2) Καρά-Μουρσάλ Έμβ. 2.125 χιλ. τετρ.	Καρά-Μουρσάλ	1	60	Πραϊνετός
3) Άδά-Παζάρ Έμβ. 1.925 χιλ. τετρ.	Άδά-Παζάρ	3	205	Μεσοθυνία, Ταρσία
4) Κάνδρα Έμβ. 3.500 χιλ. τετρ.	Κάνδρα	5	167	Κάλπη
5) Γκέϊμπε Έμβ. 3.000 χιλ. τετρ.	Γκέϊμπε	2	103	Τότταιον, Κύβελα
5	5	12	606	

Πίνακας 6: Σαντζάκιον Νικομηδείας (Έμβ. 11.200 τετρ. χιλ), Σκαλιέρης, ό.π., σ. 56

Ο πληθυσμός της διοικήσεως αυτής , ανερχόμενος σε 320.000, κατανέμεται ως εξής. Έλληνες Ορθόδοξοι 116.372, Λαζοί 5.000, Γιουρούκοι (Βιθυνοί) 12.330, Πομάκοι (εξισλαμισθέντες Θράκες) 10.000, Κιρκάσιοι 25.000, Αθίγγανοι 2.200, Αρμένιοι 52.635, Ισραηλίτες 2.587, Τούρκοι και Οθωμανοί 85.500, Τάταροι 5.000, σύνολο 316.624¹⁸².

Υποδιοικήσεις	Έλληνες	Τούρκοι	Μουσουλμάνοι μη Τούρκοι				Αθίγγανοι	Τάταροι	Αρμένιοι			Ισραηλίται	Αθροίσματα κατ' εθνότητα
			Γιουρούκοι	Κιρκάσιοι	Λαζοί	Πομάκοι			Γιουρ-ριανοί	Αντικοί	Διαμαρτυ-ρόμενοι		
α) Νικομηδείας ...	12.090	4.050	—	—	—	1.000	—	550	20.770	390	390	2.587	41.827
β) Καρά-Μουρσάλ ⁽²⁾ (Πραϊνετού) ...	38.422	16.300	—	5.050	—	—	—	1.000	2.875	—	—	—	63.647
γ) Άδά-Παζάρ (Με- σοθυνίας) ...	24.000	25.500	2.330	8.350	5.000	4.100	1.200	2.100	14.810	—	1.410	—	88.800
δ) Κάνδρα (Κάλ- πης) ...	20.358	26.000	4.590	11.600	—	3.500	—	650	5.101	—	—	—	71.799
ε) Γκέϊμπε (Κυβέλων)	21.502	3.650	5.410	—	—	1.400	1.000	700	6.752	—	137	—	50.551
Αθροίσματα κατ' εθνότητας	116.372	85.500	12.330	25.000	5.000	10.000	2.200	5.000	50.308	390	1.937	2.587	316.624

(1) Η Διοίκησης αυτή, ονομαζομένη υπό των Οθωμανών Ίσμιτ (Νικομηδεία) ονομάζετο υπ' αὐτῶν καὶ Κοτζᾶ Τίλι ἐκ τοῦ κατακτῆσαντος τὴν χώραν στρατηγοῦ Κοτζᾶ Ἀκτζέ.

(2) Ἐκ τοῦ κατακτῆσαντος αὐτὴν Καρά Μουρσάλ, συστρατιώτῳ τοῦ Κοτζᾶ Ἀκτζέ.

Πίνακας 7: Διοίκησις Νικομηδείας, Σκαλιέρης, ό.π., σ. 237

¹⁸² Βλ. σχετικούς πίνακες πληθυσμοῦ, Πίνακας 7 καὶ Πίνακας 8, όπου σύμφωνα με τις στατιστικές στη διοίκηση της Νικομηδείας κατοικοῦσαν το 1914 περίπου 316.000 ἄνθρωποι.

Πληθυσμός το 1914		%
Έλληνες	116.372	36,75
Τούρκοι	85.500	27,00
Αρμένιοι	52.635	16,63
Κιρκάσιοι	25.000	7,90
Βιθυνοί, Γιουρούκοι	12.330	3,89
Πομάκοι	10.000	3,16
Λαζοί	5.000	1,58
Τάταροι	5.000	1,58
Εβραίοι	2.587	0,82
Αθίγγανοι	2.200	0,69
Σύνολο	316.624	100

Πίνακας 8: Πίνακας πληθυσμού από μεταγενέστερη πηγή (Μουτσόπουλος κ.λ.,ό.π., σ. 473) για το έτος 1914

Ο Ελληνικός πληθυσμός στις τουρκικές στατιστικές του 1908¹⁸³, ελάχιστα αξιόπιστες για λόγους ευνόητους, φέρεται να ανέρχεται σε 80.000 κατοίκους. Σύμφωνα με δημογραφικό κανόνα¹⁸⁴, έχουμε το 1908 πληθυσμό Ελληνικό 106.666, πλησιάζοντας έτσι περισσότερο προς την αλήθεια. Ο αριθμός όμως αυτός, κατά τα στατιστικά δεδομένα του Μηνά Χαμουδόπουλου, υπολείπεται της αλήθειας, αλλά και σύμφωνα με τον υπολογισμό με βάση τον αριθμό των Ελλήνων μαθητών που υπήρχαν στη διοίκηση¹⁸⁵. Άρα όπως και αν υπολογισθεί ο Ελληνικός πληθυσμός, υπερβαίνει πάντως τον αριθμό 116.372, των Τουρκικών στατιστικών, ο οποίος σημειώθηκε παραπάνω στην κατανομή του όλου πληθυσμού της Διοικήσεως.

¹⁸³ Annuaire-Almanach du Levant-Herald Constantinople, 1910.

¹⁸⁴ Του L.de Contenson , Chrétiens et Musulmans , Paris. Αν αυξήσουμε τον υπό των τουρκικών στατιστικών παρεχόμενο αριθμό κατά το ένα τρίτο , πλησιάζουμε στο 106.666. Υπολογίζοντας ακολούθως, την κατ' έτος και κάτοικο αύξηση προς 1,80 επί 100, συμπεραίνουμε ότι ο ελληνικός πληθυσμός της διοικήσεως Νικομηδείας ανήλθε το 1914 σε 116.372 (106.666 x 1,091). $1,091=1,80^6(1,80 \text{ εις την έκτη δύναμη})$.

¹⁸⁵ Μηνάς Χαμουδόπουλος, *Γεωγραφία*, Αθήνα 1892, σ.262. Ο Μ.Χαμουδόπουλος, αναγράφοντας τους αριθμούς τους των τουρκικών στατιστικών του 1880 (1,813-1,80³ 1,80 εις την 34 δύναμη) υπολογίζει τον Ελληνικό πληθυσμό να ανέρχεται σε 73,028 κατά το έτος εκείνο. Υπολογιζόμενης της αύξησης αυτού κατά 34 έτη (από το 1880 μέχρι το 1914) προς 1,80 επί 100 κατ' έτος και κάτοικο, ο Ελληνικός πληθυσμός ανήλθε το 1914 σε 132.399 (73.028 x1,813), χωρίς την αναγκαία προσθήκη του τρίτου, όπως ορίζει ο L.de Contenson στο δημογραφικό κανόνα του.Αν υπολογισθεί ο πληθυσμός με βάση αναλογικό όρο 6 μαθητές ανά 100 κατοίκους, συνάγεται ότι οι Έλληνες μαθητές της Διοίκησης ανέρχονται σε 7.202 και ο πληθυσμός σε 120.033 ^(7.202x100).

Δεύτερη ομάδα σε αριθμό ήταν οι Τούρκοι και τρίτη οι Αρμένιοι. Το ετερόκλητο μωσαϊκό το συμπλήρωναν οι ντόπιοι Βιθυνοί, Γιουρούκοι, Λαζοί, οι Πομάκοι και, σε μικρότερους αριθμούς, οι Αθίγγανοι, οι Εβραίοι και Τάταροι. Αυτοί οι τελευταίοι, οι μόνοι φυλετικά συγγενείς με τους Τούρκους, ήταν γύρω στις 5.000 και ζούσαν ανακατεμένοι μαζί τους¹⁸⁶.

Οι Γιουρούκοι (Βιθυνοί γηγενείς), κατοικούσαν στις υποδιοικήσεις ή επαρχίες (καζάδες) Μεσσηνίου ή Μεσοθυνίας (Αδά Παζάρ), Τοτταίου, Κυβέλων (Γκεϊμπε) και Κάλπης (Κάνδρα)¹⁸⁷.

Οι Πομάκοι (εξισλαμισθέντες Θράκες) βρίσκονταν στην επαρχία Νικομηδείας (Ισμίτ), στην επαρχία Μεσοθυνίας (Αδά Παζάρ) και στους δήμους Αρίστης (Ακ Γιαζή) και Χάνδακος (Χενδέκ), στην επαρχία Κάλπης (Κάνδρα) και στην επαρχία Ταταΐου, Κυβέλων (Γκεϊμπε)¹⁸⁸.

Οι Λαζοί κατοικούσαν στην επαρχία Μεσοθυνίας (Αδά Παζάρ) και ιδιαίτερα γύρω από τη Σοφώνα (Σαπάντζα), όπου ο Χασάν Φεχμή Πασσάς, Λαζός, ίδρυσε Λαζική κωμόπολη υπό το όνομα Δζεμιλέ. Αυτή κατοικήθηκε από Λαζούς του Βαθέος Λιμένος (Βατούμ), οι οποίοι ήρθαν εκεί μετά το Ρωσοτουρκικό πόλεμο του 1878.

Οι Κιρκάσιοι απαντούνται στην επαρχία Μεσσηνίου, Μεσοθυνίας (Αδά Παζάρ) και ιδιαίτερα στους δήμους (Ναχιέδες), Σοφώνος (Σαπάντζας), Χάνδακος (Χενδέκ), Αρίστης (Ακ Γιαζή), στην επαρχία Κάλπης (Κάνδρα) και ιδιαίτερα στο δήμο Καρά Σού¹⁸⁹ και στους δήμους Συκής (Ιντζιρλή), Κλήρων (Σειχλέρ), Λινόης (Κεϊμάς) και Αγαθής Κώμης (Ακ-Αμπάδ) και στην επαρχία Πραϊνέτου (Καρά-Μουρσάλ)¹⁹⁰.

Οι Αθίγγανοι, οι οποίοι στα επίσημα ληξιαρχικά βιβλία λέγονται Κόπτες, κατοικούσαν στις υποδιοικήσεις Αδά Παζάρ (Νησαγοράς, Μεσοθυνίας) και Γκεϊβε (Κυβέλων)¹⁹¹.

Οι Τάταροι κατοικούσαν μαζί με τους Τούρκους στις πόλεις και τις κωμοπόλεις, και στα τουρκικά τσιφλίκια της Πραϊνέτου (Καρά-Μουρσάλ) και της Μεσοθυνίας (Αδά-Παζάρ) όπου επιδίδονται σε χειρωνακτικά έργα¹⁹².

Από τους Τούρκους οι περισσότεροι ήταν Οσμανλήδες, δηλαδή Οθωμανοί, οι οποίοι ασπάσθηκαν βίαια τον ισλαμισμό. Ο V.Fontanier¹⁹³, γράφει τα εξής χαρακτηριστικά: « Στη

---

¹⁸⁶ Μουτσόπουλος, ό.π.,σ.479.

¹⁸⁷ Σκαλιέρης, ό.π.,σ.77.

¹⁸⁸ Ό.π.

¹⁸⁹ Ονομάστηκε έτσι από τον ποταμό Μίλαντα (Μίλαν Σου), του οποίου το όνομα σημαίνει το μέλαν και βρίσκεται στην αρχαία Απολλωνία Θυνιάδα, ό.π.,σ.78.

¹⁹⁰ Σκαλιέρης, ό.π.,σ.78.

¹⁹¹ Ό.π.

¹⁹² Ό.π.

¹⁹³ V. Fontanier dans ses «Voyages en Orient», entrepris par ordre du Gouvernement Français de l'année 1821 à l'année 1829, Paris, 1829 (Librairie Universelle).

Νικομήδεια ασχοληθήκαμε με τις διατυπώσεις των διαβατηρίων, και αμέσως μετά την αποπεράτωση αυτών αναχωρήσαμε για Γκέϊμπε (Τότταιον). Καθ' οδόν συναντήσαμε ένα χάνιο, στο οποίο είδαμε πολύ κόσμο συναθροισμένο. Νεότατοι χορευτές προκαλούσαν τα βλέμματα. Ήταν Έλληνες, σκλάβοι από τη Χίο, των οποίων τα σώματα εκμεταλλεύονταν οι κύριοί τους. Ντυμένοι ως γυναίκες, φέροντας μακριά κόμη, χόρευαν και προκαλούσαν. Και δεν μπορούσαν βέβαια να πράξουν αλλιώς!». Φοβερή εικόνα, η οποία μαρτυρεί, ότι οι Τούρκοι χρησιμοποιούσαν κάθε τρόπο για να εξισλαμίσουν τους Έλληνες.

Αυτή είναι η εικόνα του πληθυσμού της διοίκησης της Νικομήδειας, όπου στην υποχρεωτική ανταλλαγή των Πληθυσμών, η οποία έγινε το 1923 μετρήθηκαν στην πόλη της Νικομήδειας και σε ένα σύνολο 222.760 κατοίκων 41 χιλιάδες Έλληνες και 49 χιλιάδες Αρμένιδες.

ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΕΣ ΤΗΣ ΝΙΚΟΜΗΔΕΙΑΣ

Οι ελληνικές κοινότητες της Νικομήδειας είναι οι εξής: Ντάριτζα, Εσκή Χισάρ, Γκέμπζε, Καραμουρσέλ και περιγράφονται στη συνέχεια¹⁹⁴.

Ντάριτζα (Τατάριον , Δάριτζα)

Στην είσοδο του κόλπου της Νικομήδειας, βρίσκεται το αρχαίο Τατάριον, η σημερινή Ντάριτζα, η οποία πριν την Καταστροφή κατοικούνταν σχεδόν αποκλειστικά από Έλληνες. Φημισμένες ήταν οι ιαματικές πηγές της κωμόπολης που είχαν πολλούς επισκέπτες. Το κρασί της Δάριτζας, όπως και τα λευκά σταφύλια του Γκέμπζε, ήταν πολύ δημοφιλή στην Κωνσταντινούπολη στις αρχές του προηγούμενου αιώνα.

Εσκή Χισάρ (Αρετσού)

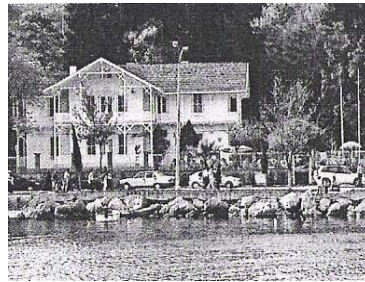
Κοντά στη Δάριτζα βρίσκεται η Αρετσού (σύμφωνα με μια εκδοχή η αρχαία Αρεθούσα), η οποία πριν την Μικρασιατική Καταστροφή είχε πληθυσμό σχεδόν εξολοκλήρου ελληνικό (5.500 σε σύνολο 6.000). Η Αρετσού φημιζόταν για τα ψάρια της. Στην πόλη υπήρχε εκκλησία του Προφήτη Ηλία, σχολείο και βιβλιοθήκη. Τα ερείπια του «Εσκή Χισάρ», του βυζαντινού κάστρου της Φιλοκρήνης, δεσπόζουν στον κόλπο της Νικομήδειας, πολύ κοντά στην πόλη. Εσκή Χισάρ είναι το σημερινό όνομα της Αρετσούς, που μετά τη φυγή των Ελλήνων, είναι μια μικρή επαρχιακή κωμόπολη. Από την Αρετσού κατάγονταν ο παπούς του Αδαμάντιου Κοραή. Οι κάτοικοί της κατέφυγαν μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή στην

---

¹⁹⁴ Καλεντερίδης, ό.π.,σ.91.

Ελλάδα και έχτισαν το συνοικισμό της Αρετσούς στην παραλία ανατολικά της Θεσσαλονίκης.

**Εικόνα 14: Απόψεις της Αρετσούς,
Καλεντερίδης, ό.π., σ. 91.**

Γκέμπζε (Δακίβυζα)

Μια μικρή σχετικά κόμη σημαντική από τη βυζαντινή περίοδο, όταν ονομαζόταν ακόμη Δακίβυζα, η οποία παρά την εξαιρετική οχύρωσή της έπεσε στα χέρια των Οθωμανών το 1423 μαζί με την Αρετσού. Κοντά στη Δακίβυζα βρισκόταν η αρχαία Λίβυσσα, όπου κατέφυγε ο Αννίβας έχοντας περικυκλωθεί από τα ρωμαϊκά στρατεύματα.

Καρά - Μουρσάλ (Πραίνετος)

Βρίσκεται στη νότια παραλία του κόλπου της Νικομήδειας. Είναι η κωμόπολη που άνθισε στη βυζαντινή εποχή με το ελληνικότατο όνομα Πραίνετος, αλλά επί τουρκοκρατίας πήρε το όνομα του οθωμανού στρατηγού Καρά-Μουρσάλ, ο οποίος την κατέλαβε καθιστώντας την φέουδό του. Από τις αρχές ακόμη του προηγούμενου αιώνα είχε εργοστάσια επεξεργασίας μεταξιού και υφαντήρια. Ήταν έδρα υποδιοίκησης (καζά) και έχει μικρό, αλλά καλό λιμάνι, στον Αστακινό κόλπο, που εξυπηρετεί και τη Νίκαια, η οποία βρίσκεται μερικά χιλιόμετρα προς Νότο. Μέχρι τη Μικρασιατική καταστροφή είχε αρκετούς Έλληνες ανάμεσα στους 2.500 κατοίκους της, που την εγκατέλειψαν με την ανταλλαγή των πληθυσμών¹⁹⁵.

---

¹⁹⁵ Μουτσόπουλος, ό.π., σ. 485.

ΚΑΤΙΡΑΙ

Στο ανατολικό μέρος της εισόδου του Αστακηνού κόλπου (Νικομηδείας) στην Προποντίδα, και στους ανατολικούς πρόποδες του βουνού Μπεϊλίκ (872μ.) βρισκόταν το παραθαλάσσιο χωριό Κατιρλί, το οποίο υπάγονταν στη διοίκηση Καρά-Μουρσάλ, του σαντζακίου Νικομηδείας. Το Κατιρλί απείχε από τη Νικομήδεια γύρω στα 47 ναυτικά μίλια και 30 χιλιόμετρα από την Κωνσταντινούπολη¹⁹⁶.

Εικόνα 15: Αποψη του καθαρά ελληνικού χωριού Κατιρλί (σημ. Εσένκιοϊ) στην Προποντίδα, Μουτσόπουλος κ.λ., ό.π.,σ.481

Το Κατιρλί είχε 800 Ελληνικές και Ελληνόφωνες οικογένειες, εκτός από μία του Τούρκου Τελώνη. Υπάγονταν εκκλησιαστικά στη μητρόπολη Νικομηδείας, και είχε δύο ιερούς ναούς, του Αγίου Ιωάννου του Προδρόμου (29 Αυγούστου) και της Αγίας Παρασκευής της Οσιομάρτυρος (26 Ιουλίου)¹⁹⁷. Σε καθένα έναν από δύο αυτούς ιερούς ναούς διακονούσαν, εκτός από τους τρεις ιερείς¹⁹⁸, δύο ιεροψάλτες και ένας νεοκόρος έμμισθοι. Υποχρεώνονταν

---

¹⁹⁶ Μ.Μαραβελάκης - Α.Βακαλόπουλος, *Οι Προσφυγικές εγκαταστάσεις στην περιοχή της Θεσσαλονίκης*, σ.50. Βλ. και Π.Μακρής, *Το Κατιρλί της Βιθυνίας*. Αλλά και Ηρ.Μαστρογιαννάκης, Κατιρλί, το όμορφο χωριό της Προποντίδας, από το βιβλίο, *Αλησμόνητες Πατρίδες* κλπ., σ.478. Βλ. και σχετική εικόνα 15.

¹⁹⁷ Μαραβελάκης κ.λ.,ό.π., σ.51 και Μαστρογιαννάκης, ό.π., σ.478.

¹⁹⁸ Η Κοινότητα διατηρούσε τρεις ιερείς, οι οποίοι εναλλάξ ιερούργουσαν στους ιερούς ναούς. Για κανένα λόγο δεν μπορούσε να χειροτονηθεί τέταρτος, εκτός αν κάποιος λόγω ηλικίας ή γήρατος καταστεί ανεπαρκής, οπότε η Γενική Συνέλευση ποιος πρέπει να οριστεί αντικαταστάτης κτλ.,βλ.*Κανονισμό της Ελληνικής Ορθοδόξου Κοινότητος Κατιρλή*, κεφ.Στ',άρθρ.25 και 26, Περί Κλήρου. Βλ. και σχετική Εικόνα 16.

δε, να προσέρχονται τακτικά στην εκκλησία, κάθε Κυριακή, στις Δεσποτικές και Θεομητορικές εορτές, σ' αυτές των Αγίων, στον εσπερινό και προπάντων στην λειτουργία. Οι δε νεοκόροι οφείλουν να φροντίζουν για την καθαριότητα των ναών και των εκκλησιαστικών σκευών, να ανάβουν και να σβήνουν τα καντήλια και τα φώτα των ναών κατά το τυπικό, υπόκεινται δε, και οι μεν και οι δε υπό τις εκκλησιαστικές επιτροπές¹⁹⁹. Η Ελληνική Ορθόδοξη Κοινότητα του Κατιρλί λειτουργούσε με κανονισμό – όπως άλλωστε συνέβαινε και με όλες τις ελληνικές κοινότητες, ο οποίος συντασσόταν με δημοκρατικές διαδικασίες και βοηθούσε στην εύρυθμη λειτουργία της κοινότητας. Σύμφωνα με αυτόν, η κοινότητα έχει ως σκοπό την εξύψωση και την τελειοποίηση των μελών της²⁰⁰.

Στο Κατιρλί υπήρχε επίσης παρεκκλήσι, του Αγίου Γεωργίου, και μεγάλο μοναστήρι, του Αγίου Ιωάννου του Προδρόμου, το οποίο βρισκόταν έξω στα αμπέλια. Στο δε ονομαζόμενο Μετόχι, στο υπόγειο του δημοτικού σχολείου, κοντά στο προαύλιό του, υπήρχε ο τάφος του Αγίου Αυξεντίου²⁰¹ με αργυρή εικόνα του Αγίου, την οποία οι κάτοικοι του Κατιρλί έφεραν μαζί τους στην Μακεδονία, στον νεοϊδρυθέντα ναό στο Κατιρλί, του Αγίου Ιωάννου του Προδρόμου²⁰².

Η κύρια απασχόληση των κατοίκων ήταν πρωτίστως η ναυτιλία, καθώς και η υλοτομία²⁰³. Οι ναυτικοί, δεινοί θαλασσοπόροι, όργωναν τη Μεσόγειο και κυρίως τον Εύξεινο Πόντο ασχολούμενοι σχεδόν αποκλειστικά με το διαμετακομιστικό εμπόριο. Ταξίδευαν συνήθως επί εννέα μήνες σε Ρουμανία και Βουλγαρία²⁰⁴. Πολλοί είχαν ιδιότητα πλοία ή ασχολούνταν ως καπετάνιοι σε πλοία που ανήκαν σε μεγάλες ναυτιλιακές, ελληνικές ως επί το πλείστον, εταιρείες της Πόλης. Στα παράλια και στις ακτές αυτές ίδρυσαν μικρές παροικίες, όπως στον Πύργο, στη Βάρνα, στο Γαλάτσι, το Νοβοροσίσκ κ.α²⁰⁵. Οι περισσότεροι παρέμεναν στην πατρίδα τους, ασχολούμενοι με τη ναυτιλία ή τη γεωργία. Οι υπόλοιποι καταγίνονταν με την εμπορία των δασικών προϊόντων. Οι δασικοί, ξυλοκόποι και «χιονάδες», εκμεταλλεύονταν

---

¹⁹⁹ *Κανονισμός της Ελληνικής κτλ.*, κεφ.Ε', άρθρ.19, Περί Υπαλλήλων.

²⁰⁰ 'Ο.π., κεφ.Α', άρθρο 2.

²⁰¹ Κ.Δαπόντε, «Κήπος Χαρίτων», σε E.Legrand, Bibliothèque vulgaire, Paris 1881, τ.3, σ.44. «τότε και ο Αυξέντιος στο Κατιρλί ανθούσε».

²⁰² Μαραβελάκης, ό.π.,σ.52.

²⁰³ Μαστρογιαννάκης, ό.π.,σ.478.

²⁰⁴ Μαραβελάκης, ό.π., σ.51.

²⁰⁵ Μαστρογιαννάκης, ό.π.

την ξυλεία του Αργαθωνίου όρους , το οποίο ήταν πλούσιο σε δρυς, καστανιές και οξυές και προσέφερε τον πλούτο του στους Κατιρλιώτες²⁰⁶.

Παράλληλα οι Κατιρλιώτες είχαν το αποκλειστικό προνόμιο της προμήθειας της Σουλτανικής Αυλής με πάγο που προέρχονταν από το Αργαθώνιον όρος και τον Βιθυνικό Όλυμπο, δεδομένου ότι τα χρόνια εκείνα δεν υπήρχαν παγοποιεία. Οι «χιονάδες» του Κατιρλί τον χειμώνα συσώρευαν σε σκιερούς λάκκους το χιόνι, το πίεζαν και το σκέπαζαν με χώμα και φύλλα για να διατηρηθεί ως πάγος μέχρι το καλοκαίρι. Κατά τη διάρκεια του καλοκαιριού , η μεταφορά του γινόταν τη νύχτα με ζώα στην παραλία, απ' όπου φορτώνονταν σε καΐκια για να μεταφερθεί στην Πόλη. Οι χιονέμποροι αποτελούσαν την ευπορότερη οικονομική τάξη της κωμόπολης²⁰⁷.

Ακόμη, λόγω και της γειτνίασης με την Πόλη, πολλοί κάτοικοι διατηρούσαν συχνές και τακτικές επαφές μ' αυτήν. Αρκετές οικογένειες διατηρούσαν εκεί χειμερινές κατοικίες, ενώ πολλά από τα παιδιά τους (ιδίως των ναυτικών) σπούδαζαν στους δύο μεγάλους φάρους του Ελληνισμού, τη Μεγάλη του Γένους Σχολή και τη Θεολογική Σχολή της Χάλκης , όπως και σε άλλα σχολεία της Πόλης²⁰⁸.

Τα σπίτια του Κατιρλί ήταν συνήθως διώροφα, λιθόκτιστα και πλινθόκτιστα, με κεραμοσκεπή στέγη²⁰⁹.

Τα δημητριακά προϊόντα του χωριού ήταν ελάχιστα, καλλιεργούνταν όμως επαρκώς η άμπελος και η ελιά. Επίσης είχαν πολλές μηλιές και καστανιές. Η κτηνοτροφία ήταν επίσης μικρή²¹⁰.

Το Κατιρλί είχε τρία δημοτικά σχολεία, δύο αρρένων και ένα θηλέων, με δασκάλους μισθοδοτούμενους από την κοινότητα²¹¹. Το διδακτικό προσωπικό αποτελούνταν από τρεις δασκάλους και τρεις δασκάλες για το καθένα, μεταξύ δε αυτών ήταν ο Διευθυντής και η Διευθύντρια, οι οποίοι όφειλαν ακριβώς και ανελλιπώς να τηρούν τα καθήκοντά τους και να φέρονται κόσμια στη Σχολή και εκτός αυτής. Ο μισθός τους, κανονιζόμενος από την Εφορία, καταβάλλονταν κατά μηνιαίαις δόσεις²¹². Ο Διευθυντής και η Διευθύντρια, απόφοιτοι

---

²⁰⁶ Τη ζωή αυτή περιγράφει πολύ γλαφυρά ο Μανουήλ Γεδεών στα 1877 στον «Νεολόγο» της Κωνσταντινούπολης σε τρεις συνέχειες με τίτλο «9 ημέρες στο Αργαθώνιον όρος».

²⁰⁷ Μαραβελάκης, ό.π., και Μαστρογιαννάκης, ό.π.

²⁰⁸ Μαστρογιαννάκης, ό.π., σ.479.

²⁰⁹ Μαραβελάκης, ό.π., σ.52.

²¹⁰ Ό.π.

²¹¹ Μαραβελάκης, ό.π., σ.52.

²¹² Βλ. *Κανονισμό της Ελληνικής κτλ.*, κεφ.Ε', άρθρ.20, Περί Υπαλλήλων.

Γυμνασίου, ή ειδικού Διδασκαλείου, συνέτασσαν τα προγράμματα των Σχολών με βάση συνήθως το πρόγραμμα των Σχολών της Αρχιεπισκοπής, λαμβάνοντας υπόψη τις ανάγκες της Κοινότητας και τα υπέβαλλαν δια του Προέδρου της ιεράς Μητρόπολης προς έγκριση και επικύρωση, φροντίζοντας πάντα για την ανελλιπή εφαρμογή τους²¹³. Τα μαθήματα άρχιζαν στις αρχές του μηνός Σεπτεμβρίου, οι δε εξετάσεις του Αρρεναγωγείου την τελευταία Κυριακή του Ιουνίου, του δε Παρθεναγωγείου την πρώτη Κυριακή του Ιουλίου. Οι μαθητές και οι μαθήτριες κατά την εγγραφή θα έπρεπε να είναι τουλάχιστον 6 ετών²¹⁴. Η Εφορία μέχρι τις 20 Ιουλίου υποχρεώνονταν να δηλώσει στο διδακτικό προσωπικό ότι ανανεώνει τα συμβόλαιά τους για τον επόμενο χρόνο²¹⁵. Η 30^η Ιανουαρίου, εορτή των Τριών Ιεραρχών, αποτελούσε μεγάλη σχολική εορτή, κατά την οποία, ο Διευθυντής διάβαζε τον πανηγυρικό της ημέρας²¹⁶.

Από τον Κανονισμό της Ελληνικής Ορθοδόξου Κοινότητος Κατιρλί πληροφορούμαστε ακόμη, για την διοίκηση της Κοινότητας²¹⁷, για την Εφορία²¹⁸, για τις Γενικές Συνελεύσεις²¹⁹, για την περιουσία της Κοινότητος, την οποία αποτελούσαν, οι Ναοί, τα Σχολεία και τα κινητά και ακίνητα κτήματα αυτών²²⁰, καθώς επίσης και για τους πόρους της Κοινότητος, που ήταν από τις δωρεές και τα κληροδοτήματα, τα κεριά, τα τέλη των βαπτίσεων, των γάμων και των κηδειών κ.αλ²²¹. Τέλος, γίνεται λόγος για τις ιεροπραξίες²²², για τα στασίδια²²³, για τη Μικταροδημογεροντία²²⁴, την αρχή δηλαδή που εκπροσωπούσε την

---

²¹³ 'Ο.π., άρθρ.21.

²¹⁴ 'Ο.π., άρθρ.22.

²¹⁵ 'Ο.π., άρθρ.23.

²¹⁶ 'Ο.π., άρθρ.24.

²¹⁷ 'Ο.π., κεφ.Β', άρθρ.3-6.

²¹⁸ 'Ο.π., κεφ.Γ', άρθρ.7-12.

²¹⁹ 'Ο.π., κεφ.Δ', άρθρ.13-18.

²²⁰ 'Ο.π., κεφ.Ζ', άρθρ.27.

²²¹ 'Ο.π., άρθρ.28 και κεφ.Η', άρθρ.29-32.

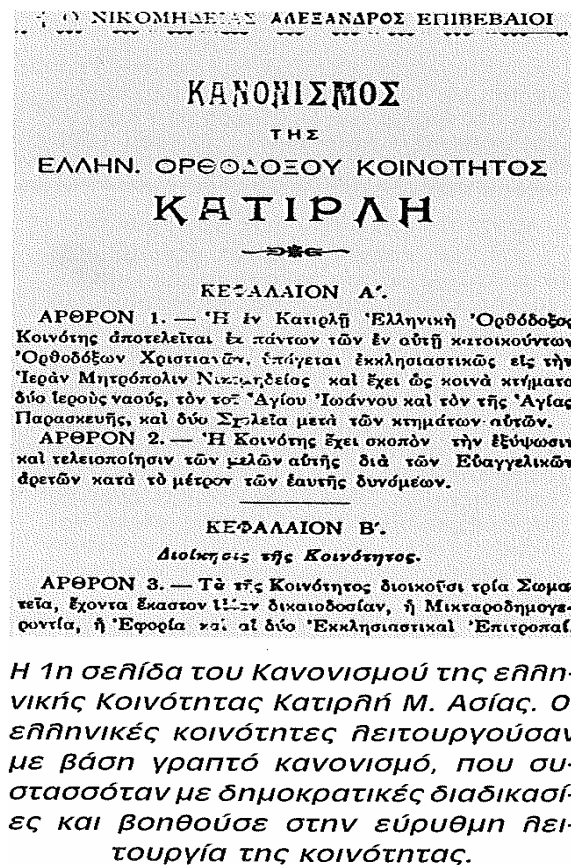
²²² 'Ο.π., κεφ.Θ', άρθρ.33

²²³ 'Ο.π., κεφ.Ι', άρθρ.37-40.

²²⁴ 'Ο.π., κεφ.ΙΑ', άρθρ.41-47

Κοινότητα κατά τις σχέσεις της με τις Κυβερνητικές αρχές και για τον Αρχιερατικό Επίτροπο²²⁵.

Τέλος, διαπρεπείς γόνιοι Κατιρλιωτών υπήρξαν τον τελευταίο αιώνα δύο Μητροπολίτες, ο Γενικός Εισαγγελεύς Εφετών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ιατροί, δικηγόροι, έμποροι και άλλοι²²⁶. Γνωστές οικογένειες του τόπου ήταν οι εξής: Ηλ.Μανουηλίδη, Δ.Τσαουσόγλου, Γρ.Γρηγορίου, Δαβουκτζόγλου, Μιχ.Βιθυνού, του οποίου ο αδελφός Ιωάννης υπήρξε ηγεμόνας της Σάμου (1904-1906) και οι οικογένειες του επισκόπου Προκοννήσου Φιλοθέου Παπαδόπουλου και του επισκόπου Σάμου και Ικαρίας Ειρηναίου²²⁷.

Εικόνα 16: Απόσπασμα του Κανονισμού της ελληνικής Κοινότητας Κατιρλί της Μ.Ασίας, Μουτσόπουλος κ.λ., ό.π.,σ. 480

²²⁵ 'Ο.π., κεφ.ΙΒ', άρθρ.48-52.

²²⁶ Μαστρογιαννάκης, ό.π.,σ.479. Πληροφορίες για την τοπογραφία, το κλίμα, τα δημογραφικά χαρακτηριστικά και τα ήθη και τα έθιμα της κοινότητας δίνονται στο βιβλίο του Π.Μακρή, *Το Κατιρλί και οι περίξ αυτού κόμαιο*, του Πατριαρχικού Τυπογραφείου Κωνσταντινουπόλεως.

²²⁷ Μαραβελάκης, ό.π.,σσ.50-51.

ΑΝΤΑΠΑΖΑΡΙ

Εκεί που οι Τούρκοι υπερτερούσαν σε πληθυσμό ήταν η πόλη του Αντά Παζάρ (Μεσσηνία) ή Αντάπαζαρι, το οποίο αποτελούσε το μεγάλο γεωργικό κέντρο της επαρχίας. Ήταν χτισμένη στο εσωτερικό, πάνω στην αριστερή όχθη του Σαγγάριου και έτσι όπως είναι περιτριγυρισμένη από το μεγάλο ποταμό και παραπόταμό του, τον Τσαρκ Σου, μοιάζει πιο πολύ με νησί παρά με μεσόγεια πόλη. Η ιστορία της πόλης δεν είναι μεγάλη, αφού κτίστηκε την περίοδο της οθωμανικής αυτοκρατορίας²²⁸, από το σουλτάνο Ορχάν, στις αρχές του 14^{ου} αιώνα. Στην αρχή ήταν αγροτοκτηνοτροφικός οικισμός, οι κάτοικοι του οποίου καλλιεργούσαν τα γόνιμα εδάφη της περιοχής και τροφοδοτούσαν με τα προϊόντα τους τις αγορές της Κωνσταντινούπολης. Σταδιακά ο οικισμός εξελίχθηκε σε πόλη, που βρίσκεται ανατολικά της Νικομήδειας, στην καρδιά της Βιθυνίας²²⁹.

Πριν από την Ανταλλαγή, εδώ υπήρχε ελληνική κοινότητα περίπου 3.000 ατόμων. Οι υπόλοιποι κάτοικοι ήταν Αρμένιοι και μουσουλμάνοι πρόσφυγες από τη Βοσνία και τη Βουλγαρία. Εκτός της πόλης, σε διάφορες περιοχές του νομού Αντάπαζαρι, υπήρχαν ελληνικά χωριά που είχαν ιδρυθεί από Έλληνες της Ηπείρου και της Θεσσαλίας, όπως το χωριό Σαρντιβάν ή Σαρντογάν (1.000 κάτοικοι) που λέγεται πως κατοικήθηκε από συμπαγή κοινότητα κάποιου χωριού της μητροπολιτικής (βόρειας) Ελλάδας. Σύμφωνα με προφορικές μαρτυρίες «τους έφερε εδώ ο αγάς τους» και μιλούσαν ένα πρωτάκουστο στην περιοχή ιδίωμα (έλεγαν «σαπάν, σακάτ», αντί για «επάνω, κάτω» ξαφνιάζοντας τους ντόπιους με την προφορά τους). Στην περιοχή Κράσου υπήρχαν πριν από την Ανταλλαγή πολλά χωριά που κατοικούσαν από Ποντίους με μοναδική ομιλούμενη γλώσσα την ποντιακή²³⁰.

Ο ελληνικός πληθυσμός της περιοχής Αντάπαζαρι -Νικομήδειας πριν από τον ξεριζωμό, επί του συνολικού πληθυσμού που ήταν 400.000, έφτανε περίπου τις 70.000 (από αυτούς οι 15.000 ήταν Έλληνες καταγόμενοι από τον ανατολικό Πόντο). Το Αντάπαζαρι, «νησί-αγορά», λέγεται ότι έλαβε αυτήν την ονομασία, επειδή ως τα μέσα του 19^{ου} αιώνα ήταν μια σημαντική αγορά για την περιοχή, που περιτριγυριζόταν από έλη, τα οποία τροφοδοτούσαν οι πλημμύρες του Σαγγάριου. Στα 1860-1870 πραγματοποιήθηκαν μεγάλα εγχειρίσματα έργα και τα νερά διοχετεύτηκαν στον παραπόταμο του Σαγγάριου, Τσάρκσουγιού²³¹.

Οι πρώτοι Έλληνες κάτοικοι του Αντάπαζαρι κατά τη νεότερη εποχή ήταν έποικοι από την Καπαδοκία, τον Πόντο και από τη μητροπολιτική Ελλάδα (κυρίως Τσάκωνες και Ηπειρώτες). Οι ελληνικές οικογένειες ήταν περίπου 500. Πολλοί περισσότεροι ήταν οι Αρμένιοι και οι Τούρκοι, ενώ υπήρχε και εβραϊκή κοινότητα με συναγωγή, και 5-6 οικογένειες Ευρωπαίων που ήταν υπάλληλοι στη Ρεζή καπνού ή την Οθωμανική Τράπεζα. Οι Έλληνες του Αντάπαζαρι χρησιμοποιούσαν στην καθημερινότητά τους τόσο την τουρκική όσο και την ελληνική γλώσσα και η αλληλογραφία τους ήταν στα ελληνικά είτε στα караμανλικά. Είχαν δύο συνοικίες, του Προφήτη Ηλία και της Παναγίας, με τις αντίστοιχες

---

²²⁸ Καλεντερίδης, ό.π., σ.93.

²²⁹ Ό.π.

²³⁰ Ό.π., σ.94.

²³¹ Καλεντερίδης, ό.π.

εκκλησίες, ενώ στον αυλόγυρο του Προφήτη Ηλία υπήρχε παρεκκλήσιο του Αγίου Μηνά με Αγίασμα. Οι Ρωμιοί του Αντάπαζαρι ήταν γεωργοί, έμποροι, τεχνίτες, αλλά και γιατροί, δικηγόροι, δάσκαλοι κλπ. Η κοινότητα συντηρούσε πλήρη αστική σχολή (ισοδύναμη με ημιγυμνάσιο) και επιπλέον νηπιαγωγείο, αρρεναγωγείο και παρθεναγωγείο. Απολάμβανε ιδιαίτερου σεβασμού από τις άλλες εθνότητες και φημιζόταν για τις γιορτές και τα γλέντια της. Στην περιοχή Σούμπασι βρισκόταν η πλατεία Ντουμπέκμπασι, όπου το Πάσχα γινόταν μεγάλο πανηγύρι με ορχήστρες αρμένικες και ελληνικές²³².

Στις παραμονές του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου, είχε περίπου 30.000 κατοίκους που μόνο οι 2.000 ήταν Έλληνες²³³. Στον πόλεμο αυτό, επιστρατεύτηκαν και οι Ρωμιοί και χάθηκαν περίπου εξήντα ψυχές στα αμελέ ταμπουρού του Ικονίου. Στην Ανακωχή «....ήρθαν οι Εγγλέζοι τους φορέσαμε φέσια κι εμείς φορέσαμε τα δικά τους στρατιωτικά δίκονα, κι έσκασε ο κόσμος από τα γέλια...γύρω γύρω είχε σπίτια, έβγαζαν καρέκλες, τραπέζια, φαγητά, ρίχναμε και τουφεκίες και η περίπολος δεν έλεγε τίποτε...». Όμως η χαρά και η αισιοδοξία των Ρωμιών του Αντάπαζαρι και της γύρω περιοχής δεν κράτησε πολύ. Τα αγγλικά στρατεύματα αναχώρησαν, όπως και τα ελληνικά, και οι ίδιοι ακολούθησαν τη μοίρα της προσφυγιάς, όπως όλος ο ελληνισμός της Μικράς Ασίας²³⁴.

Το Αντά Παζάρ ήταν κέντρο φανατικών Νεοτούρκων του Μουσταφά Κεμάλ, οι οποίοι ενθάρρυναν τον περιβόητο σφαγέα των Ελλήνων από το Σερίντερε. Ο Γκιαούρ Αλής έδρασε εκεί για δύο περίπου χρόνια και μέχρι το θάνατό του, τον Οκτώβριο του 1920, είχε εξοντώσει εκατοντάδες ελληνικές οικογένειες²³⁵.

Όταν ο ελληνικός στρατός μπήκε στην πόλη, το 1921, όλοι οι Τούρκοι την εγκατέλειψαν και σκορπίστηκαν στα γύρω μικρά χωριά, από φόβο μήπως τους γίνουν αντίποινα για τις σφαγές του αιμοβόρου Γκιαούρ Αλή σε βάρος των Ελλήνων.

Το μοναδικό σήμερα ενδιαφέρον μνημείο της πόλης είναι η Ιουστινιάνειος γέφυρα, βόρεια του Αντάπαζαρι, η οποία τουρκικά ονομάζεται Μπές Κιοπρού και κατασκευάστηκε με εντολή του αυτοκράτορα Ιουστινιανού το 533. Έχει μήκος 429 μέτρα και οκτώ αψίδες (όχι πέντε, όπως δηλώνει το τουρκικό όνομά της)²³⁶.

---

²³² Ό.π.

²³³ Ό.π.

²³⁴ Ό.π.

²³⁵ Μουτσόπουλος, ό.π.,σ.479.

²³⁶ Καλεντερίδης, ό.π.,σ.95.

ΣΑΠΑΝΤΖΑ

Όμορφη και μεγάλη κωμόπολη χτισμένη στις όχθες της λίμνης που οι αρχαίοι Έλληνες ονόμαζαν Ασκανί, οι λατίνοι *Sumonensis lacus*, ενώ η Άννα η Κομνηνή την αναφέρει ως Βαάνην ή Βοάνην²³⁷ τη σημερινή Ισνίκ. Ανήκε στην υποδιοίκηση (καζά) του Μεσσηνίου (Αντά παζάρ) και ήταν έδρα δήμου (ναχιγιέ). Στο συνολικό πληθυσμό της, που έφτανε τις 7.000 κατοίκους, υπήρχαν 1.000 περίπου Έλληνες, που αποτελούσαν ανθούσα κοινότητα, όπως και 900 Αρμένιοι²³⁸. Η περιοχή της ήταν πολύ εύφορη και ξακουστή για τα φρούτα της και τους απέραντους λαχανόκηπους. Τα προϊόντα της γης έφταναν μέχρι Κωνσταντινούπολη, αλλά ακόμη και μέχρι την Οδησό. Υπήρχε εκεί μέχρι το 1922 χριστιανική εκκλησία και δύο ελληνικά δημοτικά σχολεία²³⁹.

Εικόνα 17: Η λίμνη Σαπάντζα, Καλεντερίδης, ό.π., σ.100.

ΚΟΥΡΙ

Το Κουρί της Μικράς Ασίας βρισκόταν σε πολύ ωραία θέση σε απόσταση 10 χιλιομέτρων δυτικά της Γιάλοβας, λίγο πριν την είσοδο του Αστακηνού κόλπου, νότια αυτού. Διοικητικά ανήκε στο καϊμακαμλίκι Γιάλοβας, του σαντζακίου Νικομηδείας. Βρισκόταν σε συχνή επικοινωνία με την Κωνσταντινούπολη, από τη οποία απείχε εικοσιένα ναυτικά μίλια. Τα πλησιέστερα προς το Κουρί ελληνικά χωριά επί της παραλίας, ήταν το Τσινάρ, απείχε τέσσερα χιλιόμετρα δυτικά με 200 οικογένειες, η Αγία Κυριακή με 150 οικογένειες σε απόσταση δεκαπέντε χιλιομέτρων και το Κατιρλί με 800 οικογένειες σε απόσταση είκοσι

---

²³⁷ Ό.π.,σ.101. Βλ.και εικόνα 17.

²³⁸ Μουτσόπουλος, ό.π.,σ.485.

²³⁹ Ό.π.,σ.487. Βλ.και Καλεντερίδης, ό.π.

χιλιομέτρων. Προς το εσωτερικό βρίσκονταν το Καδήκιοϊ με 300 οικογένειες, ο Άγιος Χαράλαμπος με 150 και το Σαφράν με πάνω από 250 οικογένειες. Σε απόσταση μιάμισης ώρας από το Κουρί, μέσα σε κατάφυτη στενή κοιλάδα, βρίσκονταν οι θερμές πηγές της Γιάλοβας²⁴⁰.

Το Κουρί αριθμούσε γύρω στις 550 ελληνικές οικογένειες. Κατά την παράδοση ο συνοικισμός αυτός ιδρύθηκε πριν από 600 περίπου έτη από Έλληνες αποίκους από τη Μακεδονία. Μετέβησαν αυτοί εκεί, προκειμένου να εκμεταλλευτούν τα πυκνά δάση της περιοχής, όπου και παρέμειναν ονομάζοντας το χωριό Κουρί, που σημαίνει άλσος²⁴¹.

Το 1914, κατά τη γνωστή μετακίνηση των ελληνικών πληθυσμών των παραλίων της Μ.Ασίας, οι Τούρκοι δεν μετακίνησαν προς την κεντρική Μ.Ασία τους κατοίκους του Κουρί, του Κατιρλί και του εσωτερικού μέχρι ορισμένου βάθους από τον Αστακηνό κόλπο. Και αυτό διότι, σύμφωνα με τους Κουριώτες, οι Τούρκοι προύχοντες αντιστάθηκαν στην απόφαση μετακινήσεως, προπάντων οι γαιοκτήμονες Μουράτ Αγάς, Χασάν Ρεϊζ και Ρασίν Εφέντης, οι οποίοι ήταν σύμβουλοι του καϊμακαμλικίου Γιάλοβας και μεγάλοι εισοδηματίες. Το ενδιαφέρον των ανωτέρω γαιοκτημόνων για τους Έλληνες της περιοχής τους οφείλονταν κυρίως στο ότι αυτοί ήταν οι κατά πλειονότητα καλλιεργητές των κτημάτων τους και οι μοναδικοί βιοτέχνες του τόπου²⁴².

Τα γεωργικά προϊόντα του χωριού ήταν δημητριακά γενικά, λάδι, καρπούζια και πεπόνια, τα οποία οι Κουριώτες έστελναν στην Κωνσταντινούπολη κερδίζοντας πολλά. Η αλιεία ήταν πολύ αναπτυγμένη, το δε χωριό ήταν στα πρώτα της περιοχής του κόλπου Νικομηδείας ως προς την εξαγόμενη ποσότητα ιχθύων. Σημαντική ήταν και η ναυτιλία του χωριού, της οποίας η δύναμη ανέρχονταν σε 45 ιστιοφόρα πλοία. Επίσης αξιόλογη ήταν και η κτηνοτροφία²⁴³.

Στην περιοχή του Κουρί βρίσκονταν, όπως προαναφέρθηκε, τα γνωστά ιαματικά θειούχα λουτρά της Γιάλοβας, των οποίων η θερμοκρασία ήταν πάνω από 60° C²⁴⁴.

Το χωριό είχε σχολικό κτήριο, όπου στεγαζόταν εξατάξιο αρρεναγωγείο και παρθεναγωγείο, στα οποία φοιτούσαν 400 μαθητές και μαθήτριες²⁴⁵.

Ως προς την κοινοτική οργάνωση του Κουρί σημειώνονται εν συντομία τα εξής: Οι κάτοικοι συνέρχονταν κατά το Μάρτιο κάθε έτους και εξέλεγαν δια βοής πέντε κοινοτικούς

---

²⁴⁰ Μαραβελάκης, ό.π.,σ.44.

²⁴¹ Ό.π.

²⁴² Ό.π.,σ.45.

²⁴³ Ό.π.,σ.46.

²⁴⁴ Ό.π.

²⁴⁵ Ό.π.

άρχοντες, τέσσερις δημογέροντες και τον πρόεδρο (μουχτάρη) τους. Η Τουρκική κυβέρνηση για κάθε ζήτημα, το οποίο αφορούσε το χωριό, απευθύνονταν στη δημογεροντία, όπως λ.χ. για την είσπραξη των φόρων την στρατολογία κ.λ. Κάθε τρίτο έτος οι δημογέροντες των ελληνικών χωριών της περιοχής Γιάλοβας συναθροίζονταν στην έδρα του καϊμακαμλικίου (υποδιοικήσεως) Γιάλοβας και εκεί κατόπιν ερωτήσεως του καϊμακάμη υποδείκνυαν έναν αντιπρόσωπό τους παρά την υποδιοίκηση και έναν άλλον παρά το πολιτικό δικαστήριο²⁴⁶.

Το κλίμα του Κουρί, όπως ομολογούσαν οι κάτοικοι ήταν υγιεινό και όμοιο με της Κωνσταντινούπολης. Ονόματα οικογενειών του χωριού: Χ" Ρήγογλου, Μπάκογλου, Ζαμπέτογλου, Παπάζογλου, Ζέρβα, Καρανταή, Δανιήλογλου, Παπαπολυχροσιάδου, Χαραλαμπαίοι κ.α.²⁴⁷.

Οι κάτοικοι του Κουρί ασχολούνταν με διάφορα επαγγέλματα. Οι περισσότεροι ήταν γεωργοί (ελαιοπαραγωγοί, κρομμυοπαραγωγοί, λαχανοκηπουροί) και σηροτρόφοι, και άλλοι αλιείς και ναυτικοί. Ήταν χριστιανοί ορθόδοξοι, υπαγόμενοι εκκλησιαστικά στη μητρόπολη Νικομηδείας. Είχαν δύο εκκλησίες, των Ταξιαρχών και του Ιωάννου του Προδρόμου, επίσης και παρεκκλήσι στο όνομα της Αγίας Παρασκευής. Τα περισσότερα σπίτια στο Κουρί ήταν διώροφα, και κατασκευάζονταν από πλίνθους και ξύλα²⁴⁸.

ΚΑΛΠΗ

Το ελληνικό στοιχείο κυριαρχούσε στις παραλιακές πόλεις και κωμοπόλεις, που οι πιο πολλές ήταν αρχαίοι ελληνικοί οικισμοί. Μια από τις πιο ζωντανές και δραστήριες κοινότητες υπήρξε στην πανέμορφη Κάλπη (Κάντρα) το σημερινό Κιρπέν. Ήταν μια πόλη με φυσικές πηγές κρύου νερού και τριγυρισμένη από πυκνό δάσος, το οποίο έφτανε μέχρι τη θάλασσα. Είχε μικρά ναυπηγεία και πλήθος από αλιευτικά σκάφη, που ανήκαν σε Έλληνες και Κιρκάσιους²⁴⁹.

ΓΙΑΛΟΒΑ (ΔΡΕΠΑΝΟ, ΕΛΕΝΟΠΟΛΙΣ)

Αρχαιότατη κωμόπολη που ονομαζόταν Πυθία στα προϊστορικά χρόνια, ιδρυμένη από τους Έλληνες και γνωστή χάρη στην Αργοναυτική εκστρατεία του Ιάσονα. Εκεί οι Νύμφες- σύμφωνα με την ελληνική μυθολογία - άρπαξαν το νεαρό σύντροφο του Ηρακλή Ύλα, μαγεμένες από την ομορφιά του. Αργότερα, με την προστασία του ημίθεου, οι αρχαίοι

---

²⁴⁶ Μαραβελάκης, ό.π., σ.46.

²⁴⁷ Ο.π., σ.45.

²⁴⁸ Ο.π.

²⁴⁹ Μουτσόπουλος, ό.π., σ.480.

κάτοικοι του Βυζαντίου ίδρυσαν εκεί ιερό του Ασκληπιού και εγκαταστάσεις θερμών λουτρών, για τη χρήση της θερμής θειούχας και ιαματικής πηγής που αναβλύζει στην πόλη²⁵⁰.

Η αγία Ελένη ήρθε στη Γιάλοβα επιστρέφοντας από τα Ιεροσόλυμα και αντικατέστησε με ωραία και μεγάλα θολωτά κτίσματα τα αρχαία λουτρά. Έχτισε και δική της διαμονή εκεί καθώς και μεγάλο άσυλο για φτωχούς. Για να τιμήσει τότε τη μητέρα του ο Μέγας Κωνσταντίνος, μετονόμασε την πόλη σε Ελενόπολη, και έχτισε χριστιανικό ναό στο όνομά της, που τα ερείπια του σώζονται μέχρι σήμερα και οι Τούρκοι τα ονομάζουν Καρά Κλίσσα (Μαύρη Εκκλησία). Όταν ο ίδιος αρρώστησε σοβαρά, έκανε χρήση των θερμών λουτρών αλλά χωρίς αποτέλεσμα, λίγο πριν πεθάνει, το Μάιο 337. Αργότερα, επισκέφτηκε τα θερμά λουτρά της Ελενόπολης η αυτοκράτειρα Θεοδώρα, με συνοδεία από 4.000 ανθρώπους²⁵¹.

Σήμερα οι Τούρκοι ονομάζουν τα λουτρά Νταγ-χαμάμ (Λουτρά του βουνού), επειδή η πηγή αναβλύζει από μεγάλο βράχο του βουνού της. Στην εποχή της Μικρασιατικής καταστροφής υπήρξε καθημερινή συγκοινωνία με πλοiάριο, που από την Κωνσταντινούπολη έφτανε στο μικρό λιμάνι της, γύρω στα έξι χιλιόμετρα από το κέντρο της πόλης. Ήταν τότε έδρα δήμου (ναχιγιέ) με 1.000 κατοίκους, που οι 500 ήταν Έλληνες και περίπου 300 Αρμένιοι. Την εγκατέλειψαν και οι δύο κοινότητες το 1923, με την ανταλλαγή των πληθυσμών²⁵².

ΓΚΕΙΒΕ (ΚΥΒΑΛΟΝ ή ΤΟΤΑΙΟΝ)

Πρόκειται για την έδρα του ομώνυμου καζά και δεν ήταν άλλα από τα Κύβαλα ή Κύβαλον των Βυζαντινών, που είχαν παρακμάσει αργότερα, και ξαναγνώρισαν άνθιση και εμπορική κίνηση, όταν μετανάστευσαν εκεί πολλοί Έλληνες από το Ορτάκιοϊ - ένα χωριό που πριν από την Ανταλλαγή κατοικούνταν αποκλειστικά από Έλληνες και Αρμένιους. Είναι όμορφη και γραφική κωμόπολη, χτισμένη πάνω στην όχθη του ποταμού Τύρα (Ταρακλί σου) λίγο πριν αυτός χυθεί στο Σαγγάριο. Η περιοχή της έχει πλούσια παραγωγή βαμβακιού και μεταξιού. Το 1900 το Γκείβε είχε πολλά ατμοκίνητα κλωστήρια μεταξιού, όπου εργάζονταν πολλές Ρωμιές. Οι στατιστικές του 1912 δείχνουν ότι ο ελληνικός πληθυσμός στο Γκείβε αποτελούσε το 32,2% του συνολικού πληθυσμού. Στην εγκατάσταση των Ρωμιών βοήθησε πολύ η επέκταση του σιδηροδρόμου ως εκεί²⁵³.

Στο Γκείβε βρίσκεται ένα από τα παλαιότερα μουσουλμανικά τεμένη, η κατασκευή του οποίου χρονολογείται στο πρώτο μισό του 14^{ου} αιώνα. Χτίστηκε προς τιμήν του

---

²⁵⁰ Ό.π., σ. 482.

²⁵¹ Ό.π.

²⁵² Μουτσόπουλος, ό.π., σ. 482.

²⁵³ Καλεντερίδης, ό.π., σ. 96.

μεγαλύτερου γιου του Ορχάν Γαζί. Ο Σουλεϊμάν Πασά δεν έγινε ποτέ σουλτάνος, αφού πέθανε πέφτοντας από το άλογό του²⁵⁴.

Από τους 1.000 κατοίκους που είχε μέχρι τη Μικρασιατική καταστροφή, το ένα τρίτο ήταν Έλληνες που ζούσαν από την καλλιέργεια και το εμπόριο φρούτων, ενώ πολλές Ελληνίδες και Αρμένιες γυναίκες εργάζονταν στα κλωστήρια²⁵⁵.

Το σημερινό αξιοθέατο της πόλης είναι οι θερμές ιαματικές πηγές²⁵⁶.

ΚΑΡΑΣΟΥ

Το Κάρασου, στον αντίποδα του Γκείβε, είναι ένα ελκυστικό τουριστικό θέρετρο με θαυμάσιες αμμώδεις παραλίες που βλέπουν τον Εύξεινο Πόντο²⁵⁷.

ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΕΣ ΚΑΡΑΣΟΥ

Σαράντα περίπου χιλιόμετρα ανατολικά από τις εκβολές του Σαγγάριου με μέτωπο προς τον Εύξεινο Πόντο και σε βάθος 35 χιλιόμετρα, απλώνεται η περιοχή του Κάρασου με τα 14 ελληνοποντιακά χωριά της, οι κάτοικοι των οποίων προέρχονταν από τον ανατολικό Πόντο.

Μόνο σε δύο από αυτά, το Σουμπατάκ και το Κιρεζλί ήταν γνωστή και ενιαία η καταγωγή των κατοίκων. Σύμφωνα με μαρτυρίες οι πρόγονοί τους έφυγαν από την Καρόνιζα της Αργυρούπολης, το 1840 και κατευθύνθηκαν προς την περιοχή Κοτυώρων, όπου εγκαταστάθηκαν στη Φάτσα και συγκεκριμένα στο χωριό Μπολαμάν (Πολεμώνιο). Εδώ είχαν λιγοστά χωράφια και μάλιστα άγονα, πράγμα που τους ανάγκασε να νοικιάσουν τσιφλίκια των Τούρκων. Οι συχνές προστριβές όμως μεταξύ των γαιοκτημόνων και των Ρωμιών, έφτασαν στο αποκορύφωμά τους το 1880, με αποτέλεσμα να ξεσπάσει άγρια συμπλοκή. Τότε για πρώτη φορά ξεκίνησε εξοντωτικός διωγμός εναντίον τους, αναγκάζοντάς τους να καταφύγουν στα βουνά, αφού είχαν επικηρυχθεί. Τελικά οι οθωμανικές αρχές εξαγοράστηκαν και δόθηκε αμνηστία στους Ρωμιούς. Οφείλουμε να αναφέρουμε πως σημαντικό ρόλο σε αυτήν την εξέλιξη έπαιξε η συμπάθεια του τότε νομάρχη της Σαμσούντας προς τους Έλληνες²⁵⁸.

Παρά τη χορηγηθείσα αμνηστία, μέρος μόνο των αμνηστευθέντων παρέμεινε στην περιοχή, ενώ περίπου 100 οικογένειες με επικεφαλής τον παπά – Γιάννη Παπαδόπουλο πέρασαν τα σύνορα του Πόντου και έφτασαν στο Αντάπαζαρί, όπου έκτισαν πρώτα τα χωριά, Σουμπατάκ και Κιρεζλί. Σταδιακά οι Πόντιοι της περιοχής άρχισαν να χτίζουν και άλλους οικισμούς,

---

²⁵⁴ Ό.π.

²⁵⁵ Μουτσόπουλος, ό.π.,σ.484.

²⁵⁶ Καλεντερίδης, ό.π.

²⁵⁷ Ό.π.

²⁵⁸ Καλεντερίδης, ό.π.,σ.97.

στους οποίους εγκαταστάθηκαν Έλληνες και από τη Μελάνθια (Μεσουδιέ), τη Νικόπολη, τη Νεοκαισάρεια και άλλες περιοχές του Πόντου²⁵⁹.

Εκκλησιαστικά τα χωριά αυτά υπάγονταν στη μητρόπολη Νικομηδείας, διοικητικά στο σαντζάκι του Αντάπαζαρι και το ναχιέ του Καράσου. Είχαν όλα σχολείο και εκκλησία και ήταν αμιγώς ελληνικά. Η διάλεκτος που χρησιμοποιούσαν ήταν η ποντιακή στις διάφορες παραλλαγές της, ανάλογα με την ιδιαίτερη καταγωγή των κατοίκων τους. Αξιοσημείωτη είναι η πρόοδος και η ανάπτυξη των ελληνικών κοινοτήτων της περιοχής, το μικρό χρονικό διάστημα που παρέμειναν στην περιοχή, πριν τον ξεριζωμό και την οριστική εγκατάστασή τους στην Ελλάδα²⁶⁰.

Τα Ποντιακά χωριά του Καράσου ήταν τα εξής: Κουρούμεσέ, Σουμπατάκ, Γιασί Γκετσίτ, Τσατάλ Οβάζ, Παραλί, Αρντίτς Μπελίζ, Πρώτο και Δεύτερο Γενί Νταγ, Κουρού Ντερέ, Τσομπάν Γιατάκ, Καρά Πελίτ, Κεστανέ Πουνάρ, Κιρεζλί, Κας μπασί, Ακ Τας και περιγράφονται στη συνέχεια²⁶¹.

Κουρούμεσέ

Τέσσερα χιλιόμετρα από την ανατολική ακτή του Σαγγάριου και 17 χιλιόμετρα νότια της ακτής του Εύξεινου Πόντου βρισκόταν αυτό το αμιγώς ελληνικό χωριό που σύμφωνα με μαρτυρίες ιδρύθηκε γύρω στα 1870. Το όνομά του στα ελληνικά σημαίνει ξερή δρυς. Οι κάτοικοί του – 40 με 50 οικογένειες, ήταν το χειμώνα ξυλοκόποι και το καλοκαίρι γεωργοί. Καλλιεργούσαν σιτάρι, καλαμπόκι, φασόλια, ενώ υπήρχαν και πολλές καρυδιές. Στο χωριό υπήρχε σχολείο και εκκλησία. Λίγο παραέξω είχαν βρεθεί ερείπια βυζαντινής εκκλησίας που επρόκειτο να αναστηλώσουν, αλλά τους πρόλαβε καταστροφή. Μετά την Ανταλλαγή στο Κουρούμεσε εγκαταστάθηκαν Τούρκοι από τη Μακεδονία.

Σουμπατάκ

Το δεύτερο ελληνικό χωριό στην ανατολική όχθη του Σαγγάριου. Χωριζόταν με δάσος από το Κουρούμεσε. Είχε 120 περίπου οικογένειες, όλες από τον Πόντο. Ήταν χτισμένο σε ομαλό έδαφος, αλλά τα ακριανά σπίτια «έβλεπαν» στις υπώρειες του όρους Αγίου Ντερέ, από το οποίο κατέβαιναν πολλά νερά, εξ' ου και το όνομα του χωριού, που σημαίνει τέλμα. Το Σουμπατάκ είχε τρεις γειτονιές που χωρίζονταν από δύο μικρές ρεματιές. Οι κάτοικοί του, που προέρχονταν κυρίως από την Κορόνιξα της Χαλδίας, αλλά και από τη Νεοκαισάρεια και τη Νικόπολη και μιλούσαν τις αντίστοιχες διαλέκτους, είχαν δημιουργήσει μικρές κοινότητες στην Πόλη. Οι γεωργοί αγόραζαν ή νοίκιαζαν τα χωράφια των Τσερκέζων της περιοχής, που προτιμούσαν την κτηνοτροφία, ενώ οι Ρωμιοί ήθελαν να επεκταθούν στον κάμπο του

---

²⁵⁹ Ό.π.

²⁶⁰ Ό.π.

²⁶¹ Καλεντερίδης, ό.π., σσ.97-100.

Σαγγάριου. Σύμφωνα με προφορικές μαρτυρίες το 1912 χάλασαν την παλιά εκκλησία και έφτιαξαν άλλη, τεράστια, χωρητικότητας 2.000 ατόμων.

Γιασί Γκετσίτ

Κεφαλοχώρι, που βρισκόταν λίγα χιλιόμετρα νοτιοανατολικά του Σουμπατάκ. Πάνω από αυτό δεσπόζει το βουνό Αγίου Ντερέ, κατάφυτο από καστανιές, οξιές, δρυς και φλαμουριές. Είχε τέσσερις συνοικίες τοποθετημένες σε παράταξη. Από ένα λόφο μεταξύ της τρίτης και της τέταρτης φαινόταν η θάλασσα του Ευξείνου. Στην κορυφή του λόφου βρίσκονταν τα αλώνια του χωριού. Η εκκλησία ήταν αφιερωμένη στον Άγιο Ιωάννη, ενώ υπήρχε εξατάξιο, τριώροφο, μεικτό σχολείο με δύο δασκάλους. Οι κάτοικοι προέρχονταν κυρίως από την Κορόνιζα της Χαλδίας, αλλά και από τα περίχωρα της Κερασούντας και των Κοτυώρων, από τη Βώννα, την Τοκάτη, την Τραπεζούντα και λίγοι από το Άκνταγ Ματέν. Χρησιμοποιούσαν την ποντιακή διάλεκτο. Από το Γιασί Γκετσίτ (επικλινές πέραςμα) κατάγονταν ο μεγαλέμπορος Μιχάλης Κριμήτσος, που ενοίκιαζε από την κυβέρνηση απέραντες δασικές εκτάσεις και απασχολούσε τους κατοίκους του χωριού και των γύρω περιοχών στην υλοτόμηση και ως εργάτες στο ξυλουργικό εργοστάσιο που διατηρούσε. Το εργοστάσιο κατασκεύαζε τραβέρσες (δοκούς, που τοποθετούσαν κάτω από το κατάστρωμα, κάθετες στο διαμήκη άξονα του πλοίου) και ξύλινες σκάφες για ζύμωμα. Δοκοί και σκάφες μεταφέρονταν στις εκβολές του Σαγγάριου και φορτώνονταν στα καράβια για την Πόλη, τη Ρουμανία και την Ελλάδα. Το εργοστάσιο το έκαψαν αργότερα οι Τούρκοι.

Υπήρχαν ακόμη δύο νερόμυλοι (ένας από τους οποίους ήταν πολύ μεγάλος), και 15 περίπου καταστήματα (υφασματοπωλεία, ραφεία, υποδηματοποιεία, μπακάλικά). Σε ένα ξωκκλήσι έξω από το χωριό, αυτό του Αγίου Δημητρίου, που χτίστηκε στα ερείπια παλιάς βυζαντινής εκκλησίας, γινόταν ξακουστό πανηγύρι, στο οποίο συμμετείχαν, εκτός από τους κατοίκους των γύρω ρωμαϊκών χωριών, Τούρκοι και Τσερκέζοι. Στο χωριό φιλιξενούνταν και οι υψηλοί προσκεκλημένοι που περνούσαν από την περιοχή Καράσου, μεταξύ των οποίων και ο μητροπολίτης Νικομηδείας. Οι κάτοικοι μετά την Ανταλλαγή εγκαταστάθηκαν κυρίως στα χωριά Ακρινή και Δρέπανο Κοζάνης.

Τσατάλ Οβάζ

Βοριοανατολικά του προηγούμενου χωριού σε απόσταση λίγων χιλιομέτρων βρισκόταν το Τσατάλ Οβάζ, όπου ζούσαν 40 με 50 οικογένειες από διάφορες περιοχές του Πόντου. Το χωριό ήταν σχετικά φτωχό, αλλά είχε το σχολείο και την εκκλησία του. Χαρακτηριστικό του ήταν ότι δεν διέθετε διώροφα σπίτια, όπως τα γειτονικά του, αλλά μόνο μονώροφα. Οι κάτοικοι ασχολούνταν με τη γεωργία, την κτηνοτροφία, την υλοτομία και τη σηροτροφία.

Παραλί

Ανατολικά του Τσατάλ Οβάζ, με το οποίο τα χώριζε το ποτάμι. Αποτελούνταν από 120 εύπορες οικογένειες. Οι κάτοικοι κατάγονταν από τον Πόντο, ενώ σύμφωνα με μαρτυρίες

υπήρχαν και δύο Μαυροβούνιοι.Είχαν πολλές συναλλαγές με τους Τούρκους των κοντινών χωριών, από τους οποίους αγόραζαν συνήθως ζώα.

Αρντίτς Μπελίζ

Μικρό χωριό νοτιοανατολικά του Γιασί Γκετσίτ με 35 οικογένειες, μεγάλη εκκλησία χτισμένη στα ερείπια παλαιότερης και σχολείο. Οι κάτοικοι κατάγονταν από διάφορες περιοχές του Πόντου.

Πρώτο και Δεύτερο Γενί Νταγ

Είναι χωριά με 40 και 50 οικογένειες αντίστοιχα. Το δεύτερο χωριό χτίστηκε 10-15 χρόνια αργότερα από το πρώτο λόγω στενότητας χώρου και εφορίας της περιοχής.

Κουρού Ντερέ

Κοινότητα με 140 ελληνικές οικογένειες, βοριοανατολικά του δεύτερου Γενί Νταγ. Οι κάτοικοι είχαν τη φήμη ότι είναι παλικάρια και κανείς δεν τολμούσε να τους πειράξει. Ασχολούνταν κυρίως με την υλοτομία.

Τσομπάν Γιατάκ

Ανατολικά του Κουρούντερε με 80 σπίτια, εκκλησία, σχολείο και λίγα καταστήματα. Οι κάτοικοι εργάζονταν ως γεωργοί, ξυλοκόποι και εργάτες στο μεταλλείο του Καράσου.

Καρά Πελίτ

Λίγα χιλιόμετρα ανατολικά του Τσομπάν Γιατάκ, με 60-70 οικογένειες, σχολείο και εκκλησία. Οι κάτοικοι φημίζονταν για την παλικάριά τους και όπως και στα περισσότερα χωριά του Καράσου, ασχολούνταν με τη γεωργία και την υλοτομία. Πολλοί ήταν εργάτες στο μεταλλείο.

Κεστανέ Πουνάρ

Στο χωριό αυτό, που το όνομά του σημαίνει «πηγή της Καστανιάς» και βρισκόταν περίπου 5 χιλιόμετρα νοτιοανατολικά του Κουρούντερε, υπήρχαν εκτός από τους υλοτόμους, τους γεωργούς και τους μεταλλωρύχους και αρκετοί εύποροι εμπορευόμενοι. Σε ό,τι αφορά την

καταγωγή, τη γλώσσα, την εκκλησιαστική και διοικητική εξάρτηση δεν διέφερε σε τίποτε από τα άλλα χωριά της περιφέρειας.

Κιρεζλί

Το Κιρεζλί, λίγα χιλιόμετρα βοριοανατολικά του Κεστανέ Πουνάρ, είναι μαζί με το Γιασί Γκετσίτ το σπουδαιότερο της περιοχής. Οι κάτοικοί του κατάγονταν από την Ορντού και θεωρούνταν αστοί σε σχέση με τους κατοίκους των άλλων χωριών. Το χωριό χωριζόταν σε δύο συνοικίες, που είχαν μεταξύ τους απόσταση 5-10 λεπτά. Από όλα τα ελληνικά χωριά του Καράσου ήταν αυτό με τα περισσότερα καταστήματα (παντοπωλεία, καφενεία, υφασματοπωλεία, ραφεία κλπ.). Μάλιστα επειδή το χωριό βρισκόταν πολύ κοντά στα μεταλλεία, ορισμένα από αυτά τα μαγαζιά είχαν και είδη πολυτελείας για να εξυπηρετούν τους ξένους (Γάλλους και Αυστριακούς) που περνούσαν από εκεί.

Κάς μπασί

Μικρό ελληνικό χωριό, που αριθμούσε 40-50 οικογένειες. Μετά την Ανταλλαγή των πληθυσμών οι κάτοικοι του Κάς μπασί εγκαταστάθηκαν στην Κωνσταντία της Αριδαίας και σε άλλα χωριά της βόρειας Ελλάδας.

Ακ Τας

Ανατολικά του Κιρεζλί βρισκόταν αυτό το ελληνικό χωριό με 70 τις οικογένειες. Το 1914, όταν τα πνεύματα ήταν πολύ τεταμένα εξαιτίας της έναρξης του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου, επειδή το χωριό ήταν λίγο απομονωμένο από τα άλλα και εκτεθειμένο, ενώ παράλληλα είχαν αρχίσει να διαρρέουν πληροφορίες για επικείμενους διωγμούς και εξορίες, οι κάτοικοι έφυγαν ομαδικά για την Ελλάδα.

ΑΚ- ΧΙΣΑΡ

Μικρή κωμόπολη, ανάμεσα στο Ορτάκιοϊ και τον ποταμό Σαγγάριο, που από τους 2.000 κατοίκους της οι μισοί περίπου ήταν Έλληνες. Μέχρι τη Μικρασιατική καταστροφή γνώριζε μεγάλη άνθιση, χάρη στην πλούσια γεωργική παραγωγή της και το εμπόριο, που ήταν στα χέρια των Ελλήνων. Υπήρχε και μεγάλη αρμένικη κοινότητα, ενώ οι Τούρκοι ήταν οι λιγότεροι²⁶².

---

²⁶² Μουτσόπουλος, ό.π.,σ.485. Γενικώς περί των αρμενοφόνων Ελλήνων της Μικράς Ασίας, βλ. Γ.Αναστασιάδης, «Χάϊ-Χουρούμ (Αρμενόγλωσσοι Έλληνες)», Μικρασιατικά Χρονικά 4, σσ.37-48. Πρβλ. και Γ.Σκαλιέρης, *Λαοί και φυλαί της Μικράς Ασίας*, σ.340 κεξ., όπου και βιβλιογραφία.

ΑΡΜΑΣΑ (ΑΚΜΕΣΕ)

Κωμόπολη που απέχει 28 χιλιόμετρα από τη Νικομήδεια και στην οποία μέχρι τη Μικρασιατική καταστροφή ζούσαν πολλοί χριστιανοί, Αρμένιοι οι περισσότεροι και λίγοι Έλληνες. Υπήρχε και παλιό αρμένικο μοναστήρι²⁶³, το οποίο, σύμφωνα με την παράδοση, χτίστηκε σ' ένα σημείο έξω από το χωριό, εκεί που σφάχτηκαν πολυάριθμοι χριστιανοί, στο μεγάλο διωγμό του Διοκλητιανού (303). Λειτουργούσε και θεολογική σχολή, στην οποία σπούδαζαν Αρμένιοι ιερείς και σπουδαστές. Μέχρι το 1923, ο πληθυσμός της ήταν 1.500 άνθρωποι²⁶⁴.

ΒΡΥΑΣ (Μάλτεπε)

Ο γνωστός «λόφος των θησαυρών», αρχαία πόλη και μέχρι την καταστροφή του 1922 ο αγαπημένος τόπος παραθερισμού χιλιάδων Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης και των γειτονικών πόλεων. Σύμφωνα με τη χριστιανική παράδοση, εδώ σταμάτησε και δίδαξε ο απόστολος Ανδρέας²⁶⁵.

ΚΑΛΟΛΙΜΝΟΣ (Εμίρ αλί αντασί)

Γραφική και εύπορη κωμόπολη, που βρίσκεται χτισμένη πάνω σε μικρό ομώνυμο νησί, στη θάλασσα της Προποντίδας και έξω από τον Αστακηνό κόλπο (Ισνίκ). Γνώρισε μεγάλη άνθιση στη βυζαντινή εποχή, όταν διατηρούσε ακόμα και το αρχαίο ελληνικό της όνομα (Βέσβικος) και οι αυτοκράτορες έρχονταν εκεί από τη Βασιλεύουσα για να κάνουν θερινές διακοπές. Τότε υπήρχε κοντά της και μια άλλη κωμόπολη, το Βαγνίτιο, ενώ όλο το νησί ήταν γεμάτο μοναστήρια και εξωκλήσια. Μέχρι τη Μικρασιατική καταστροφή, όλοι σχεδόν οι 3.000 κάτοικοι ήταν Έλληνες, που την εγκατέλειψαν το 1923. Εκκλησιαστικά υπαγόταν στη Νικομήδεια όπως και διοικητικά, ενώ εξαιτίας του ορεινού εδάφους της στήριζε τη ζωή των κατοίκων της αποκλειστικά στην αλιεία και σε μικρή παραγωγή από ελιές²⁶⁶.

---

²⁶³ Καλεντερίδης, ό.π.

²⁶⁴ Μουτσόπουλος, ό.π.

²⁶⁵ Ό.π., σ.485.

²⁶⁶ Ό.π.

ΝΕΟΧΩΡΙΟ

Μεγάλο χωριό κοντά στην αρμενική πόλη Μπαχτσετζίκ, στα πόδια του βουνού Μενεξένταγι. Ήταν κατοικημένο από 1.000 Έλληνες μέχρι το 1922 και το είχαν χτίσει το 17^ο αιώνα μετανάστες από την Πελοπόννησο και την Ήπειρο, έχοντας διατηρήσει ακέραιη και άθικτη την ελληνικότητα και τη θρησκεία τους, διατηρώντας άριστες σχέσεις με τους 10.000 Αρμένιους του δήμου Μπαχτσετζίκ²⁶⁷.

ΣΚΟΥΤΑΡΙ (Χρυσούπολη)

Το Σκούταρι χρωστάει το αρχαίο ελληνικό του όνομα στην κόρη του Αγαμέμνονα Χρυσήδα η οποία εγκαταστάθηκε εδώ, φεύγοντας από την Ελλάδα, για να σωθεί από την απειλή του Αίγισθου και της Κλυταιμνήστρας, μετά τη δολοφονία του πατέρα της από το ζευγάρι των μοιχών. Πέθανε και τάφηκε εκεί. Αργότερα ο Αλκιβιάδης οχύρωσε την πόλη με τείχη. Την εποχή της παντοδυναμίας των αρχαίων Αθηνών, εδώ σταματούσαν υποχρεωτικά όλα τα πλοία που έρχονταν από τον Εύξεινο Πόντο και πλήρωναν φόρο ίσο με το 1/10 της αξίας των εμπορευμάτων που μετέφεραν. Στη συνέχεια, η πόλη έπεσε σε παρακμή, για να αποκτήσει ξανά σημασία στην εποχή του Μεγάλου Κωνσταντίνου όταν χτίστηκε στην απέραντη ευρωπαϊκή ακτή η Κωνσταντινούπολη. Έγινε σιγά σιγά προάστειο της Βασιλεύουσας και στολίστηκε με λαμπρά κτίρια και ανάκτορα που έχτισαν εκεί οι βυζαντινοί αυτοκράτορες. Ανάκτορα έχτισαν και οι σουλτάνοι αργότερα, στην εποχή της τουρκοκρατίας²⁶⁸.

ΧΑΛΚΗΔΟΝΑ (Καντίκιοι)²⁶⁹

Η Χαλκηδόνα βρίσκεται ακριβώς απέναντι από την Κωνσταντινούπολη, εκεί όπου η Προποντίδα στενεύει για να σχηματίσει το στενό πέρασμα του Βοσπόρου²⁷⁰. Την ίδρυσαν άποικοι από τα Μέγαρα της Αττικής, στα 673 π.Χ., και γρήγορα εξελίχθηκε σε ισχυρή πόλη που είχε τα πρωτεία σε όλη τη Μικρασιατική ακτή της Προποντίδας²⁷¹. Ήταν σπουδαιότερη και από τη Χρυσούπολη (Σκούταρι) και υπήρξε γενέτειρα του φιλοσόφου Ξενοκράτη, μαθητή

---

²⁶⁷ Ό.π.

²⁶⁸ Μουτσόπουλος, ό.π.

²⁶⁹ Βλ.Ιορδάνογλου, ό.π.

²⁷⁰ Στέφανος Βυζάντιος, *Εθνικά κατ' επιτομήν. Περί πόλεων*, Lugduni Batavorum, σ.751.Stefani, σ.682. «Ίστέον δέ καί ὅτι ἀκριβέστερόν φασιν οἱ λέγοντες ὑπὲρ Χαλκηδόνα εἶναι τὸ στόμα τοῦ Πόντου». *Εὐσταθίου Παρεκβολαί Ἐπιστολή*, Geographi Graeci Minores, Εκδ. Carolus Mullerus, τόμ.2,Parisiis 1882, σ.241.

²⁷¹ Θουκυδίδης, κεφ.75,εδαφ.2.

του Πλάτωνα²⁷², όπως επίσης του Φαλέα²⁷³ και του Θρασύμαχου²⁷⁴. Άρχισε να χάνει τη μεγάλη της δύναμη και άνθιση, όταν ο βασιλιάς της Βιθυνίας Νικομήδης Α΄ έχτισε τη Νικομήδεια και υποχρέωσε εκατοντάδες κατοίκους της να μετακινηθούν στη νέα πόλη. Ο Νικομήδης Γ΄ την άφησε με διαθήκη στους Ρωμαίους το 74 π.Χ., αλλά λίγο αργότερα την ελευθέρωσε ο βασιλιάς του Πόντου Μιθριδάτης. Στα πρώτα χριστιανικά χρόνια ήταν πρωτεύουσα της επαρχίας Βιθυνίας και έδρα αρχιεπισκοπής. Από τα βυζαντινά χρόνια είχε κτιστεί εκεί ο λαμπρός ναός της Αγίας Ευφημίας. Εκεί έγιναν δύο μεγάλες Σύνοδοι. Η Δ΄ Οικουμενική του 451, η οποία καταδίκασε τον Ευτυχή και τις μονοφυσιτικές θεωρίες του για τον Ιησού Χριστό, καθώς και μια τοπική Σύνοδος του 507²⁷⁵.

Το 612 την κυρίεψαν και την κατέστρεψαν οι Πέρσες, ενώ γνώρισε μια νέα ολοκληρωτική καταστροφή, όταν κατακτήθηκε από τους Οθωμανούς, πριν την άλωση της Κωνσταντινούπολης. Η εκκλησία της Αγίας Ευφημίας κατεδαφίστηκε από τους Τούρκους και οι κολόνες της χρησιμοποιήθηκαν για να χτιστεί η οικοδομή του τζαμιού του Σουλεϊμάν. Αργότερα χτίστηκε στη θέση εκείνη και μεγαλοπρεπές κτίριο που στέγαζε ελληνικό λύκειο.

Υπήρχαν μέχρι το 1922 και δύο νεότερες χριστιανικές εκκλησίες στη Χαλκηδόνα, ακόμα καθολική και αρμενική, όπως και ένα προτεσταντικό παρεκκλήσι. Η πόλη είχε αξιόλογη πολιτιστική και πνευματική ζωή, ενώ στα πιο όμορφα και αριστοκρατικά της προάστια του Μόντα Μπουρνού και του Μουχουρντάρ υπήρχαν πολυτελείς βίλες και εξοχικές κατοικίες.

Στη Μικρασιατική καταστροφή του 1922 ήταν κατοικημένη από 35.000 ανθρώπους, που όλοι ήταν Έλληνες και διάφοροι άλλοι Ευρωπαίοι, καθώς και αρκετοί Αρμένιοι, ενώ δεν υπήρχαν Τούρκοι ανάμεσά τους παρά ελάχιστοι δημόσιοι υπάλληλοι²⁷⁶.

ΧΑΡΑΞ (Χέρκε)

Γραφική κωμόπολη, ξακουστή για τη βιομηχανία υφασμάτων, κυρίως μεταξωτών. Είχε αρκετούς εύπορους Έλληνες κατοίκους, εμπόρους που διακινούσαν τα οπωροκηπευτικά της, τα σταφύλια και τα λάδια της. Διατηρούσε εκεί θερινή έπαυλη ο Μέγας Κωνσταντίνος, όπου βαπτίστηκε Χριστιανός και πέθανε, το 337. Κοντά στο Χάρακα πέθανε το 1481 και ο Μωάμεθ Β΄²⁷⁷.

---

²⁷² Θ.Πετρακόπουλος, σ.623.Copleston S.J.F., *A history of philosophy*, τόμ.1, μέρος 1^ο, σσ.47, 54 και 64, τόμ.2, σ.158.

²⁷³ Θ.Παπακωνσταντίνου, «Φαλέας», Μ.Ε.Ε., τ.23, σ.803.

²⁷⁴ Δ.Μισυρλής, «Θρασύμαχος», Μ.Ε.Ε., τ.12, σ.711.Copleston S.J.F.,ό.π., τόμ.1, μέρος 1^ο, σ.115.

²⁷⁵ Μουτσόπουλος, ό.π.,487.

²⁷⁶ Ό.π.

²⁷⁷ Ό.π.

ΧΑΡΤΑΛΙΜΗ (Καρτάλ)

Κωμόπολη και έδρα της υποδιοίκησης (καζά), χτισμένη στους πρόποδες του βουνού Αϊντός και με πληθυσμό μισό ελληνικό, μέχρι τη Μικρασιατική καταστροφή. Υπήρχαν εκεί βιομηχανίες και για την κονσερβοποίηση ψαριών και λαχανικών, που ανήκαν σε Έλληνες και Εγγλέζους. Στον κάμπο του Χαρταλιμή έκαναν ασκήσεις οι βυζαντινές στρατιωτικές μονάδες, ενώ ο αυτοκράτορας Μιχαήλ (842-867) οργάνωνε εκεί ιππικούς αγώνες που αποτελούσαν κοσμικό γεγονός για τους κατοίκους της Κωνσταντινούπολης²⁷⁸.

Άλλες σημαντικές πόλεις στη διοίκηση Νικομήδειας ήταν το Ηράκλειο (Τεπέκιοϊ), στο οποίο κατοικούσαν αποκλειστικά Έλληνες, το Ορτάκιοϊ, κατοικημένο κατά 50% από Έλληνες, με μεγάλες βιομηχανίες μεταξιού²⁷⁹.

Όλος αυτός ο κόσμος, Έλληνες, Βιθυνοί, Αρμένιοι, Κιρκάσιοι, ζούσε και δημιουργούσε, αδελφωμένος και αγαπημένος, μέχρι τα πρώτα χρόνια του αιώνα μας, όταν το Κεμαλικό κράτος άρχισε την πολιτική εξόντωσης των ξένων εθνοτήτων. Οι αιμοβόροι Τσέτες του Γκιαούρ Αλή και του Τοπάλ Οσμάν, τα έκτακτα ειδικά «δικαστήρια» των Νεοτούρκων με τις χιλιάδες αγχόνες που έστησαν για τους Έλληνες και η τραγωδία του 1922, ολοκλήρωσαν τον αφανισμό του δημιουργικού και παραγωγικού πληθυσμού και οδήγησαν όλη την περιοχή σε παρακμή και στην ερήμωση.

---

²⁷⁸ Ό.π.

²⁷⁹ Ό.π., σ.480.

ΔΙΩΓΜΟΙ ΣΥΜΦΩΝΑ ΜΕ ΤΗ ΜΑΥΡΗ ΒΙΒΛΟ ΤΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΕΙΟΥ

Το Οικουμενικό Πατριαρχείο, το 1919, κατήρτισε μια Μαύρη Βίβλο²⁸⁰ για τους διωγμούς και τα μαρτύρια του Ελληνισμού της Τουρκίας, από το 1914 έως το 1918. Πιο συγκεκριμένα, και σε ό,τι αφορά το σκέλος της γενοκτονίας που διαπράχθηκε το 1913 και 1914, πριν εκραγεί ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, οι αναφορές της Μαύρης Βίβλου για τις περιοχές της Δυτικής Μικράς Ασίας και της επαρχίας Νικομηδείας, είναι οι εξής²⁸¹:

Η επαρχία Νικομηδείας περιελάμβανε 67 κοινότητες και ομογενή πληθυσμόν 54.031 χριστιανούς κατοίκους, οι οποίοι και θεωρούσαν τους εαυτούς τους ευτυχείς, διότι απολάμβαναν σχετική ησυχία και ασφάλεια. Οι διωγμοί όμως στη Θράκη και τη Μ.Ασία είχαν ήδη αρχίσει, ο φανατισμός και το μίσος του μουσουλμανικού λαού εναντίον των Ελλήνων ενισχυόταν έντονα από τον τουρκικό τύπο, με αποτέλεσμα οι Τούρκοι της επαρχίας να ξεσηκωθούν. Αρχικά, Τούρκοι ιεροδιδάσκαλοι εστάλησαν στα χωριά αυτά, προκειμένου να κατηχήσουν τους ομοθρήσκους τους για να διενεργούν φανερά πλέον, τον μέχρι τότε εν στενώ κύκλω διενεργούμενο εμπορικό αποκλεισμό και να προβαίνουν σε βιαιοπραγίες, μιμούμενοι τα όσα ήδη διενεργούνταν από ομοφύλους τους αλλού²⁸².

Τα χωριά Καρα-τεπέ, Εσμές και Νεοχώριο, πιέζονταν και λεηλατούνταν συστηματικώς από το Μάιο του 1914 και οι κάτοικοί τους εμποδίζονταν να μεταβούν στις εργασίες τους. Πιο συγκεκριμένα, οι αναφορές της Μαύρης Βίβλου, κάνουν λόγο για επιστολή προς τον Αδά-παζάρ αρχιερατικό επίτροπο, η οποία, με την απειλή του θανάτου και αφού είχε τοιχοκολληθεί στις θύρες των Εκκλησιών, καλούσε τους κατοίκους να εγκαταλείψουν τις κοινότητές τους²⁸³, πράγμα το οποίο και δεν πραγματοποιήθηκε.

---

²⁸⁰ *Μαύρη Βίβλος, Διωγμών και Μαρτυριών του εν Τουρκία Ελληνισμού 1914-1918*, Οικουμενικό Πατριαρχείο 1919.

²⁸¹ Χ.Τσιρκινίδης, *Έχω όπλο την αγχόνη... (Μουσταφά Κεμάλ, Σεπτέμβριος 1919). Το ντοκουμέντο της Μεγάλης Καταστροφής υπό το φως των ξένων απορρήτων αρχείων 1908-1925*, σ.55. Σκοπός της παραπάνω μελέτης είναι να παρουσιάσει με τεκμηριωμένα στοιχεία, κυρίως μέσα από απόρρητα διπλωματικά έγγραφα, την πολιτική και τους στόχους των Νεοτούρκων και των εθνικιστών του Μουσταφά Κεμάλ εναντίον των Ελλήνων της Ανατολής από το 1908-1925. Οι σφαγές και οι κάθε μορφής διωγμοί των Ελλήνων, δεν ήταν αυθόρμητη έκρηξη ενός θρησκευτικού ή φυλετικού φανατισμού. Ήταν ένα καλά οργανωμένο σχέδιο της κυβέρνησης των Νεοτούρκων, σ.49. Και *Μαύρη Βίβλος*, σσ.106-114. Τα όσα λεπτομερώς περιγράφονται στις ανωτέρω σελίδες αποτελούν ανατριχιαστικές περιγραφές των διωγμών και μαρτυριών του ελληνισμού στην επαρχία Νικομηδείας.

²⁸² *Μαύρη Βίβλος*, σ.106.

²⁸³ *Ο.π.*, σ.107.

Στα χωριά που υπάγονταν στην υποδιοίκηση Καραμουσάλ²⁸⁴ και κατοικούσαν από Λαζούς²⁸⁵ χριστιανούς, γίνονταν ζωοκλοπές. Την 19^η Ιουνίου 1914, οι Ιωάννης και Αναστάσιος Κυριακού βρέθηκαν κατακρεουργημένοι²⁸⁶. Το γεγονός αυτό προξένησε φρίκη και τρόμο σ' όλους τους κατοίκους των χωριών και ενίσχυσε την ιδέα της μεταναστεύσεως.

Τα χωριά Κιουπλιά, Ακ-τάς, Αρμουτλή και Αρβανιτοχώριο απειλούνταν συχνά από τούρκους επιδρομείς. Οι μαρτυρίες της Μαύρης Βίβλου αφορούν το τελευταίο χωριό, και συγκεκριμένα για τη 17-χρονη Δέσποινα Γεωργίου, η οποία και σώθηκε παρόλο που καταδιώκονταν από τους Τούρκους²⁸⁷ και για το Βασίλειο Μαργαρίτη, ο οποίος, αφού πληγώθηκε σοβαρά, απεβίωσε μετά από λίγες μέρες σε γαλλικό νοσοκομείο, υποκύπτοντας στα τραύματά του. Τούρκοι πειρατές, επιτιθέμενοι διαρκώς εναντίον της Καλολίμνου, ζητούσαν επίμονα από τους κατοίκους να εγκαταλείψουν το νησί τους. Οι τοπικές αρχές ειδοποιήθηκαν εγκαίρως, αλλά δεν έδωσαν την απαιτούμενη προσοχή. Γενικά δοκιμάστηκαν πολύ όλα τα χωριά της επαρχίας²⁸⁸.

Περισσότερο και σκληρότερα όμως δοκιμάστηκαν τα χωριά στο τμήμα της Απολλωνιάδος, των οποίων οι κάτοικοι αναγκάστηκαν να τα εγκαταλείψουν. Πιο συγκεκριμένα στο χωριό Πάσ-κιοϊ²⁸⁹, την 1^η Ιουνίου 1914 εισήλθαν ληστές και διέταξαν τους κατοίκους να αναχωρήσουν. Οι χωρικοί έντρομοι κατέφυγαν στα βουνά και από εκεί στα Μουδανιά και την Προύσα, ενώ οι Τούρκοι περίοικοι βρήκαν την ευκαιρία για ζωοκλοπές. Όταν έφτασαν στη θέση Δουβή-Τσιφλίκ συνάντησαν χωροφύλακες, οι οποίοι και τους συνέστησαν να γυρίσουν πίσω. Κατά την επιστροφή τους όμως, περικυκλώθηκαν από πολλούς Οθωμανούς, όπου σε συνεργασία με τους χωροφύλακες τους πυροβολούσαν. Κατά τον διωγμό αυτό σκοτώθηκαν²⁹⁰, πληγώθηκαν²⁹¹, απήχθησαν²⁹², ατιμάστηκαν²⁹³.

---

²⁸⁴ Η μεγαλύτερη σφαγή στην περιοχή αυτή έλαβε χώρα το 1920.

²⁸⁵ Λαζοί: αρχαίος λαός στην περιοχή Κολχίδας. Αργότερα μετακινήθηκε προς περιοχή του ΒΑ Πόντου. Δεν πρέπει να συγχέονται με τους Έλληνες Ποντίους, με τους οποίους ποτέ δεν είχαν ούτε συγγένεια ούτε ομαλές σχέσεις.

²⁸⁶ Η περιγραφή της Μαύρης Βίβλου στο σημείο αυτό είναι φρικιαστική, σ.107...«...εξορυχθέντων των οφθαλμών και αποκοπέντων των ώτων, της ρινός και των χειρών αυτών».

²⁸⁷ Όχι όμως χωρίς να υποστεί σοβαρή βλάβη η υγεία της, Μαύρη Βίβλος, σ.107.

²⁸⁸ Ό.π.

²⁸⁹ Τα όσα στη συνέχεια καταγράφονται αφορούν και αυτά λεπτομερείς περιγραφές της Μαύρης Βίβλου, σ.108.

²⁹⁰ Αναφέρει δεκαέξι ονόματα: Μανώλης Σπινόγλου, Θεολόγος Βερβέρογλους, Γ.Αγγέλογλους, Αθανάσιος Χατζούδης, Αθ.Γιαννούλας, τον οποίο και βασάνισαν άγρια καταστρέφοντας τα δόντια του και ρίχνοντάς τον σε πηγάδι για να πνιγεί, Ν.Σοφιάνογλους, Σωτ.Κυριαζόγλους, Αθ.Κουμάνογλους, Αθ.Χαδζήογλους, Β.και Ισίδωρος Σεργιάνογλους, Α.Ζαχάρογλους, Φωτεινή Ανδρειόγλου, Συρματένια Σωτήρογλου, η οποία για να τους αποφύγει, αυτοκτόνησε, πέφτοντας και αυτή σε πηγάδι, Μαρία Δ.Μαστοραγιάννογλου, Χρυσάνθη Ανδρειόγλου και Γ.Γιάννογλους.

Στο χωριό Αγινάτοι, τον ίδιο χρόνο επιτέθηκαν Τούρκοι περίοικοι²⁹⁴ αναγκάζοντας τους κατοίκους να το εγκαταλείψουν. Το ίδιο συνέβη και στα χωριά Χωρούδα και Πάσ-κιοϊ²⁹⁵, στα οποία εισήλθαν ένοπλοι και έφιπποι ληστές. Οι χωρικοί πανικόβλητοι, αποσύρθηκαν στα δάση, όπου όμως και τους καταδίωξαν. Το τι ακολούθησε είναι απερίγραπτο. Την επόμενη μέρα - 2 Ιουνίου, και ενώ κάποιες οικογένειες έφευγαν για την Προύσα, οδηγήθηκαν βίαια στο χωριό Τσατάλαγα²⁹⁶, περικυκλώθηκαν από Τούρκους και βασανίστηκαν μπροστά στα μάτια χωροφυλάκων²⁹⁷.

Στο χωριό Γούλιο αρκετοί χτυπήθηκαν ανηλεώς²⁹⁸, διότι δήθεν είχαν όπλα, ενώ οι κάτοικοι εξαναγκάστηκαν από τον εκατόνταρχο του Μιχαλητσίου να πληρώσουν είκοσι λίρες, για να έχουν συνοδεία χωροφυλάκων για την ασφάλειά τους μέχρι το Μιχαλήτσιο. Τελικά όμως ξεγελάστηκαν και οδηγήθηκαν προς τους Απελλαδάτους²⁹⁹, και έγιναν αντικείμενο χλευασμού και ειρωνείας από τον υποδιοικητή του Μιχαλητσίου για τα δεινοπαθήματά τους.

---

²⁹¹ Αναφέρει οκτώ ονόματα: Ν.Νάσογλους, Ζαχαρένια Χατζούδη, Ι.Χιωνάς, Θ.Σουλόγλους, Παρασκευή Τσακάλογλου και Β.Παπαθανασίου.Χτυπήθηκαν αναρίθμητοι μέσα στους οποίους και οι ιερείς Νικόλαος και Πολυχρόνιος.

²⁹² Ο Ευστράτιος Τσακίρογλους οικογενειακώς, και η μικρή Φωτεινή Στάντσογλου και δύο ακόμη μικρά παιδιά.

²⁹³ Αναφέρει τέσσερεις γυναίκες, Μενεξιά Θύμου, Δέσποινα Μύρτογλου, Αργυρώ Κυριαζόγλου και τη δωδεκάχρονη Σοφία Καγιόγλου.

²⁹⁴ Μαύρη Βίβλος, σ.109.Τούρκοι από το χωριό Πατρικιάς έριξαν στο πηγάδι του αγ.Γεωργίου τον Σιριγιάννη Βασιλόγλου, ενώ, ο από το Αναχώρι Χουσεΐν έριξε σε ποτάμι τον Κωσταντίνο Αλιάτογλου και τον Πέτρο Σισμάνογλου, του οποίου η σύζυγος Παναγιωτίτσα αυτοκτόνησε πέφτοντας στη λίμνη της Απολλωνιάδας. Πολλές γυναίκες ακόμη ατιμάστηκαν.

²⁹⁵ Ο.π.,σ.109.

²⁹⁶ Και το χωριό αυτό λεηλατήθηκε. Σκοτώθηκαν ο Ηλίας Μαλκογιάννης και ο Τριαντάφυλλος Καρακώστογλους. Παραφρόνησε από το φόβο του ο Χαράλαμπος Κώστογλους .Βασανίσθηκε και χτυπήθηκε άγρια ο ιερέας Χ΄ Αθανάσιος, ο οποίος υπέστη και εγκαύματα στο πρόσωπο, διότι οι ληστές έβαλαν φωτιά στο σπίτι του, η οποία και σβήστηκε από χωρικούς που έτρεξαν εγκαίρως. Πυροβολήθηκαν ακόμη τα σπίτια του Ευστράτιου Ουζούνογλου και Γεωργίου Ουζούνογλου και πληγώθηκαν με δρεπάνι στο μέτωπο ο κωφάλαος Γεώργιος Γιοβαντζόγλους. Ενώ λεηλατούνταν η Τσατάλαγα, έφτασαν με άμαξα από την Προύσα επτά απεσταλμένοι του Κομιτάτου, οι οποίοι καταταράννησαν τους χωρικούς και τον ιερέα. Ό.π., σ.110.

²⁹⁷ Ό.π.,σ.109-110.Κατά το διωγμό αυτό οι επιδρομείς έκοψαν τη μύτη του Αν. Κιοσέογλου, διότι δεν κατέβαλε τα ζητηθέντα λύτρα, έδειραν τον Κιοσέογλου και τραυμάτησαν τη Χ΄ Σαββάτη και τον Νικ.Βασιλείου.

²⁹⁸ Ό.π.,σ.110.Πιο συγκεκριμένα χτυπήθηκαν από το δεκανέα Χαφούζ με ρόπαλο που είχε πάνω του καρφιά, ο Παναγιώτης Ζαφειρίου, ο Αθ.Παπαζαφειρίδης βαριά, ο Μανώλης Χ΄ Παπάς και ο Ευστρ.Λαζάρου.

²⁹⁹ Ό.π. Όπου και τους ξεγύμνωσαν τελείως.

Στους Απελλαδάτους (Σου Μπασή), την 1^η Ιουνίου, Τούρκοι ένοπλοι ληστές έφθασαν έξω από το χωριό, αλλά αποκρούστηκαν από τους αμυνόμενους με κυνηγητικά όπλα χωρικούς³⁰⁰. Η αποτυχία όμως αυτή προκάλεσε την οργή τους και διεμήνυσαν στους χωρικούς, ότι το μεσημέρι θα τους εξοντώσουν. Οι χωρικοί για να αποφύγουν τον κίνδυνο και αφού παρέλαβαν τα απολύτως αναγκαία κατευθύνθηκαν προς το χωριό Κίδια, αλλά βρήκαν και τους κατοίκους του χωριού αυτού για τους ίδιους λόγους συγκεντρωμένους στο ύψωμα του Αγίου Πέτρου. Μαζί τα δύο χωριά ακολούθησαν την οδό Τρίγλιας, αλλά έπεσαν στα χέρια αρχικά του εκατόνταρχου του Μιχαλητσίου, ο οποίος με τους άνδρες του τους καταλήστευσε, και έπειτα στον τσερκέζο Ισμαήλ, ο οποίος και τους περίμενε στη γέφυρα Χαϊδάρ και Ρεγκούς. Γνωρίζοντας ο τελευταίος, ως γείτονάς τους που ήταν, τους πλουσιότερους από αυτούς, τους χώρισε, καταληστεύοντάς τους επίσης³⁰¹.

Η Αγία Κυριακή είχε καθ' ολοκληρία παρόμοια τύχη με τα προηγούμενα³⁰², όπως και τα χωριά Τσάμουρτζα³⁰³ και Τσεσνεϊριον³⁰⁴, όπου κατά τον ίδιο τρόπο έγιναν αρπαγές ζώων. Το χωριό Δερέκιοϊ προσβλήθηκε από τα γύρω μουσουλμανικά χωριά³⁰⁵.

Στις 2 Ιουνίου ακόμη, μετέβησαν στο χωριό Βελετλέριο³⁰⁶ πεζοί και έφιπποι χωροφύλακες μαζί με υπαξιωματικούς και διέταξαν τον ιερέα και τον δάσκαλο του χωριού να παρουσιάσουν τις διαμονές, τις οποίες και έσκισαν. Κατόπιν οι περίοικοι Τούρκοι επιτέθηκαν και λεηλάτησαν το χωριό και οι κάτοικοι πανικόβλητοι έφυγαν. Οι χωροφύλακες απλά παρακολουθούσαν τα όσα γίνονταν³⁰⁷.

Την ίδια ημέρα στο χωριό Αναχώριο, ένας οθωμανός κάτοικος³⁰⁸ προσκάλεσε το χριστιανό μουχτάρη και του ανακοίνωσε αυστηρά και απειλητικά τη διαταγή του αρχικομιτατζή, κατά

---

³⁰⁰ 'Ο.π.,σ.110-111.

³⁰¹ 'Ο.π.,σ.111.Από τον Ισμαήλ και τη συντροφιά του πληγώθηκε και ο ιερέας του χωριού Απελλαδάτοι παπα Αθανάσιος.

³⁰² 'Ο.π.

³⁰³ 'Ο.π.Οι επιδρομείς σκότωσαν τον Γιαννάκο Αντώνογλου, έδειραν ανηλεώς τον γέροντα Τάσο Χαϊδάκη και ατίμασαν την παράλυτη Βασιλική Καλπάκογλου.

³⁰⁴ 'Ο.π..Πλήγωσαν στον αριστερό μηρό τον Βασίλ .Καραγεώργογλου και με κυνηγητικό όπλο στο κεφάλι την Ουρανία Παπαδοπούλου, πίεσαν δε τον ιερέα Χρήστο να αρνηθεί τη θρησκεία του, αφήνοντάς τον στη συνέχεια ελεύθερο.

³⁰⁵ 'Ο.π.,σ.111-112. Έγινε απαγωγή της δεκατετράχρονης Αναστασίας Β.Παπαγιάννη, της οποίας τον αδελφό λήστευσαν , αφού προηγουμένως χτύπησαν άγρια.

³⁰⁶ 'Ο.π.,σ.112.

³⁰⁷ 'Ο.π..Από τους χωρικούς πολλοί χτυπήθηκαν.

³⁰⁸ 'Ο.π..Το όνομά του ήταν Ταλίπ αγάς.

την οποία όφειλαν οι χριστιανοί να εγκαταλείψουν το χωριό, αφήνοντας πίσω την περιουσία τους. Οι χριστιανοί λοιπόν αναγκάστηκαν να αναχωρήσουν προκειμένου να αποφύγουν μεγαλύτερες ζημιές, αλλά συνάντησαν Τούρκους και αρκετοί από αυτούς έπεσαν θύματα ληστείας³⁰⁹, καθώς τους αφαίρεσαν ό,τι πολυτιμότερο είχαν.

Η κοινότητα της Απολλωνιάδος διέφυγε από την καταστροφή χάρη στην καταβολή λύτρων, βρίσκονταν όμως σε διαρκή αποκλεισμό. Την 27^η Ιουνίου τρία αλιευτικά πλοίαρια πυροβολήθηκαν από Τούρκους, διότι τόλμησαν να ψαρέψουν στη λίμνη³¹⁰.

Το χωριό Κουβούκλια σώθηκε αμυνόμενο επί τέσσερις μέρες κατά των επιδρομών Τούρκων³¹¹. Ο δεκανέας Σουλουκλή Χαλέτ βέης μαζί με δώδεκα έφιππους χωροφύλακες, ανακοίνωσε ερχόμενος στο χωριό διαταγή κυβερνητική, κατά την οποία όφειλαν οι κάτοικοι να το εγκαταλείψουν την επομένη. Οι χωρικοί, λαμβάνοντας την απόφαση να φύγουν, ετοίμασαν τα απαραίτητα ενδύματα και τρόφιμα. Τελικά η διαταγή αναιρέθηκε και έτσι παρέμειναν στο χωριό αμυνόμενοι κατά των επιτιθέμενων περιοίκων Τούρκων και έσωσαν μ' αυτόν τον τρόπο και τους εαυτούς τους και τους κατοίκους των χωριών Δάνξαρι και Πάσκιοϊ, οι οποίοι είχαν καταφύγει εκεί³¹².

Οι κάτοικοι των χωριών Εϊνεσίου³¹³ και Πιμικήριου, κατόπιν επανειλημμένων επιθέσεων και λεηλασιών κατέφυγαν στην Πάνορμο.

Στα χωριά Σεργιάνη, Τσαμπάζη, Ταχταλή, Γιαϊλαδζίκιο και Γιαλί-τσιφλίκιο, παρά τις πιέσεις που δέχτηκαν, οι κάτοικοι δεν μετανάστευσαν³¹⁴. Αντίθετα, το χωριό Αχτσέ-Μπουνάρ ερήμωσε και εγκαταστάθηκαν σ' αυτό Αλβανοί πρόσφυγες. Πολλοί από τους κατοίκους του χωριού αυτού χτυπήθηκαν από τους επιδρομείς, οι οποίοι κατάγονταν από τα γύρω τουρκικά χωριά³¹⁵.

---

³⁰⁹ 'Ο.π. Όπως ο ιερέας Π' Γεώργιος.

³¹⁰ 'Ο.π. Σκοτώθηκε ο Ανδρέας Πασχαλίδης και πληγώθηκαν βαριά ο Κυριακός Παναγιώτου και ο Κυριακός Καπούλης.

³¹¹ 'Ο.π., σ. 112. Οι Τούρκοι επιτέθηκαν κατά των χωριών Χασάν αγά Καγιαπά, Κίτας, Ράκιθας και Κιοπελιά.

³¹² 'Ο.π., σ. 113.

³¹³ 'Ο.π. Δύο χωρικοί από το χωριό αυτό σκοτώθηκαν από υπαλλήλους της εταιρείας του σιδηροδρόμου Μουδανίων-Προύσας.

³¹⁴ 'Ο.π., σ. 113.

³¹⁵ 'Ο.π. Από τις κακώσεις και τις κακουχίες πέθανε στο χωριό αυτό ο Κωνσταντίνος Ι. Τσολάκης, ο Βασ. Μητρούδης και το παιδί του Βασ. Μιχαλιτσλή.

Οι κάτοικοι του χωριού Δάνζαρι σώθηκαν, όπως προαναφέρθηκε, καταφεύγοντας στο χωριό Κουβούκλια, το χωριό όμως λεηλατήθηκε³¹⁶.

Τα εκπατρισθέντα όμως αυτά χωριά, αφού ενθαρρύνθηκαν αρμοδίως επανέκαμψαν στις εστίες τους, τις οποίες εν τω μεταξύ οι περίοικοι Τούρκοι είχαν λεηλατήσει και απογυμνώσει κατά τρόπο αφάνταστο. Δεν μπόρεσαν όμως να αποφύγουν το διωγμό τα χωριά Άκ τας και Κιουπλή εκπατρισθέντα στην Ελλάδα³¹⁷.

1919 Η ΝΕΑ ΦΑΣΗ ΤΗΣ ΓΕΝΟΚΤΟΝΙΑΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

Το 2^ο Επιτελικό Γραφείο του Στρατού Μικράς Ασίας εξέδωσε τον παρακάτω πίνακα³¹⁸: «Στατιστικός πίνακας των κατά των ομογενών ωμοτήτων και κακουργιών των Τούρκων (από το επίσημο δελτίο του Οικουμενικού Πατριαρχείου).

Σύμφωνα με αυτόν, στις 5 Οκτωβρίου 1919, στο σαντζάκιο Νικομηδείας, τα χωριά Χατζή Οσμάν, Σαρισού, Καρπούζ, Μπουνάρ, Κιρχαρμάν και Οράν υπόκεινται εις συχνάς επιθέσεις τουρκικών συμμοριών. Ο νέος Παύλος Καρίπογλου ερχόμενος εκ Γιενίκιοϊ εληστεύθη και είτα εδολοφονήθη.

1920 Η ΓΕΝΟΚΤΟΝΙΑ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΕΝΤΕΙΝΕΤΑΙ

Μέχρι 22 Μαΐου 1920, οι κεμαλικές δυνάμεις κατάφεραν να επιτεθούν και κατά των τελευταίων σουλτανικών δυνάμεων της «Στρατιάς του Χαλιφάτου» στην περιοχή Νικομηδείας, και να τις διαλύσουν μέχρι τον Ιούλιο του 1920³¹⁹.

---

³¹⁶ Ο.π., σ. 113.

³¹⁷ Ο.π., σ. 114.

³¹⁸ Αρχεία Διευθύνσεως Ιστορίας Ελληνικού Στρατού, φάκελος 318Ε/1.

³¹⁹ Τσιρκινίδης, ό.π., σ. 265.

Σύμφωνα με τη «Λευκή Βίβλο» - ένα ντοκουμέντο που περιέχει τις εκθέσεις των διασυμμαχικών επιτροπών, οι οποίες (επιτροπές) είχαν σταλεί το Μάιο του 1921 για να ερευνήσουν τους ισχυρισμούς για ελληνικές ωμότητες και στην ευρύτερη περιοχή της Νικομηδείας τον Μάρτιο και τον Απρίλιο αυτού του χρόνου, καταγράφονται τα εξής³²⁰: «Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι υπήρξαν ευρείας έκτασης ωμότητες στη χερσόνησο της Νικομηδείας και φαίνεται ότι εκείνες από πλευράς Τούρκων είναι περισσότερο αξιοσημείωτες και άγριες, απ' ό,τι από πλευράς Ελλήνων». Πιο συγκεκριμένα η έκθεση για τη Νικομήδεια περιέχει το παρακάτω εδάφιο: «Επιθέσεις κατά χριστιανών, οι οποίες άρχισαν ολιγάριθμες από της ανακωχής και μετά, αυξήθηκαν σε αριθμό και αγριότητα- ειδικά, περισσότερο κατά των Ελλήνων - το Μάρτιο του 1920, και ακόμη περισσότερο τον Ιούνιο και τον Ιούλιο του 1920. (Όταν είχαν γίνει ελληνικές επιθετικές προετοιμασίες). Τουρκικές συμμορίες, περισσότερο ή λιγότερο κεμαλικές, διέπραξαν καταπιέσεις σε όλο το σαντζάκιο της Νικομηδείας. Συχνά αυτές οι συμμορίες βοηθήθηκαν από τους Τούρκους κατοίκους των γειτονικών χωριών. Ένας μεγάλος αριθμός χωριών ληστεύθηκε ή κάηκε έτσι, και ο αποδεκατισμένος πληθυσμός τους αναγκάστηκε να φύγει. Ειδικά θα πρέπει να μνημονευθούν τα ονόματα Γενίκιοϊ νότια της Χηλής, μιας δωδεκάδας περίπου χωριών στην περιοχή βόρεια και βορειοανατολικά του Αδά Παζάρ, και κάπου δώδεκα χωριών στην περιοχή νότια του Αδά Παζάρ, μεταξύ αυτών το μεγάλο χωριό του Ορτάκιοϊ, κοντά στο Γκουέιβεχ (16.000 κάτοικοι) και μερικά χωριά νότια και νοτιοανατολικά της Νικομηδείας. Από τον Ιούλιο του 1920, η ελληνική στρατιωτική επιχείρηση απαγόρευσε τις επιχειρήσεις των τουρκικών συμμοριών στο ανατολικό και νοτιοανατολικό τμήμα της χερσονήσου, αλλά η περιοχή του Καραμουρσάλ (νότια του κόλπου της Νικομηδείας) συνιστά ακόμη ένα αδιαπέραστο κέντρο των Εθνικιστών, από την οποία διάφορες συμμορίες επιτίθενται κατά των γειτονικών ελληνικών χωριών, βοηθούμενες από τον πληθυσμό των τουρκικών χωριών. Οι ελληνικές αρχές υπέβαλαν μια λίστα από 32 ληστευθέντα και πυρποληθέντα χωριά, με περισσότερα από 12.000 κατακρεουργηθέντα άτομα, 2.500 απωλεσθέντα, και ο υπόλοιπος πληθυσμός (περισσότερο από 15.000) ζει σε προσφυγιά στη Νικομήδεια. Ενόψει των πολυπληθών μαρτύρων που εξετάστηκαν γι' αυτό, η Επιτροπή είναι της γνώμης ότι αυτά τα γεγονότα θα πρέπει να θεωρηθούν ως θεμελιώδης αλήθεια».

Ο ΞΕΡΡΙΖΩΜΟΣ ΤΗΣ ΝΙΚΟΜΗΔΕΙΑΣ

Την άνοιξη του 1921 η κυβέρνηση του Δημητρίου Γούναρη και το Γενικό Επιτελείο Στρατού είχαν σχεδιάσει και είχαν αρχίσει στρατιωτικές επιχειρήσεις στην περιοχή της Νικομήδειας - Προύσας εναντίον των κεμαλικών δυνάμεων. Σκοπός των ελληνικών επιχειρήσεων ήταν η συντριβή των τουρκικών δυνάμεων στην περιοχή της Κιουτάχειας και η

---

³²⁰ Ο.π., σσ.285-286.

κατάληψη της σιδηροδρομικής γραμμής Κωνσταντινουπόλεως - Βαγδάτης από τον κόμβο του Εσκή Σεχίρ, η οποία ήταν πολύτιμη οδός εφοδιασμού και επικοινωνίας με τα μετόπισθεν³²¹.

Εικόνα 18: Χάρτης της περιοχής Νικομήδειας και Προύσας, που διεξήχθησαν οι επιχειρήσεις του Μαρτίου 1921, Ι.Ε.Ε.,τ. ΙΕ΄, σ.156.

Το στρατιωτικό σχέδιο των ελληνικών ενόπλων δυνάμεων απέβλεπε στην τέλεια εκκαθάριση των τουρκικών θυλάκων και υποχρέωνε τους κατοίκους της περιοχής Νικομήδειας - Προύσας να πάρουν το δρόμο της «προσωρινής προσφυγιάς» - έτσι τους διαβεβαίωσαν – μέχρις ότου ξεκαθαρίσει η περιοχή από τις κεμαλικές δυνάμεις και τους άτακτους «τσέτες», για να μπορέσει να προχωρήσει ο ελληνικός στρατός στον αντικειμενικό του σκοπό, που ήταν η συντριβή των κεμαλικών στρατευμάτων³²².

Τον Ιούνιο του 1921³²³, ο Ελληνικός Στρατός της περιοχής Νικομήδειας απεχώρησε προς τη Γιάλοβα και την Προύσα, όπου συγκεντρώθηκε για να εξορμήσει προς την Άγκυρα. Οι κεμαλικοί, ειδοποιημένοι από κατασκόπους τους και εξοπλισμένοι από φίλους και εχθρούς, συγκεντρώθηκαν, περίπου 45.000, για να καταλάβουν τη Νικομήδεια. Προηγούνταν το ιππικό τους, που έφτασε στα πρόθυρα της πόλης. Μάλιστα ένας ιππεύς μπήκε στην πόλη, αλλά τον σκότωσαν.

³²¹ Δημ.Κωνσταντάρης-Σταθαράς, *Μικρασιάτες Πρόσφυγες στη Μαγνησία*, Πολιτιστικός Οργανισμός Δήμου Νέας Ιωνίας Μαγνησίας, Βόλος 2008, σ.17.

³²² Ό.π.

³²³ Τα όσα καταγράφονται στη συνέχεια είναι οι αφηγήσεις του ιατρού Αρίσταρχου Τσαμασλίδη, από το βιβλίο Μουτσόπουλου κλπ., ό.π.,σ.σ.481-483.

Κατά την αποχώρηση της ΧΙ μεραρχίας από τη Νικομήδεια δεν έγινε καλή συνεννόηση με τη μονάδα πεζοναυτών, που έπρεπε να καταλάβει τις θέσεις της. Έτσι η Μεραρχία έφυγε, πριν έρθουν οι πεζοναύτες, που ήταν και αγύμναστοι, και τις θέσεις τους κατέλαβαν κεμαλικοί, που υποδέχτηκαν τους αγύμναστους πεζοναύτες με καταιγισμό πυρών και τους αιφνιδίασαν. Σχεδόν όλοι έπεσαν μαχόμενοι. Έτσι την υπεράσπιση της πόλης ανέλαβαν οι κακά οπλισμένοι πρόσφυγες οπλίτες. Οι Τούρκοι περιέσφιγγαν τον κλοιό γύρω από την πόλη. Η κατάσταση ήταν δύσκολη, γιατί συνεχώς κατέφταναν νέοι κεμαλικοί. Οι Τούρκοι κανονιοβολούσαν την πόλη.

Στο λιμάνι της Νικομήδειας ήταν αγκυροβολημένο το Ελληνικό θωρηκτό «Κιλκίς», με κυβερνήτη το ναύαρχο Κακουλίδη, Πόντιο στην καταγωγή. Έβλεπε τα διαδραματιζόμενα, αλλά οι Αγγλικές δυνάμεις δεν του επέτρεπαν να υποστηρίξει με τα κανόνια του τους Έλληνες. Έστελνε απεγνωσμένα επείγοντα σήματα, αναφέροντας την τραγική κατάσταση, στην οποία είχαν περιέλθει οι Έλληνες, αλλά του απαντούσαν, «να μην κάνει χρήση πυρός».

Στην παραλία υπήρχαν πολλά πλοiάρια, όπου ο κόσμος για να σωθεί έμπαινε χωρίς τάξη. Επικρατούσε ξέφρενος πανικός. Ο καθένας προσπαθούσε να σωθεί. Σε λίγο οι οβίδες των τουρκικών κανονιών άρχισαν να πέφτουν γύρω από το θωρηκτό. Ο ναύαρχος Κακουλίδης βλέποντας ότι κινδυνεύει πολύς κόσμος, κάλεσε τους αξιωματικούς, τους ναύτες και τον κόσμο που βρίσκονταν πάνω στο πλοίο και με επισημότητα ανήγγειλε:

«Έχω διαταγή να μη ρίξω ούτε μια οβίδα. Βλέπω όμως ότι εδώ χωρίς αντίσταση πολλοί θα χαθούν άδικα, κι αυτό δεν το επιτρέπει το ελληνικό μου αίμα». Και δυναμώνοντας τη φωνή του πρόσθεσε: «Καλύτερα να χαθεί ο ναύαρχος Κακουλίδης, παρά να χαθούν τόσες χριστιανικές ψυχές, γιατί το θέλουν οι Άγγλοι. Όχι, χίλιες φορές όχι». Έδωσε τη διαταγή «πυρ» και τότε άστραψαν βρόντηξαν τα κανόνια του «Κιλκίς», που πλησίασε στη σκάλα της Νικομήδειας.

Τα κανόνια των Τούρκων καταστράφηκαν και σώπασαν από τα πυρά του ελληνικού θωρηκτού. Δεκάδες οβίδες έπεσαν. Τα κορμιά των κεμαλικών κουρελιασμένα τινάζονταν στον αέρα. Οι Τούρκοι μη μπορώντας να αντιδράσουν οπισθοχώρησαν έξω από το βεληνεκές των κανονιών του «Κιλκίς», περίπου 1.500 μέτρα από τις παρυφές της πόλης. Σύγκαιρα έφτασε και ένα σύνταγμα από την οπισθοφυλακή του Ελληνικού Στρατού, που πήγαινε για την Προύσα. Έκανε μια κυκλωτική κίνηση και συνέλαβε πολλούς Τούρκους αιχμαλώτους. Έτσι τελείωσε η μάχη της Νικομήδειας και οι Έλληνες γλίτωσαν την καταστροφή, που θα είχε άσχημο αντίκτυπο στο ηθικό του Στρατού.

Μετά από δύο μέρες άρχισαν να καταφτάνουν πλοiα για να παραλάβουν τον άμαχο πληθυσμό. Τα υπάρχοντα στον κόλπο της Νικομήδειας πλοiα, ελληνικά και ξένα, και αυτά που ήλθαν, ταξινομήθηκαν και έτσι οι χριστιανοί επιβιβάστηκαν με τάξη. Οι πρόσφυγες αποβιβάστηκαν σ' όποιο λιμάνι έπιανε το καράβι που τους πήρε. Άλλοι στη Ραιδεστό, άλλοι στο Βόλο, άλλοι στην Καλαμάτα.

Το πιο λυπηρό που έσχιζε τον αέρα ήταν οι σπαρακτικές κραυγές των ζώων τους, που μαζί έζησαν όλοι αυτοί οι δυστυχείς άνθρωποι, και που εγκαταλείφθηκαν εκεί... Ακόμη οι κραυγές τους θα σχίζουν τον αέρα σ' όλη τη γη, φωνάζοντας απελπισμένα να σταματήσει το κακό, ο

πόλεμος. Έτσι ξεριζώθηκαν οι Πόντιοι Έλληνες, και έτσι αποχώρησαν ως πρόσφυγες από τη Μικρά Ασία. Αυτοί που έφυγαν τελευταίοι είδαν από το καράβι τη Νικομήδεια παρανάλωμα του πυρός. Οι Τούρκοι την έκαιγαν, αλλά τουλάχιστον δεν τους έσφαξαν όπως τους δύστυχους Σμυρνιούς. Ο Γεώργιος Παπαδόπουλος³²⁴ τελειώνει γράφοντας:

«Κακόμοιρη Ρωμιοσύνη. Άμα έχεις τέτοιους συμμάχους , τι τους θέλεις τους οχτρούς;» Εμείς ξαναριζώσαμε, χτίσαμε το σπιτικό μας, δημιουργήσαμε. Οι νεκροί μας έμειναν εκεί, όπου χύθηκε το αίμα τους, για να θυμίζουν ότι κι εκείνα τα μέρη ήταν ελληνικά και οι φίλοι που δεν έχουν ντροπή τα έδωσαν βορά στις ορδές του Ατίλα, στους βρυκόλακες της γης, οι οποίοι ποτέ δεν πρόσφεραν τίποτε σ' αυτήν, έξω από κέψιμο, σφαγές και ατιμία. Οι ψευτοσύμμαχοι όταν έχουν το ζόρι, θα ζητήσουν και θα ξαναζητήσουν τη βοήθειά μας, ενώ οι ύαινες θα γελο-γαυγίζουν πάνω από τα απομεινάρια κάποιου λεσιού».

---

³²⁴ Ο.π.,σσ.483-484.

Η ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Στο πλαίσιο του ανωτέρου στρατιωτικού σχεδίου των ελληνικών ενόπλων δυνάμεων χιλιάδες Έλληνες της περιοχής αυτής επιβιβάζονται από τα λιμάνια της Προποντίδας στα πλοία, με ό,τι υπάρχοντα μπορούσαν να μεταφέρουν και κατανέμονται σε διάφορες περιοχές της χώρας μας. Μια από τις περιοχές που θα δεχθεί «προσωρινά» αυτούς τους πρόσφυγες θα είναι και ο Βόλος³²⁵.

*ΟΙ "ΕΚ ΝΙΚΟΜΗΔΕΙΑΣ" ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ ΣΤΟ ΒΟΛΟ*³²⁶

Στη συνέχεια ακολουθούν σημαντικότερες πληροφορίες προερχόμενες από τον τύπο της εποχής εκείνης, σχετικές με το σχέδιο εκκένωσης της Νικομήδειας, τη μεταφορά των προσφύγων στο Βόλο, αλλά και τα προβλήματα που δημιούργησε η εγκατάσταση των προσφύγων στον τόπο στον οποίο βρέθηκαν.

Στην εφημερίδα «Η ΘΕΣΣΑΛΙΑ»³²⁷ διαβάζουμε σχετικά:

«Η ΜΕΤΑΦΟΡΑ ΤΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ ΤΗΣ ΝΙΚΟΜΗΔΕΙΑΣ

ΑΘΗΝΑ 23. Το Υπουργείο της Περιθάλψεως απέστειλεν εις Κωνσταντινούπολιν 1.000.000 δραχμές δι' έξοδα μεταφοράς των προσφύγων της Νικομήδειας. Οι εν λόγω πρόσφυγες θα κατανεμηθούν εις νήσους Λήμνον, Σάμον, Χίον και εις τους νομούς Αρκαδίας, τον Βόλον και το Αγρίνιον».

Και το πρόγραμμα μεταφοράς προσφύγων, που φαίνεται να είναι αρκετές χιλιάδες, αρχίζει να υλοποιείται. Διαβάζουμε στη «ΘΕΣΣΑΛΙΑ» Της Τρίτης 15 Ιουνίου 1921:

«ΗΡΧΙΣΕΝ Η ΜΕΤΑΦΟΡΑ ΤΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ ΤΗΣ ΝΙΚΟΜΗΔΕΙΑΣ

ΑΘΗΝΑ 14. Ηγγέλθη εις το Υπουργείον, ότι εκ των συγκεντρωθέντων εν Νικομηδεία προσφύγων Μικράς Ασίας επιβιβασθέντων επί των ατμοπλοίων μεταφέρονται εις Μυτιλήνην 9 χιλιάδες, εις Λήμνον 4 χιλιάδες, εις Βόλον και Λάρισαν 8 χιλιάδες, εις Σάμον 6 χιλιάδες, εις Ηλείαν και Τρίπολιν 3 χιλιάδες».

Μετά από αυτά ο κρατικός μηχανισμός της περιοχής μας τίθεται σε ενέργεια, προκειμένου να δεχθεί και να τακτοποιήσει αυτές τις χιλιάδες των προσφύγων, που θα αφιχθούν σε λίγο εδώ.

---

³²⁵ Κωνσταντάρης-Σταθαράς, ό.π.

³²⁶ Ό.π., σ. 17 κ.εξ.

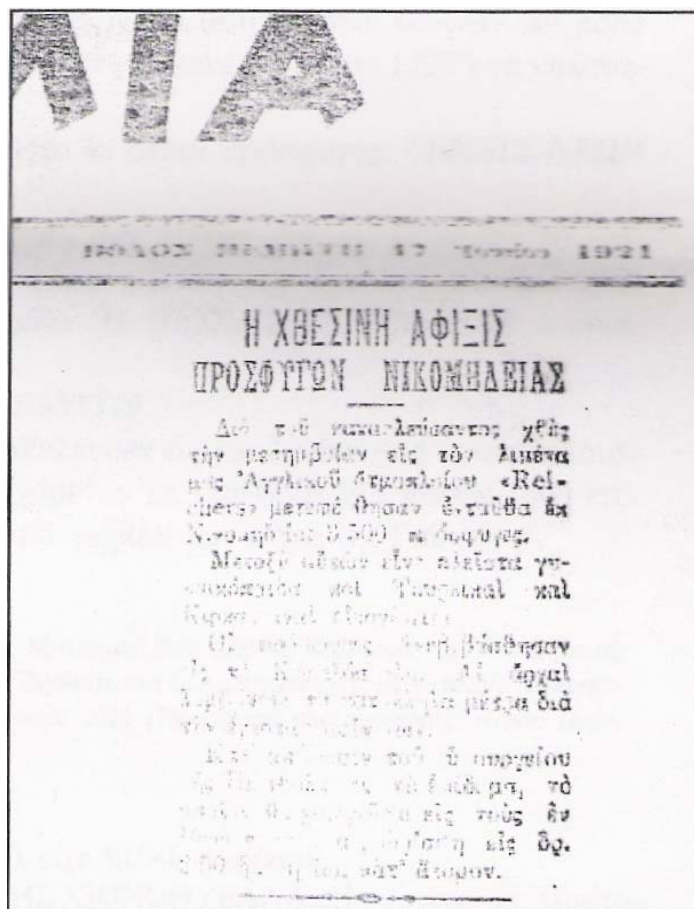
³²⁷ Δευτέρα 24 Μαΐου 1921. Τα όσα στη συνέχεια καταγράφονται προέρχονται από την εφημερίδα «Η ΘΕΣΣΑΛΙΑ».

Στη «ΘΕΣΣΑΛΙΑ» της ίδιας ημέρας (Τρίτη 15 Ιουνίου 1921) διαβάζουμε:
«Η ΜΕΤΑΦΟΡΑ ΤΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ.

Αύριον μεταφέρονται εις την πόλιν μας εκ Νικομηδείας 8 χιλιάδες πρόσφυγες. Ο Νομάρχης κ.Βερροϊόπουλος έλαβε τα κατάλληλα μέτρα, όπως οι πρόσφυγες στεγασθώσι προσωρινώς υπό σκηνάς. Αργότερον θα μεταφερθούν εις Ευξεινούπολιν, Ελασσώνα και Τύρναβον. Ο κ.Νομάρχης επέστρεψε εις την Λάρισαν³²⁸. Θα κατέλθη δε άμα τη αφίξει των προσφύγων».

Και πράγματι την άλλη μέρα, Τετάρτη 16 Ιουνίου 1921, σπάει το πρώτο «μαύρο κύμα» των ποροσφύγων στην προβλήτα του λιμανιού μας, στο Κεφαλόσκαλο, που έλεγαν τότε. Στη «ΘΕΣΣΑΛΙΑ» της επόμενης ημέρας (Πέμπτη 17 Ιουνίου 1921) διαβάζουμε:

Εικόνα 19: Εφημερίδα «Η ΘΕΣΣΑΛΙΑ», Πέμπτη 17 Ιουνίου 1921

³²⁸ Ο Βόλος και η περιοχή του υπαγόταν στο νομό Λάρισας με έδρα τη Λάρισα. Πολύ αργότερα, με το Ν.Δ.1490/1942, συστήθηκε ο νομός Μαγνησίας με έδρα το Βόλο με τα σημερινά διοικητικά όρια.

«Η ΧΘΕΣΙΝΗ ΑΦΙΞΙΣ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ ΝΙΚΟΜΗΔΕΙΑΣ

Διά του καταπλεύσαντος χθες την μεσημβρίαν εις τον λιμένα μας αγγλικού ατμοπλοίου «RELCHERS» μεταφέρθησαν ενταύθα εκ Νικομηδείας 3500 πρόσφυγες. Μεταξύ αυτών είναι πλείστα γυναικόπαιδα και τουρκικαί και κirkασιαναί οικογένειαι.

Οι πρόσφυγες απεβιβάσθησαν εις το Κεφαλόσκαλον. Αι αρχαί λαμβάνουν τα κατάλληλα μέτρα δια την εγκατάστασίν των. Κατ' απόφασιν του Υπουργείου Περιθάλψεως το επίδομα το οποίον θα χορηγῆται εις τους εν λόγω πρόσφυγες ωρίσθη εις 2,50 δραχμάς ημερησίως κατ' άτομον³²⁹».

Στο μεταξύ η Στρατιωτική Διοίκηση μένει ευχαριστημένη από το σχέδιο εκκένωσης που εφαρμόζεται στη Μικρά Ασία. Στη «ΘΕΣΣΑΛΙΑ» της Πέμπτης 17 Ιουνίου 1921 διαβάζουμε:

«ΕΚΚΕΝΩΣΙΣ ΤΗΣ ΝΙΚΟΜΗΔΕΙΑΣ

ΑΘΗΝΑ 16: Απόψε ανεκοινώθη το ακόλουθον δελτίον στρατιωτικής καταστάσεως της 15^{ης} Ιουνίου: Περιοχή Νικομηδείας: Ημέτερον τμήμα κατοχής πόλεως διά στρατιωτικούς λόγους εκκένωσε την πόλιν, αφού προηγουμένως μεταφέρθησαν άπαντες οι πρόσφυγες. Η εκκένωσις εγένετο άνευ ουδεμιάς παρενοχλήσεως του εχθρού. Βόρεια και νότια ομάς: ηρεμία. Στρατηγός ΠΑΠΟΥΛΑΣ».

Οι πρώτοι λοιπόν 3.500 πρόσφυγες που έφθασαν στο Βόλο³³⁰ εγκαταστάθηκαν «προσωρινώς» σε σκηνές και σε μεγάλα οικήματα (καπναποθήκες). Σχετικές προφορικές πληροφορίες αναφέρουν ότι αυτές οι σκηνές στήθηκαν πάνω από την οδό Αναλήψεως, μεταξύ των οδών Ιωλκού και Κ.Καρτάλη, νότια από το γυμναστήριο του Γυμναστικού Συλλόγου Βόλου, εκεί, περίπου, που είναι σήμερα οι αποθήκες και εγκαταστάσεις του Ο.Τ.Ε. Αυτοί οι άνθρωποι έμειναν για πολύ χρόνο εκεί, και θα τους βρούμε μετά από τέσσερα χρόνια (το Δεκέμβριο του 1925³³¹) να υφίστανται τα δεινά του χιονιού και του ψύχους.

---

³²⁹ Με τα χρήματα αυτά αγοράζες, τότε, περίπου 700 γραμμάρια φασόλια ξερά.

³³⁰ Η πόλη του Βόλου, σύμφωνα με την απογραφή του 1920, είχε 30.046 κατοίκους.

³³¹ Εφημερίδα «Η ΘΕΣΣΑΛΙΑ», 9-12-1925: «ΠΡΩΤΟΦΑΝΗΣ ΧΙΟΝΟΘΥΕΛΛΑ... Η χιονόπτωσης. Πρώτοι περισσότερον παντός δοκιμασθέντος υπήρξαν οι διαμένοντες υπό σκηνάς πρόσφυγες εκ Νικομηδείας...Οι χιονόπληκτοι πρόσφυγες μεταφέρθησαν από τας σκηνάς εις τας εκκλησίας Αναλήψεως και Αγίων Θεοδώρων και κενάς αποθήκας...».

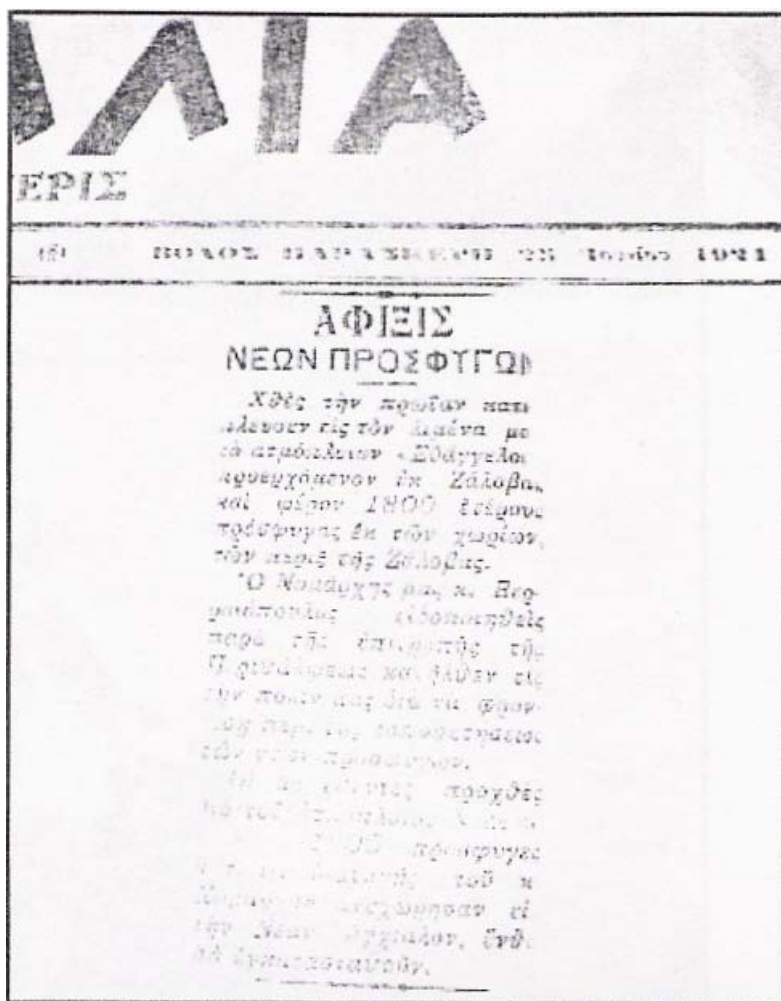

Εικόνα 20: Οι σκηνές των προσφύγων, (φωτ.Κ.Ζημέρης), Βίλμα Χαστάογλου, «Η πολεοδομική εξέλιξη του Βόλου, 1881-1955», *Βόλος 1881-1955, ο χώρος και οι άνθρωποι*, έκδ.ΔΗ.Κ.Ι Βόλου, 2004, σ.68.

Στο μεταξύ έρχονται κι άλλοι πρόσφυγες:» **«ΑΦΙΕΙΣ ΝΕΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ**
Κατέπλευσεν χθες εις τον λιμένα μας εκ Γιάλοβας το υπό γαλλική σημαία ατμόπλοιο
«Πόλις της Τουλών», κομίζον 2000 πρόσφυγας»³³².

---

³³² Εφημερίδα «Η ΘΕΣΣΑΛΙΑ», Πέμπτη 24 Ιουνίου 1921.

Εικόνα 21: Η εφημερίδα «Η ΘΕΣΣΑΛΙΑ», Παρασκευή 25 Ιουνίου 1921.

«ΑΦΙΕΙΣ ΝΕΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ

Χθες την πρωίαν κατέπλευσεν εις τον λιμένα μας το ατμόπλοιοιον «Ευάγγελος³³³», προερχόμενον εκ Γιάλοβας και φέρον 1800 ετέρους πρόσφυγας εκ των χωρίων των πέριξ της Γιάλοβας».

³³³ Με το πλοίο αυτό ήλθε ο Γιάννης Μπασματζίδης, γνωστός έμπορος του Βόλου, που διατηρούσε καταστήματα υφασμάτων στην οδό Ερμού με Μπορέλ (συνέντευξη στο συγγραφέα 6-2-1993): «Ήρθαμε με το καράβι Ευάγγελος – μεγάλο καράβι- κατευθείαν στο Βόλο από τη Γιάλοβα....κόσμος πολύς, ... 4-5 χωριά. Υποχωρούσε η ΧΙ (11^η) Μεραρχία και διέταξαν τους πληθυσμούς να φύγουν.... Εδώ στο Βόλο κατεβήκαμε στην παραλία και έπειτα μας διένειμαν σε αποθήκες και σχολεία. Έμεινα 18 μήνες σε αποθήκη. Πήρα ένα καροτσάκι κι έκανα το γυρολόγο...». Ο Γιάννης Μπασματζίδης, που γεννήθηκε στο Καδήκιο ή Κατήκιο της Γιάλοβας το 1905, είχε γονείς το Νίκο Μπασματζίδη και τη Ριγή Δημητρίου από το Χαλέπι της Συρίας. Από το 1928 ασκούσε το επάγγελμα του εμπόρου, αρχικά στις παράγκες της πλατείας Ρήγα Φεραίου (μέχρι τις 12 Φεβρουαρίου 1936, που κήκαν από πυρκαγιά) και στη συνέχεια σε ιδιόκτητο κατάστημα. Το 1941 συνελήφθη από τους Ιταλούς για φυγάδευση Άγγλων στη Μέση Ανατολή, καταδικάστηκε, φυλακίστηκε, αλλά δραπέτευσε με περιπετειώδη τρόπο. Κατέφυγε με υποβρύχιο στη Μ.Ανατολή, όπου κατατάχθηκε στον Αγγλικό στρατό και έλαβε μέρος σε πολλές επιχειρήσεις. Το 1954 επέστρεψε στην Ελλάδα και το 1956 παντρεύτηκε την Καλλιόπη Αναστασίου με την οποία απέκτησε τρία παιδιά. Τιμήθηκε από τη Μ.Βρετανία με το μετάλλιο ανδρείας, το 1973 η Ελλάδα του απένειμε το χρυσό μετάλλιο ανδρείας και το 1976 αναγνωρίστηκε η αντιστασιακή του δράση. Ήταν μέλος του Ελληνικού Ορειβατικού Συλλόγου Βόλου από το 1932, ορειβάτης και αθλητής χιονοδρομίας. Πέθανε πλήρης ημερών το 1996, σε ηλικία 91 ετών (Βιογραφικό από το γιο του Νίκο Μπασματζίδη).

Εικόνα 22: Το λιμάνι της Γιάλοβας στην Προποντίδα, περιοχή Νικομήδειας, Κωνσταντάρας-Σταθαράς, ό.π.,σ.21.

Ο Νομάρχης κ.Βερροϊόπουλος ειδοποιηθείς παρά της επιτροπής περιθάλψεως κατήλθεν εις την πόλιν μας δια να φροντίση περί της τακτοποιήσεως των νέων προσφύγων.

Οι αφιχθέντες προχθές δια το ατμοπλοίου «Πόλις της Τουλών-Ville de Tulon» 1200 πρόσφυγες κατόπιν διαταγής του κ. Νομάρχου ανεχώρησαν εις την Νέαν Αγχίαλον, ένθα θα εγκατασταθούν³³⁴».

Στη «ΘΕΣΣΑΛΙΑ» της ίδιας ημέρας (Παρασκευή 25 Ιουνίου 1921) δημοσιεύεται το πρώτο βαρυσήμαντο, όσο και προφητικό, άρθρο του κορυφαίου δημοσιογράφου και διευθυντή της «ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ» Τάκη Οικονομάκη³³⁵ στην πρώτη σελίδα «στα σχόλια ΤΗΣ ΗΜΕΡΑΣ». Διαβάζουμε:

«ΝΕΟΙ ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ

Νέοι πρόσφυγες κατέφθασαν χθες εις την πόλιν μας από τη Γιάλοβαν της Προποντίδος προερχόμενοι. Νέα εμφάνισις δυστυχίας κατέκλυσε την παραλία μας,

³³⁴ Εφημερίδα «Η ΘΕΣΣΑΛΙΑ», Παρασκευή 25 Ιουνίου 1921.

³³⁵ Τάκης Οικονομάκης (Βόλος 1886-1944) : Διευθυντής της εφημερίδας του Βόλου «Η ΘΕΣΣΑΛΙΑ» επί 30 χρόνια, από το 1914 ως το 1944. Ήταν διδάκτωρ της Νομικής, αλλά απορροφήθηκε από τη δημοσιογραφία και τη λογοτεχνία. Από το 1910 έδινε καθημερινά παρών με άρθρα, χρονογραφήματα, διηγήματα και ποιήματα, τα οποία έγραφε είτε με το ονοματεπώνυμό του, είτε με διάφορα ψευδώνυμα. Εδημοσίευσε άρθρα πατριωτικού περιεχομένου, σε δύσκολες κυρίως εθνικές περιστάσεις και κατά το διάστημα της γερμανικής Κατοχής. Όταν πέθανε ο Οικονομάκης στις 18 Απριλίου 1944 (το ίδιο πρωί τον είχαν ζητήσει οι Ιταλοί καραμπινιέροι), ο Βόλος τον τίμησε ως εθνικό μάρτυρα. (Από το βιβλίο της Ένωσης Συντακτών Ημερησίων Εφημερίδων Θεσσαλίας, Στερ. Ελλάδας, Εύβοιας, 70 σκαλοπάτια.....1932-2002, Βόλος 2002, σ.177).

σπαράζουσα την ψυχήν του καθενός, που την αντικρύζει. Το ξερίζωμα αυτό πληθυσμών ολοκληρώνει από την πατρίδα των, από τις εγκαταστάσεις των, από τας εργασίας των, από τη γενέθλιό τους γη, ξερίζωμα του οποίου προηγήθησαν σφαγαί, ερημώσεις, διωγμοί³³⁶ είναι η ζωηροτέρα ένδειξις του τουρκικού πολιτισμού υπέρ του οποίου κόπτονται διάφοροι κύκλοι ευρωπαϊκών συμφερόντων. Ταυτοχρόνως όμως είναι και δείγμα απότοτον της τραγωδίας, που μέλλει να επακολουθήσει εάν η μικρασιατική Ελλάς επανέλθι υπό την τουρκικήν κυριαρχίαν. Ένα ελάχιστον τμήμα εξεκκενώθη δια λόγους στρατηγικούς και ήρκεσεν αυτό δια να μας αποσταλούν περί τας πενήκοντα χιλιάδες πρόσφυγες. Τι μέλλει επακολουθήσει εάν ήθελε εκκενωθή ολόκληρος η ελληνοκρατούμενη Μικρά Ασία, όπως ζητούν τα τουρκόφιλα ευρωπαϊκά συμφέροντα; Τ.ΟΙΚ.».

Ο Τάκης Οικονομάκης φρικά με το ενδεχόμενο της εκκένωσης της Μικράς Ασίας από τους ελληνικούς πληθυσμούς, πράγμα το οποίο, δυστυχώς, επαληθεύτηκε μετά από ένα χρόνο, τον Αύγουστο του 1922 και ολοκληρώθηκε το 1924 με τη λεγόμενη «ανταλλαγή των πληθυσμών». Όσο για τα «τουρκόφιλα ευρωπαϊκά συμφέροντα», αυτά, δυστυχώς, όταν δε συμπίπτουν με τα δικά τους συμφέροντα, παραμένουν και σήμερα και λειτουργούν σε βάρος των δικαίων της πατρίδας μας και του ελληνισμού γενικότερα.

Η άφιξη των προσφύγων δημιουργεί προβλήματα στην πόλη του Βόλου και ένα κρούσμα της επιδημικής νόσου ευλογιάς αναστατώνει τους κατοίκους και οι εφημερίδες εκείνων των ημερών ασχολούνται εκτενέστατα με το συμβάν. Τι είχε γίνει; Από τους πρώτους πρόσφυγες που αφίχθησαν στην πόλη, φαίνεται ότι κάποια γυναίκα είχε ευλογιά και γύριζε ανενόχλητη. Τη συνέλαβαν (!) και την έκλεισαν στο απομονωτήριο του νοσοκομείου.

Φαίνεται ότι δεν την επιτηρούσαν καλά και η «ευλογιώσα» έφυγε, οπότε έγινε μεγάλος σάλος.

Η ειδησεογραφία στην εφημερίδα «Η ΘΕΣΣΑΛΙΑ» της Δευτέρας 21 Ιουνίου 1921 είναι χαρακτηριστική:

«Η ΠΕΡΙΠΑΤΟΥΣΑ ΒΛΟΓΙΑ.ΣΥΝΕΠΕΙΑ ΤΗΣ ΨΥΧΙΚΗΣ ΒΛΟΓΙΑΣ...Η ΕΥΛΟΓΙΩΣΑ ΔΡΑΠΕΤΕΥΣΕ.ΚΩΜΙΚΟΤΡΑΓΙΚΑΙ ΠΕΡΙΠΕΤΕΙΑΙ...»

Για καθησυχασμό των πολιτών οι αρχές ανακοινώνουν:

«ΤΑ ΜΕΤΡΑ ΤΩΝ ΑΡΧΩΝ.ΤΟ ΚΡΟΥΣΜΑ ΜΕΜΟΝΩΜΕΝΟΝ.

Κατ' εντολήν του κ. Εισαγγελέως ενηργήθη αραίωσις και επιμελής ιατρική επιθεώρησις των προσφύγων, ήτις απέδειξεν, ότι το κρούσμα ήτο μοναδικόν, των λοιπών προσφύγων όντων υγιών».

---

³³⁶ Οι λεγόμενες «Οι επιχειρήσεις Μαρτίου 1921», που είχαν άσχημα σχεδιασθεί και είχαν πρόχειρα προετοιμασθεί, κατέληξαν σε τραγική αποτυχία για τον ελληνικό στρατό, με αποτέλεσμα οι κεμαλικές δυνάμεις να ανακαταλάβουν τη Νικομήδεια (αρχές Ιουνίου 1921) και να επακολουθήσουν αυτά που αναφέρει ο Τάκης Οικονομάκης ως πρώτη γεύση του «τουρκικού πολιτισμού»...

Το θέμα όμως δε σταματά και γίνεται λόγος για τη ΒΛΟΓΙΑ και «Η ΘΕΣΣΑΛΙΑ» στη στήλη «ΤΗΣ ΗΜΕΡΑΣ» με τίτλο: «**ΚΑΙ ΠΑΛΙ Η ΒΛΟΓΙΑ**» (Πέμπτη 24 Ιουνίου 1921) δημοσιεύει:

«Παρά του κ.Νομάρχου Λαρίσης ελάβομεν χθες το ακόλουθον εξαιρετικώς επείγον τηλεγράφημα: «Δυνάμει του περί τύπου νόμου δημοσιεύσατε εις την αυτήν στήλην εν ή κατεχωρήθησαν.... τα ευλογιώντα άρθρα σας και με τα αυτά στοιχεία, ότι εν Βόλω ουδέποτε έλαβε κρούσμα ευλογίας, αλλά ότι η ούτω πως υποληφθείσα πρόσφυξ είχε αποθεραπευθή λαβούσα εξιτήριον του Αμερικανικού νοσοκομείου προ μηνός. Νομάρχης Βερροϊόπουλος».

Η εφημερίδα συνεχίζει στην ίδια στήλη την άποψή της:

«Ας μας επιτραπή να προσθέσωμεν ότι το κρούσμα της βλογιάς, όπερ επεριφέρετο μέσα εις τους δρόμους, όχι μόνον το αντελήφθησαν οι συναντήσαντες αυτό συμπολίται, μεταξύ των οποίων συγκαταλεγόμεθα και ημείς, αλλά το πιστοποιήσαν τόσοι οι ιατροί, οίτινες εξήτασαν την πάσχουσαν, όσον και τα μέτρα, άτινα ελήφθησαν προς απομόνωσίν του...».

Την επόμενη ημέρα (Παρασκευή 25 Ιουνίου 1921) πάλι στη στήλη **ΤΗΣ ΗΜΕΡΑΣ** συσεχίζεται το θέμα με επιστολή του ιατρού Α.Φιλιππάκη και με σημείωση της εφημερίδας: «Δημοσιεύομεν σήμερον την κάτωθι επιστολήν του ιατρού κ.Φιλιππάκη, όστις μετά των συναδέλφων του κ.κ.Σπ.Πυκαίου και Αρ.Παπαδήμου εξετάσας την πρόσφυγα εύρε ευλογιώσαν.

Οι αναγνώστες ας βγάλουν τα συμπεράσματά τους». Και συνεχίζει με την επιστολή η οποία αντικρούει τις ανακοινώσεις και διαβαβαιώσεις του νομάρχη.

Για τον καθησυχασμό των κατοίκων «*Ο Δήμαρχος Παγασών*³³⁷ προσκαλεί άπαντας τους κατοίκους του ημετέρου Δήμου προς δαμαλισμόν προς αποφυγήν της μολυσματικής νόσου. Εν τω περιβόλω του ναού Μεταμορφώσεως, Αναλήψεως και Αγίου Κωνσταντίνου υπό ιατρών δωρεάν³³⁸».

Και ενώ ο πανικός που είχε προκληθεί για τη δυστυχησμένη γυναίκα, που είχε ή δεν είχε ευλογία, και με τη γενίκευση του γεγονότος, όπως συμβαίνει σε τέτοιες περιπτώσεις, για τις αρρώστιες που «έφεραν οι πρόσφυγες», φαίνεται να κοπάζει, στο λιμάνι φθάνουν και νέοι πρόσφυγες. Διαβάζουμε:

«**ΑΦΙΞΙΣ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ.**

Δια του ατμοπλοίου «Ανατολή» αφίχθησαν χθες εις την πόλιν μας 140 πρόσφυγες εκ των εν Πάτραις αποβιβασθέντων τοιούτων³³⁹».

---

³³⁷ Μέχρι το 1954 ο Δήμος Βόλου είχε την ονομασία Δήμος Παγασών (Απόφαση Δημοτικού Συμβουλίου για τη μετονομασία του Δήμου Παγασών σε Δήμο Βόλου:1054 /25-2-1954 επί δημάρχου Γ.Κοντοστόνου, με εισήγηση - επιστολή του δημοτικού συμβούλου Κίτσου Μακρή).

³³⁸ Εφημερίδα «Η ΘΕΣΣΑΛΙΑ», Σάββατο 26 Ιουνίου 1921.

³³⁹ 'Ο.π., 23 Ιουλίου 1921.

Τα προβλήματα όμως και των προσφύγων που απεστάλησαν σε περιοχές έξω από το Βόλο δεν είναι λιγότερα. Η εφημερίδα «Η ΘΕΣΣΑΛΙΑ» έχει σχετικές πληροφορίες και δια του δημοσιογράφου Τάκη Οικονομάκη στη στήλη «....ΤΗΣ ΗΜΕΡΑΣ»³⁴⁰ επισημαίνει:

«Η ΚΑΤΑΣΤΑΣΙΣ ΤΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ

Εγγράφομεν προχθές δια την αξιοθρήνητον κατάστασιν εκείνων εκ των προσφύγων της Νικομηδείας, οι οποίοι απεστάλησαν εις το εσωτερικόν της Θεσσαλίας και διενεμήθησαν εις ελονοσούντα μέρη... Η ελονοσία κάμνει τρομακτικήν θραύσιν συντρίβουσα τους οργανισμούς των ατυχών προσφύγων, δυσεντερίες δε και διάρροιες έρχονται να συμπληρώσουν το κακόν³⁴¹. Απέναντι της καταστάσεως αυτής ένα μόνο φάρμακο υπάρχει, η ταχίστη μετατόπισις των προσφύγων από τα ελονοσούντα μέρη προς άλλα ορεινότερα ομοιάζοντα με το κλίμα της πατρίδος των».

Εικόνα 23: Η καπναποθήκη Γκιζίκη στη συνοικία της Μεταμορφώσεως (Σωκράτους με Σόλωνος) στην οποία διέμεναν οι «εκ Νικομηδείας» πρόσφυγες.(φωτ.2002), Κωνσταντάρας-Σταθαράς, ό.π.,σ.23.

Περνάει το καλοκαίρι και έρχεται το φθινόπωρο με τις βροχές που βρίσκει τους πρόσφυγες «εκ Νικομηδείας» στεγασμένους «εν υπαίθρω» σε σκηνές και καπναποθήκες. Η δέσμευση των καπναποθηκών δημιουργεί προβλήματα εργασίας στους καπνεργάτες, οι οποίοι δεν μπορούν να δουλέψουν.

---

³⁴⁰ Ό.π., Δευτέρα 2 Αυγούστου 1921.

³⁴¹ Αυτή την κατάσταση είχαν να αντιμετωπίσουν και οι πρόσφυγες, που μεταφέρθηκαν στη Νέα Αγχίαλο, όπως γράφει ο Γεώργιος Διονυσίου στην εφημερίδα «Η ΘΕΣΣΑΛΙΑ», στις 30-1-1999: «Πάντως πρέπει να ήσαν ήρωες αυτοί που αποφάσισαν να μείνουν σ' αυτόν τον τόπο (Ν.Αγχίαλο), που τον μάστιζε η ελονοσία».

«Η ΘΕΣΣΑΛΙΑ» της Πέμπτης 4 Νοεμβρίου 1921 σχολιάζει το γεγονός «...ΤΗΣ ΗΜΕΡΑΣ»:

«ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ ΚΑΙ ΕΡΓΑΤΑΙ.

Όταν ήλθαν οι πρόσφυγες από τη Νικομήδεια δια να μη μείνουν στο δρόμον, εστεγάσθησαν προσωρινώς εις διάφορα οικήματα, μεταξύ των οποίων και οι μεγάλοι καπναποθήκαι πρώην Γκιζίκη εις την συνοικίαν Μεταμορφώσεως, όπου εξακολουθούν να παραμένουν. Εν τω μεταξύ όμως ήλθεν ο καιρός της επεξεργασίας των καπνών και περί τους 150 εργάται που ειργάζοντο εις τας καπναποθήκας αυτάς μένουν χωρίς δουλειά υποφέροντες...Περιμένομεν τον τάχιστον τερματισμόν του αδικαιολογήτου αυτού ζητήματος».

Η κατάσταση όμως των «εν υπαίθρῳ υπό σκηνάς προσφύγων» με τις βροχοπτώσεις του Νοεμβρίου είναι «φρικτή» και η εφημερίδα επισημαίνει:

«Η ΚΑΤΑΣΤΑΣΙΣ ΤΩΝ ΕΝ ΥΠΑΙΘΡῶ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ

Συμπολίται μας εν σπαραγμῷ ψυχῆς μας περιγράφουν με τα μελανώτερα χρώματα την φρικτὴν κατάστασιν εις την οποίαν μετά την τελευταίαν πολυήμερον πολυομβρίαν περιήλθον οι παραμένοντες υπό σκηνάς πρόσφυγες, τόσον οι δικοί μας εκ Νικομηδείας, όσον και οι Ρώσσοι Βραγγελικοί³⁴². Η κατάσταση αυτή οδηγεί εις την μοιραίαν εξόντωσίν των, αν δεν ληφθῇ εγκαίρως φροντίς περί στεγάσεως των είτε διά του διασκορπισμού των εις τα χωρία είτε και ενταύθα. Το δημοτικόν θέατρον π.χ. η απέναντι παρά το Φανάρι³⁴³ αποθήκη, οι στρατώνες³⁴⁴, εν ανάγκη δε και ...αι φυλακαί³⁴⁵ ακόμη ας χρησιμεύσουν δια την στεγασίν των...Ας ληφθῇ γρήγορα κάποια φροντίς³⁴⁶».

Η εφημερίδα καταλήγει,όπως διαβάσαμε, με τη φράση «...Ας ληφθῇ γρήγορα κάποια φροντίς». Αυτό το «γρήγορα» μάλλον θα αργήσει πολύ, όπως διαπιστώνουμε από μια άλλη είδηση.

---

³⁴² Ρώσοι στρατιώτες του στρατηγού Βράνγκελ που πολέμησαν την επανάσταση των Μπολσεβίκων. Μετά την επικράτηση της Οκτωβριανῆς Επανάστασης με τη βοήθεια των συμμάχων (Αγγλογάλλων) τα λείψανα του στρατού του διεκπεραιώθηκαν στην Κωνσταντινούπολη και εκείθεν στην Ελλάδα.Στο Βόλο τους εγκατέστησαν σε σκηνές «πέραν του Κραυσίδωνος», ακριβώς μόλις περνάμε τη γέφυρα της 2ας Νοεμβρίου, στην πλατεία Εθνικής Αντίστασης. Αυτοί από διάφορες ασθένειες σιγά σιγά χάθηκαν.(Πληροφορητής Γιάννης Μπασματζίδης, 6-12-1993).Βλ. και σημείωση 18 στο βιβλίο του συγγραφέα, *Το Χρονικό της Νέας Ιωνίας 1924-1994*, σ.29.

³⁴³ Στα Πευκάκια, κοντά στο κόκκινο φάρο-φανάρι (σήμερα δε λειτουργεί), υπήρχε μια μεγάλη αποθήκη του στρατού. Κατά την κατοχή χρησιμοποιήθηκε από τους Γερμανούς ως αποθήκη πυρομαχικών. Στις 19 Ιουλίου 1943 (σ.σ. οι Γερμανοί έφυγαν στις 19-10-1944) ανατινάχθηκε από αδιευκρίνιστα αίτια (σ.σ.σαμποτάζ, αυτοανάφλεξη πυρομαχικών) και έγινε σωρός ερειπίων. (Πληροφορητής:Ευαγγελία Καρταπάνη, ετών 72 (15-06-2002), κάτοικος Πευκακίων).

³⁴⁴ Εδώ εννοεί τις παλιές τούρκικες στρατώνες που υπήρχαν στην πλατεία Ρήγα Φεραίου (Δημαρχείου), περίπου εκεί που είναι σήμερα το Δημαρχείο. Σ' αυτές έμειναν άλλοι πρόσφυγες που ήλθαν το 1922.

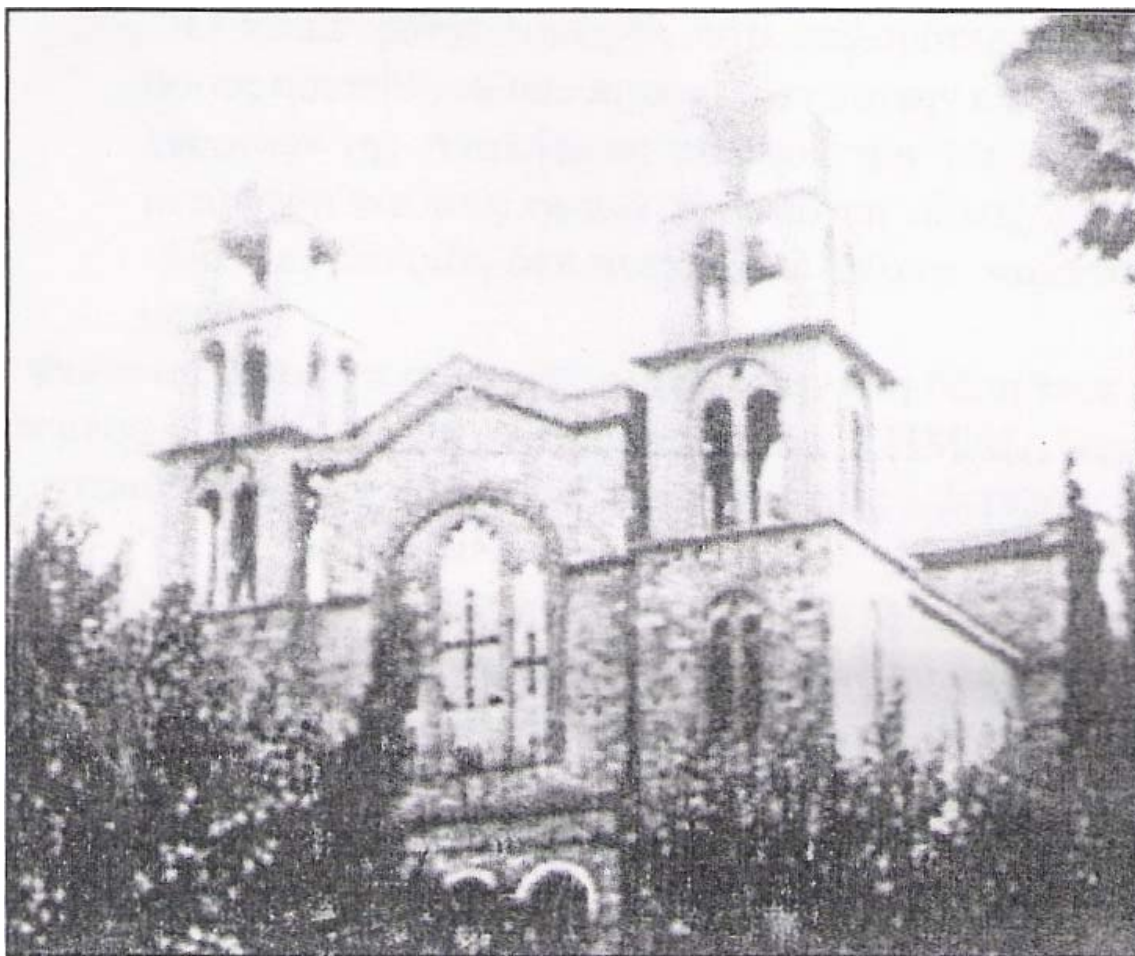
³⁴⁵ Στην πλατεία Ρήγα Φεραίου στο βόρειο μέρος σε ένα κτίσμα των παλιών τούρκικων στρατώνων στεγάζονταν οι δικαστικές φυλακές Βόλου. Εκεί υπήρχε και μικρή εκκλησία του Αγίου Ελευθερίου. Αργότερα, μετά τους σεισμούς του 1955, κατεδαφίστηκαν. Σε ανάμνηση της μικρής εκκλησίας σήμερα υπάρχει μπροστά στο τουριστικό περίπτερο στη Λεωφόρο Γρηγόρη Λαμπράκη εικονοστάσι του Αγίου Ελευθερίου.

³⁴⁶ Εφημερίδα «Η ΘΕΣΣΑΛΙΑ», Σάββατο 13 Νοεμβρίου 1921.

Μετά από τρία χρόνια (7 Νοεμβρίου 1924) διαπιστώνουμε πως διαβιούν ακόμη «εν υπαίθρῳ και υπό σκηνάς» πρόσφυγες «Νικομηδεῖς», όπως τους αποκαλεί η εφημερίδα «Ο ΤΑΧΥΔΡΟΜΟΣ» σε ένα δημοσίευμα, που αναγράφονται τα μέτρα, που πρέπει να ληφθούν για τους «ανταλλάξιμους» πρόσφυγες, που τους «τακτοποίησαν» σε καταυλισμό σκηνών κάτω από το νεκροταφείο. Διαβάζουμε:

«ΤΑ ΠΡΟΤΕΙΝΟΜΕΝΑ ΜΕΤΡΑ ΔΙΑ ΤΟΥΣ ΠΡΟΣΦΥΓΑΣ» Ο ΝΕΟΣ ΚΑΤΑΥΛΙΣΜΟΣ

Κατήλθεν χθες εις την πόλιν μας ο Νομάρχης Λαρίσης κ.Αλούπης. Σχετίζεται η άφιξίς του με την μελετωμένην μεταστάθμευσιν των προσφύγων εκ του παρά το νεκροταφείον καταυλισμού εις άλλο μέρος, κατάλληλον και υγιεινόν πρωτίστως. Ως τοιούτον θεωρείται τα παρά το Γυμναστήριον, όπου είναι κατασκηνωμένοι και οι Νικομηδεῖς πρόσφυγες....»

Εικόνα 24: Η πρώτη εκκλησία της Αναλήψεως, όπου μεταφέρθηκαν οι χιονόπληκτοι πρόσφυγες από τις σκηνές τους το Δεκέμβριο του 1925, (φωτ.Κ. Ζημέρης), Ελένη Τριάντου, *Ο Βόλος μέσα από την ομίχλη του χρόνου*, εκδ.Γραφή, Βόλος 1994, σ.126.

Μετά ένα χρόνο από την παραπάνω είδηση (συνολικά τεσσεράμισι χρόνια από την πρώτη εγκατάστασή τους) βρίσκουμε πάλι τους «εκ Νικομηδείας» πρόσφυγες να παραμένουν «υπό σκηνάς» και να υποφέρουν από μία πρωτοφανή χινοθύελλα που ξέσπασε στο Βόλο ανήμερα της εορτής του Αγίου Νικολάου.

«ΠΡΩΤΟΦΑΝΗΣ ΧΙΟΝΟΘΥΕΛΛΑ – Ο ΒΟΛΟΣ ΕΝ ΠΛΗΡΕΙ ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΩ – ΧΙΟΝΙ ΕΝΟΣ ΜΕΤΡΟΥ³⁴⁷.

Το θέαμα της Κυριακής. Η ημέρα του Αγίου Νικολάου εξημερώνοντας προσέφερεν εις τους συμπολίτας μας ένα από τα αγριώτερα και μεγαλοπρεπέστερα θεάματα, που είδαν ποτέ εις την ζωήν των. Καθ'όλην την νύκτα το χιόνι είχε προχωρήσει τόσον πολύ, ώστε είχε αποκλείσει το παν. Εις ένα μέτρο ύψος από του εδάφους υψώνετο το στρώμα του και η άγρια χιονοθύελλα εξηκολούθη με σφοδρότατον άνεμον και πυκνότητα νυφάδας. Κανείς δεν ημπορούσεν να ξεμυτήσει έξω από την πόρτα του...

«Η χιονόπτωσης. Πρώτοι περισσότερον παντός δοκιμασθέντες υπήρξαν οι διαμένοντες υπό τας σκηνάς πρόσφυγες εκ Νικομηδείας, Πόντου και οι λοιποί ανταλλάξιμοι. Πλην των κινδύνων του ψύχους διέτρεχον ούτοι και τον εκ πείνης θάνατον, καθ' ότι εστερούντο εφοδίων... Οι χιονόπληκτοι πρόσφυγες μεταφέρθηκαν από τας σκηνάς εις τας εκκλησίας Αναλήψεως και Αγίων Θεοδώρων και κενάς αποθήκας....».

Η δυστυχία και τα πάθη των προσφύγων μέσα στις σκηνές, τα χιόνια και η απρόσμενη μεταφορά τους, για να σωθούν από το κρύο και την πσγωνιά, μέσα στην εκκλησία της Αναλήψεως, γίνονται αντικείμενο πολιτικής αντιπαράθεσης

Η εφημερίδα «ΣΗΜΑΙΑ», που αντιπολιτεύεται το δήμαρχο Σπύρο Σπυρίδη γράφει σε άρθρο της στις 16-12-1925, λίγες ημέρες μετά το φοβερό χιόνι που έπεσε ανήμερα του Αγίου Νικολάου:

«Η ΔΥΣΤΥΧΙΑ ΤΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ»

...Παρήλθον τρία ολόκληρα έτη αφ' ότου υπό φρικώδεις σκηνάς παρέμεινον εκατοντάδες προσφύγων, υποστάντες τα πάνδεινα χωρίς ουδείς κ.Σπυρίδης να συγκινηθή και ν' αποφασίση να προβή διά της απλουστάτης ανεγέρσεως ξυλίνων παραπηγμάτων...

....Ο κ. Σπυρίδης εσκέφθη κάτι απλούστερον πάντων. Συνεσώρευσε επί τινάς ημέρας, όσους ηδυνήθη εκ των προσφύγων εις την εκκλησίαν της Αναλήψεως. Αλλ' η εξέγερσις των ενοριτών της Αναλήψεως στερηθέντων του ευκτηρίου αυτού Οίκου τον εξηνάγκασεν να μεταφέρει πολλούς εκ των προσφύγων αλλαχού...

Διατί κ. Σπυρίδη δεν ανεγείρατε ξύλινα παραπήγματα διά να στεγάσητε τους αδελφούς μας;».

Φαίνεται όμως ότι οι σκηνές παρέμειναν στη θέση τους με τους «εκ Νικομηδείας» πρόσφυγες να ζουν μέσα σ' αυτές και γι' αυτό η εφημερίδα «ΣΗΜΑΙΑ» επανέρχεται μετά τρεις μήνες, αφού πέρασε ο χειμώνας, γράφοντας τούτο το σχόλιο στις 5-3-1926:

«Οι εκ Νικομηδείας πρόσφυγες

«...Θα είναι άκρως εγκληματικόν να εξακολουθήση η διαβίωσις του πληθυσμού αυτού υπό τας αθλίας εκείνας σκηνάς εν μέσω του αφάνταστου ψύχους κατά τον χειμώνα και αφορήτου καύσεως κατά το θέρος... Επιβάλλεται η λήψις κάποιου μέτρου...».

Το «μαύρο κύμα» των προσφύγων «εκ Νικομηδείας» του 1921 μετά το πρώτο σπάσιμο στο λιμάνι του Βόλου ανασκουμπώθηκε να οργανώσει τη ζωή του. Πολλοί έμειναν στο Βόλο, στην περιοχή του Αγίου Βασιλείου και Γυμναστηρίου, στην αρχή σε σκηνές και

---

³⁴⁷ Ό.π., Τετάρτη 9 Δεκεμβρίου 1925.

παράγκες ή χαμόσπιτα. Άλλοι εγκαταστάθηκαν στον προσφυγικό οικισμό της Νέας Ιωνίας (1924 και μετά) και άλλοι δημιούργησαν νοικοκυριά και βρήκαν εργασία σε διάφορα χωριά της Μαγνησίας και της περιοχής Αλμυρού. Και ενώ ήλθαν προσωρινά και με την προοπτική να επιστρέψουν στα σπίτια τους και στη γενέθλια γη των πατέρων τους, έμειναν και αυτοί, όπως και οι επόμενες χιλιάδες Μικρασιάτες πρόσφυγες στη νέα τους πατρίδα, την Ελλάδα. Η επιστροφή τους έμεινε όνειρο, έμεινε γλυκιά ανάμνηση του χαμένου παραδείσου που ζούσαν εκεί στο σπίτι τους, στο χωριό τους και πικρή γεύση των κακουχιών και ταλαιπωριών, που τους συνόδευαν για πολλά χρόνια στην εδώ εγκατάστασή τους και προσαρμογής τους στις νέες κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες³⁴⁸.

Προσπάθησαν να οργανώσουν με κάθε τρόπο τη ζωή τους στη νέα πραγματικότητα. Ίδρυσαν το 1922 «Σύλλογο Νικομηδείων»³⁴⁹, που σκοπός του ήταν «*ηθική και πνευματική μόρφωσις και διαπαιδαγώγησις των μελών*».

Στην εφημερίδα «ΣΗΜΑΙΑ» (2-7-1926) διαβάζουμε την είδηση για την ίδρυση αθλητικού σωματείου από Μικρασιάτες της περιοχής Νικομήδειας και Κωνσταντινούπολης με τα ονόματα του προεδρείου του: «Ίδρύεται αθλητικόν σωματεῖον και δη ποδοσφαιρικό με την επωνυμία «Ένωσις Κωνσταντινουπόλεως Βόλου» από νέους φιλάθλους της βασιλίδος των πόλεων. Πρόεδρος Απ.Λερωμένος, Αντιπρόεδρος Μενέλαος Δημητριάδης, Γεν.Γραμματεὺς Γεώργιος Σαριλίδης, Ταμίας Ιωάννης Κριτσόπουλος, Σύμβουλοι: Ιωάννης Μπασματζίδης, Θεόδωρος Αντωνάκης και Ιπποκράτης Τριανταφυλλίδης». Σκοπός του σωματείου είναι «*Η σωματική διάπλασις των νέων από πάσης απόψεως*»³⁵⁰.

Λίγο αργότερα (1929) δημιούργησαν και δεύτερο αθλητικό σωματείο με το όνομα «Αθλητική Ένωσις Νικομηδείων Βόλου»³⁵¹, που σκοπός του ήταν «*Η διάδοσις του αθλητισμού*».

Επίσης οι κάτοικοι της ευρύτερης περιοχής Προύσας και Προποντίδας, ίδρυσαν το 1925 και αυτοί σύλλογο με την επωνυμία «Σύνδεσμος Προσφύγων Βιλαετίου Προύσσης και Προποντίδος ο «Αλύτρωτος», που σκοπός του ήταν «*η εν αδελφική αλληλεγγύη, συνένωσις και σύμπραξις πάντων των μελών αυτού και η υποστήριξις αυτών*»³⁵².

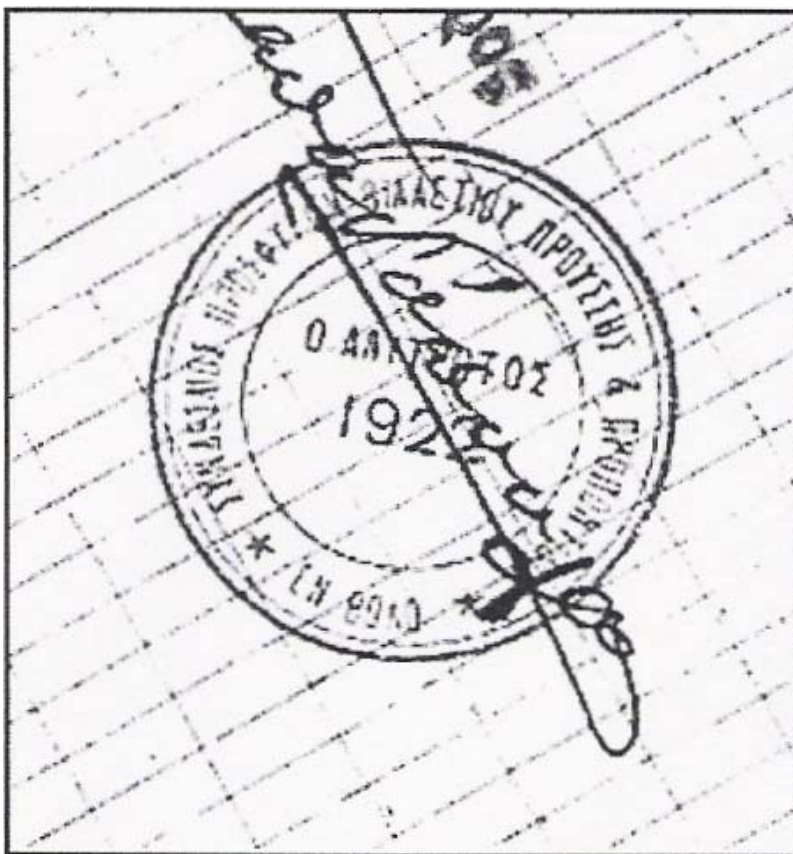
³⁴⁸ Κωνσταντάρης-Σπαθαράς, ό.π.,σ.25.

³⁴⁹ Βαγγέλης Νίκου, «Ευρετήριο των αναγνωρισμένων προσφυγικών σωματείων του Πρωτοδικείου Βόλου 1914-1971», Ανάτυπο από το 10^ο τόμο του *αρχείου Θεσσαλικών Μελετών*, Βόλος 1992, σ.306.

³⁵⁰ Β.Νίκου, ό.π.,σ.309

³⁵¹ Ό.π.,σ.310.

³⁵² Ό.π.,σ.308.

Εικόνα 25: Η σφραγίδα του «Συνδέσμου προσφύγων Βιλαετίου Προύσης και Προποντίδος Εν Βόλω Ο Αλύτρωτος 1922», Αρχείο Γ.Α.Κ.Ν. Μαγνησίας.

Παρόμοιες εικόνες, σύμφωνα με τις περιγραφές των όσων προαναφέρθησαν διαδραματίστηκαν σε πολλά μέρη της Ελλάδας στα οποία κατέφυγαν πρόσφυγες, τόσο βέβαια από τη Νικομήδεια , όσο και από όλη τη Μικρά Ασία.

*Ελληνόπουλα της Βιθυνίας με τη για-
γιά τους, που ήρθαν στη Μυτιλήνη με-
τά τη Μικρασιατική Καταστροφή. Το
πρόσωπο της γιαγιάς τα ήέει όλα. (Από
τη Συλλογή Ι. Δορουκίδη).*

Εικόνα 26: Πρόσφυγες της Βιθυνίας στη Μυτιλήνη, Μουτσόπουλου κτλ., ό.π., σ. 483

MARTYRIΕΣ

ΠΗΓΗ: ΕΞΟΔΟΣ τ.Α΄, ΑΘΗΝΑ 1980, Κ.Μ.Σ., ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ ΑΠΟ ΤΙΣ ΕΠΑΡΧΙΕΣ ΤΩΝ ΔΥΤΙΚΩΝ ΠΑΡΑΛΙΩΝ ΤΗΣ ΜΙΚΡΑΣΙΑΣ

ΚΑΡΑΠΕΛΙΤ - ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΑΝΤΑΠΑΖΑΡ

Το Αντάπαζαρ, ως πόλη, είναι έδρα Καζά και οικονομικό κέντρο περιφέρειας που περιλαμβάνει μια σειρά χωριών. Βρίσκεται στην αριστερή όχθη του Σαγγάριου, στο δημόσιο δρόμο Νικομηδείας-Ντύζτσες. Εκεί διακλαδώνεται και η σιδηροδρομική γραμμή Κωνσταντινούπολης- Εσκή Σεχίρ. Ως Καζάς ανήκε στο Σαντζάκι Νικομηδείας, στη μητρόπολη της οποίας ανήκαν οι Έλληνες κάτοικοί του. Πριν το 1922 αριθμούσε 30.000 κατοίκους, από τους οποίους 1.000 μόνο Έλληνες τουρκόφωνοι και 1500 Αρμένιοι. Απέχει 129 χιλ.ΒΑ της Προύσσας, 40 χιλ. Α-ΝΑ της Νικομήδειας και 70 ΒΑ της Νίκαιας³⁵³.

Το Καραπέλιτ είναι χωριό στην περιφέρεια του Αντάπαζαρ. Οι κάτοικοί του πριν τον ξεριζωμό ήταν μόνο Έλληνες, περίπου 400, που είχαν έρθει από τον Πόντο και κυρίως από τα Κοτύωρα (Ορντού), γι' αυτό μιλούσαν το ποντιακό ιδίωμα. Απέχει 44 χιλ. ΒΑ του Αντάπαζαρ και 78 ΒΑ της Νικομήδειας³⁵⁴.

Ακολουθεί μαρτυρία από την περιοχή³⁵⁵.

Φευγάτε γρήγορα· τα παιδιά τα σκοτώσαν.

1919 ήτανε, μήνας Ιούνιος, ημέρα της γιορτής Πέτρου και Παύλου. Ήρθανε Τσετέδες στα χωριά και μάζεψαν όλα τα νέα παιδιά. Από κάθε σπίτι το λιγότερο ένα πήρανε.

Είπανε πως τα θέλουνε για να κατεβούνε στην παραλία κοντά και να ανοίξουνε προχώματα, να μην μπαίνουνε οι Ρώσοι.

Αυτό ήτανε βέβαια ψευτιά και άλλο δεν θέλανε παρά να σκοτώσουνε και να εξολοθρεύσουνε τη γενιά των χριστιανών.

Κατεβάσανε τα παιδιά κάτω στη θάλασσα κοντά στο Γότζαλι³⁵⁶, το τουρκικό χωριό. Εκεί τους βάλανε και καθίσανε και τους κυκλώσανε ένα γύρω οι Τούρκοι. Αρχίσανε και παίζανε

---

³⁵³ Έξοδος, τ.Α΄, Αθήνα 1980, Κ.Μ.Σ., Μαρτυρίες από τις επαρχίες των δυτικών παραλίων της Μικρασίας, σ.293.

³⁵⁴ Ό.π.

³⁵⁵ Η μαρτυρία που ακολουθεί είναι του Σταύρου Μουρατίδη και της Σοφίας Πασχαλίδου, Έξοδος, ό.π., σσ.293-295.

³⁵⁶ Γότζαλι (τουρκ.Hodja Ali), χωριό 7 περίπου χλμ. Β του Καραπέλιτ.

νταούλια και ζουρνάδες και μαζί με τα όργανα αρχίσανε και το τουφεκίδι και τους σκοτώσανε.

Γλύτωσαν πέντε-έξι από τα παλικάρια. Άλλος πήδηξε στο ποτάμι, τον Καράσου, άλλος έκανε τον πεθαμένο και ύστερα που φύγανε οι Τσέτες κρύφτηκε στο δάσος και ήρθε έπειτα στο χωριό.

Σ' εμάς ήρθε ο Θεόφιλος Τσαλικέρτας και μας είπε : « Φευγάτε γρήγορα, τα παιδιά τα σκοτώσανε οι Τσέτες, θα' ρθουνε τώρα στα χωριά να σκοτώσουνε όσους απομείνανε».

Αμέσως πήρανε ειδοποίηση όλα τα χωριά και βγήκαμε στα δάση.

Καράπελιτ, Καστενέπουναρ, Κουρούντερε, Κιρεζλί, Τσοπάνγιατακ³⁵⁷ μαζευτήκαμε όλοι στο δάσος του Καβλάντερεσι. Σ' ένα σαρανταοκτάωρο γέμισε το δάσος. Ήτανε πολύ βαθύ δάσος. Δέντρα ψηλά, τα περισσότερα οξιές, κλείνανε σχεδόν τον ουρανό. Σαράντα μέρες καθίσανε μέσα στο δάσος. Οι Τσετέδες πήγανε τότες στα χωριά μας, βάλανε φωτιά και τα κάψανε όλα.

Είχαμε και θύματα. Όσοι ήταν άρρωστοι και πολύ γέροι και δεν μπορούσανε να βαδίσουνε ως το δάσος, αυτοί καήκανε μέσα στα σπίτια τους. Επτά άτομα χαθήκανε έτσι στο χωριό μας. Έτσι χάθηκε και ο δικός μας παπούς. Ήτανε πολύ γέρος και δεν ήθελε με κανένα τρόπο να έρθει μαζί μας στο Καβλάντερεσι. Κρύφτηκε μέσα στο τζάκι του σπιτιού. Εκεί είδανε οι Τούρκοι τα πόδια που εξέχανε, τον σφάξανε και ύστερα βάλανε φωτιά στο σπίτι.

Από εκεί μας έσωσε ο καπετάν Βαγγέλης³⁵⁸. Αυτός ήτανε από ένα χωριό των Φουντουκλιών³⁵⁹. Είχανε μαζευτεί περίπου τριακόσιοι πενήντα άντρες και κάνανε αντάρτικο. Μαζεύτηκαν δηλαδή στα βουνά, είχανε και όπλα και προσπαθούσανε να κάνουνε αντίσταση στους Τούρκους.

Ο καπετάν Βαγγέλης λοιπόν ήρθε στο δάσος που ήμαστε και μας πήρε, μας πέρασε από το Σακαροπόταμο³⁶⁰ και μας πήγε μέχρι τη Νικομήδεια.

Καμιά δεκαπενταριά οικογένειες δεν μπόρεσαν να φύγουν. Είχανε αρρώστους και δεν μπόρεσανε να τους μετακινήσουνε. Μαζί μ' αυτούς ήταν και δική μας οικογένεια. Είχαμε

---

³⁵⁷ Όλα είναι χωριά με Έλληνες κατοίκους που ήρθαν από τον Πόντο. Το Καστενέπουναρ, με πάνω από 500 κατοίκους, είναι αρκετά κοντά προς το Καράπελιτ. Το Κουρούντερε, είχε περίπου τον ίδιο αριθμό κατοίκων, που οι περισσότεροι ασχολούνταν με εργασίες μεταλλείων (στο Καρασου-Μαντέν). Το Κιρεζλί είναι από τα μεγαλύτερα χωριά, σχεδόν κωμόπολη με ζωηρή κίνηση. Απέχει περίπου 2,5 χλμ. από το Καστενέπουναρ. Το Τσοπάνγιατάκ, εξάλλου, είναι μικρό χωριό με 350 περίπου κατοίκους, 4 χλμ. ΒΑ του Κιρεζλί και 4 ΒΑ του Αντάπαζαρ.

³⁵⁸ Ο καπετάν Βαγγέλης, ως αρχηγός ομάδας Ελλήνων Μικρασιατών ανταρτών αναφέρεται και από άλλους πληροφορητές, χωρίς να δίνουν όμως πιο συγκεκριμένα στοιχεία. Θα πρόκειται, δίχως άλλο, για πολεμική αντάρτη, είτε από το ίδιο χωριό, είτε από τα γειτονικά. Πιο κάτω αναφέρεται ο ανώτερος αρχηγός του αντάρτικου σώματος Λεωνίδας, δίχως επίσης άλλα στοιχεία. Η δημιουργία, πάντως, και στην περιοχή της Δ. Μικρασίας ελληνικών αντάρτικων σωμάτων με την υποστήριξη του ελληνικού στρατού, αποτελεί ιστορικό γεγονός.

³⁵⁹ Φουντουκλιά, σύνολο 4 χωριών (Παπάζκιοι, Λεβέντιοι, Καντάρκιοι, Ασάκιοι), 16-18 χλμ. Β-ΒΑ του Αντάπαζαρ.

³⁶⁰ Σακαροπόταμος, παραπόταμος του Σαγγάριου, στον οποίο την κοίτη χύνεται περνάει 8 χλμ. ΒΑ του Ασάκιοι.

άρρωστο πολύ το θείο μας, τον αδελφό του πατέρα μας και δεν μπόρεσαμε να ακολουθήσουμε τους άλλους.

Ο καπετάν Βαγγέλης πήρε άδεια από το αρχηγείο των ανταρτών, αρχηγός ήταν κάποιος Λεωνίδας, και ήρθε σε δεκαπέντε μέρες και μας πήρε κι εμάς.

Πήγαμε όλοι στη Νικομήδεια. Εκεί μείναμε στα περίχωρα, στο Καρατζάλι, στο Κουλάκιοι³⁶¹.

Οκτώβριο του 1919 φτάσαμε στη Νικομήδεια, Μάιο του 1920 φύγαμε όλοι για την Ελλάδα. Οι μιλιτζίδες, έτσι λέγαμε τους στρατιώτες του τακτικού τούρκικου στρατού, πήρανε διαταγή από την Άγκυρα και διώξαν τους Τσετέδες. Στη Νικομήδεια ήρθανε τα ελληνικά πολεμικά «Αβέρωφ» και «Κιλκίς».

Τότες κάμποσα παλικάρια από τα δικά μας χωριά ενθουσιαστήκαμε και πήγαμε εθελοντές να πολεμήσουμε με τους Έλληνες. Μαζί τους πήγα κι εγώ. Τον άλλο κόσμο τον πήρανε ελληνικά πλοία πάλι. Περάσαμε πρώτα από την Πόλη και από κει συνέχεια μας πήγανε Μυτιλήνη.

Εκεί καθίσαμε λίγους μήνες και φύγαμε. Μάθαμε πως οι δικοί μας πατριώτες βρίσκονται στη Μακεδονία και ήρθαμε στο Μεσημέρι της Χαλκιδικής και μείναμε εκεί.

Στη Νικομήδεια που μέναμε ο κόσμος έκανε και τραγούδια για τα δεινά που περάσαμε.

ΧΟΥΔΙ - ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΓΚΕΪΒΕ-ΟΡΤΑΚΙΟΪ

Η περιφέρεια Γκείβε – Ορτάκιοϊ ανήκε στο ανεξάρτητο Σαντζάκι της Νικομήδειας. Το Γκείβε πριν το 1922³⁶² είχε 1.000 κατοίκους, κυρίως Τούρκους και ήταν έδρα Καζά΄ βρίσκεται 74 χλμ. ΝΑ της Νικομήδειας. Το Ορτάκιοϊ, 6 χλμ. ΒΑ του Γκείβε, ήταν πόλη με 10.000 περίπου κατοίκους, από τους οποίους 5.000 Έλληνες αρμενόφωνοι και 2.500 Αρμένιοι. Όλη η περιφέρεια, ορεινή και δασώδης, ευνόησε την εγκατάσταση και δράση των Τσετών, που διέπραξαν απάνθρωπες σφαγές και άγριους διωγμούς σε βάρος του ελληνικού στοιχείου που ζούσε εκεί.

Το χωριό Χουδί (τουρκ.Μπουγιούκ Σαρατσίλ)³⁶³, ανήκει στην περιφέρεια Γκείβε-Ορτάκιοϊ΄ βρίσκεται 9 χλμ. ΒΑ του Γκείβε, 3 Α του Ορτάκιοϊ και 48 ΝΑ της Νικομήδειας. Οι κάτοικοί του πριν το 1922 ήταν 1.500 περίπου, από τους οποίους 1.000 Έλληνες αρμενόφωνοι³⁶⁴.

Ακολουθεί η κάτωθι μαρτυρία³⁶⁵.

---

³⁶¹ Το Καρατζάλι και Κουλάκιοϊ, που οι πληροφορίες τα τοποθετούν κοντά στη Νικομήδεια, θα είναι πιθανόν μικροί οικισμοί.

³⁶² Κατά τον Π.Κοντογιάννη.

³⁶³ Από όπου κατάγονται οι δύο αφηγητές.

³⁶⁴ Έξοδος, ό.π., σ.325.

³⁶⁵ Μαρτυρία του Θεόφιλου Παπαδόπουλου, Έξοδος, ό.π.,σ.325-328.

Στο Κάτω Χωριό τους σφάζαν όλους.

Πριν από την τρίτη μεγάλη σφαγή, οι Τσέτες είχαν έρθει στο χωριό μας άλλες δύο φορές το 1920. Την πρώτη φορά ζήτησαν χρήματα. Ότι μπορέσαμε συνάξαμε και τους δώσαμε. Τη δεύτερη φορά πάλι ζήτησαν χρήματα και δεν είχαμε. Μαζέψαμε τα χρυσαφικά, τα σκουλαρίκια, βραχιόλια και τα δώσαμε, για να γλιτώσουμε. Πιάσαν τον πρόεδρο της κοινότητας Άνθιμο Πασχαλίδη και του ζητούσαν τα λεπτά του. Αυτός είπε ότι τα είχε στην Τράπεζα, στην Πόλη και τον σκοτώσανε στην αγορά.

Την τρίτη φορά που ήρθαν ήταν Σάββατο. Εγώ είχα ένα φίλο Τούρκο, ήταν υπάλληλος Δημοσίου Χρέους. Την Πέμπτη, δύο μέρες πριν, μου λέει: «Δάσκαλε, εσείς έχετε πολύ ούζο. Πάμε να πιούμε;» «Πάμε» του λέω. Η γυναίκα μου λέει: «Αυτός θα πει να μεθύσει. Να βάλω τραπέζι να φάτε». Πάμε, καθόμαστε. Στο τραπέζι πάνω η γυναίκα μου του λέει: «Μεμέτ εφέντη, όταν ξανάρθουν οι Τσέτες τι θα κάνουμε; Λεφτά δεν έχουμε». Κι αυτός της απαντά: «Να καταφύγετε στο σπίτι μου».

Τα Σάββατο βράδυ, μετά την απόλυση του εσπερινού, μάθαμε ότι ήρθαν Τσέτες στο σταθμό και τραγουδούσαν: «Θα σφάζουμε, θα κόψουμε...». Ο καθένας πήγε φοβισμένος στο σπίτι του. Το βράδυ, όταν μπήκαν στο χωριό, πήγαμε στο σπίτι του Μεμέτ εφέντη, όπου είχαν καταφύγει κι άλλες οικογένειες. Οι γυναίκες και τα παιδιά μπήκαν μέσα, εγώ δεν μπήκα. Να πάω να δούμε τι θα κάνουν. Που να φανταστώ πως θα κάμουν σφαγή.

Ενώ πήγαινα προς τα κει που θα κατέβαινα στα καφενεία, περνώντας κρυφά-κρυφά μέσα από τις μουριές, με είδε κάποιος από το Μπουρχανέ³⁶⁶ και μου είπε: «Στο Κάτω Χωριό, το Μπουρχανέ, τους σφάζαν όλους. Έλα να φύγουμε». Και φύγαμε στο βουνό. Εκεί μπήκαμε σε μια σπηλιά, ήταν κι άλλοι, καμιά τριανταριά άνθρωποι. Καθίσαμε. Το πρωί ακούσαμε ότι χτυπούσαν την καμπάνα. Την κτυπούσαν επίτηδες οι Τσέτες, για να πάνε οι άνθρωποι στην εκκλησία, να τους μαζέψουν. Ξαπλώθηκα σ' ένα δέντρο από κάτω να κοιμηθώ, γιατί όλη τη νύχτα ήμουν άγρυπνος. Ανάμεσα σε κείνους που χαν καταφύγει στο βουνό – εκατό είκοσι ήμασταν – ήταν και παιδιά του σχολείου. Λέω στους μαθητάς: «Εγώ θα ησυχάσω. Κοιτάτε να μην μας περικυκλώσουν». Μετά μισή ώρα έρχονται οι μαθηταί και μου λένε: «Έρχονται οι Τσέτες».

Δεν ήταν οι Τσέτες. Ήταν χωριάτες που κατέβαιναν στο Χουδί για λεηλασία από τα γύρω χωριά. Όπως μάθαμε αργότερα, από την προηγούμενη Πέμπτη, που γινόταν το παζάρι, ο καϊμακάμης είχε καλέσει στη Γκείβε τους μουχτάρηδες των τουρκικών χωριών και τους έδωσε εμπιστευτικούς φακέλους να τους ανοίξουν μετά δυο μέρες. Έγραφε μέσα ότι την Κυριακή θα γίνει λεηλασία στο Χουδί, να πάτε όλοι σας από τα πέριξ χωριά.

Μόλις τους είδαμε αυτούς, σηκωθήκαμε και φύγαμε παραμέσα στα βουνά. Άρχισαν να μας πυροβολούν, μας είδανε. Εγώ ήμουν με μια ομάδα από επτά νοματαίους. Προχωρήσαμε και βρήκαμε μια πηγή και καθίσαμε ως το βράδυ. Είχαμε προχωρήσει δυο-τρεις ώρες μακριά. Όταν βράδιασε καλά, είπαμε να πάμε να δούμε τι γίνεται. Γυρίσαμε εκεί που ήμασταν το πρωί. Ήρθαμε σιγά-σιγά. Είδαμε έναν με το όπλο στο χέρι. Κρυφτήκαμε. Αυτός μας είδε

---

³⁶⁶ Μπουρχανέ, ελληνικό αρμενόφωνο χωριό με 400 περίπου ψυχές, 5 χλμ. Α του Γκείβε, 3,5 Ν του Ορτάκιοϊ και 46 ΝΑ της Νικομήδειας.

και μας είπε αρμένικα³⁶⁷ : « Ελάτε, ελάτε». Θυμάμαι ακόμα το όνομά του· Ιωακείμ Τζαφερόγλους. Πλησιάσαμε, τον ρωτήσαμε τι γίνηκαν οι άλλοι που είχαν καταφύγει εκεί, και μας είπε : « Πέντε λεπτά παρακάτω είναι όλοι σκοτωμένοι». Λέμε : «Τι θα κάνουμε ; Που θα πάμε ; Θα κρυφτούμε εδώ και το χάραμα θα πάμε στο Αντάπαζαρ». Και τι τρώγατε θα πείτε. Εγώ είχα ένα ψωμί, που πρόλαβα την τελευταία στιγμή να δέσω σ' ένα μαντίλι, όταν ξεκινήσαμε για του Μεμέτ εφέντη το σπίτι, κι ένα μπουκάλι ούζο στην τσέπη. Μια γυναίκα είχε έρθει σέρνοντας ένα πάπλωμα στη ράχη. Μου'δινε το πάπλωμα να πλαγιάσω, κι εγώ της έδινα λίγο ψωμί.

Κρυφτήκαμε τη νύχτα εκεί. Τη μέρα να προχωρούμε, είπαμε. Μετά δυο-τρεις μέρες που είμασταν στα βουνά, μια νύχτα, ενώ προχωρούσαμε, ακούσαμε γαυγίσματα. Δεν ξέραμε ότι ήταν χωριό. Οι κάτοικοι άκουσαν τα γαυγίσματα, ήρθαν και μας έπιασαν. Ήρθε και ο τσαούσης· μας ρώτησε «από που είσθε». Είπαμε : « Στο χωριό ήρθαν αντάρτες και πάμε στο Αντάπαζαρ να δουλέψουμε. Να μας οδηγήσεις όπου υπάρχει χωροφυλακή». Το χωριό είχε μόνον αυτόν. Αυτός ζήτησε φιλοδώρημα. «Δύο ώρες» είπε, «είναι από δω».

Μαζέψαμε αναμεταξύ μας, του δώσαμε κάτι. Εμένα ο αδελφός μου είχε διατελέσει αξιωματικός του τουρκικού στρατού και μετά τον πόλεμο τον είχαν διορίσει γιατρό των σιδηροδρόμων. Λέω του τσαούση : « Ο αδελφός μου είναι αξιωματικός του τουρκικού στρατού κι άμα μας βοηθήσεις μπορεί να σου δώσει κανένα αξίωμα». «Ένας μαύρος,» μου λέει, «με χρυσά δόντια;» « Ναι». Αυτός ευχαριστήθηκε. Το βράδυ μας έβαλαν σ' ένα τζαμί να μας πάνε το πρωί στο Αντάπαζαρ. Τους άνδρες του βάλαν χωριστά μέσα στο τζαμί, επάνω σ' ένα πατάρι, σ' ένα δωματιάκι, μερικά σκαλιά πιο πάνω. Οι γυναίκες μείναν κάτω και βάλανε δυο - τρεις φύλακες να φυλάνε.

Τη νύχτα αυτοί οι φύλακες μπήκαν μέσα και οι γυναίκες τρομοκρατήθηκαν και φώναζαν αρμενιστί : « Σηκωθείτε , άντρες!» . Ξυπνήσαμε κι ένα, που ήταν μαζί μας , παλικάρι έσπασε το τζαμί και φώναξε : «Βοήθεια !» Ήρθε κείνος ο τσαούσης, ρώτησε τι συμβαίνει. « Εμείς είμαστε, εδώ απάνω» ακούσαμε τις γυναίκες που φώναζαν. Τον παρακαλέσαμε να μας πάει το γρηγορότερο στο Αντάπαζαρ και θα του δώσουμε τον κόπο του. Το πρωί : «Ετοιμαστείτε να πάμε» είπε.

Αυτός πήγαινε πάνω στο άλογο. Μια γυναίκα ήταν με δύο παιδιά, ένα στην αγκαλιά , ένα στη ράχη. Παρακάλεσα τον τσαούση και πήρε το ένα στα χέρια του. Καλός ήτανε. Έβρεχε στο δρόμο.

Μας οδήγησε στο Αντάπαζαρ. Εκεί μας έβαλαν στο περιβόλι του Κονακιού. Ο τσαούσης ανέβηκε να δει τον καϊμακάμη. Σε λίγο βγήκε απ' το παράθυρο, έριξε ένα μολύβι και χαρτί και μου λέει : « Γράψε τα ονόματα όλων τουρκιστί». Την ώρα που έγραφα, βλέπω έρχεται ο καϊμακάμης, ο οποίος έτυχε να είναι γνωστός μου. Τον γνώριζα από τον αδελφό μου, που ήταν κάποτε γιατρός της αστυνομίας στην Γκείβε και συνυπηρετούσαν εκεί. Μου λέει ο καϊμακάμης : «Έχεις γνωστό εδώ; Τι χάλια είναι αυτά;» Τα παντελόνια μου ήταν σχισμένα, ήμουν ματωμένος από την πορεία στα βουνά.

Εντωμεταξύ είχε ακουστεί στο Αντάπαζαρ, ότι είχαν έρθει άνθρωποι από το χωριό και ότι είναι κι ο δάσκαλος μαζί. Είχα τον γαμπρό μου εκεί, τον φαρμακοποιό Πασχαλίδη, τον

---

³⁶⁷ Οι Χουδιώτες , όπως και οι κάτοικοι του Γκείβε- Ορτάκιοϊ , ήταν κιόλας αρμενόφωνοι.

κουινιάδο μου, τον εγγονό μου. Ήρθαν να δουν. Ο καϊμακάμης λέει στο φύλακα: «Άνοιξε να βγει ο δάσκαλος». Με πήραν και με πήγαν στα σπίτια τους, στου Πασχαλίδη. Άλλαξα τα ρούχα μου, με περιποιήθηκαν. Ο Πασχαλίδης είπε: «Να ησυχάσεις τώρα, να πάω εγώ αν μπορέσω να πάρω και τους άλλους». Ήμασταν όλοι πενήντα επτά νομάτοι, τότε. Πήγε, ήρθε. «Αδύνατο» λέει «δεν τους παραδίδουν». Αυτοί οι πενήντα έξι ήταν από το Ορτάκιοϊ. Τους δικούς μας από το Χουδί τους είχα χάσει στην περιπλάνηση μέσ στα βουνά κι έσμιξα μ' αυτούς.

Ο ανώτερος δικαστής της χωροφυλακής του Αντάπαζαρ έμαθε πώς είχαν φυγαδεύσει το δάσκαλο μέσα απ' τους άλλους κι έστειλε ζαπτιέ να τον πάρει από το σπίτι που ήταν. Ο Πασχαλίδης, «πάμε», είπε. Πήγαμε. Ανεβήκαμε πάνω στο διοικητήριο. «Από που είσαι;» μου λέει ο μιραλάης³⁶⁸. «Από το Χουδί». «Εσύ τι δουλειά είχες μ' αυτούς τους κερατάδες τους Ορτακιοϊλήδες που είναι αντάρτες;» Του είπα ότι τους βρήκα στα βουνά και ήρθα μαζί. Του είπα ακόμα ότι δίδασκα και τα τούρκικα. «Εσύ σαν καλός άνθρωπος μοιάζεις» μου λέει: «άντε φύγε». Ο Πασχαλίδης που στεκόταν λίγο παραπίσω μου ψυθίρισε αρμένικα: «Φίλησε το χέρι του».

Πήγα να το φιλήσω. «Δεν χρειάζεται, δεν χρειάζεται» είπε. Τους άλλους τους στείλαν πίσω στην Γκέιβε και τους σφάζαν. Και τους πενήντα έξι. Εκεί στο σταθμό ήταν μια μαμή Αρμένισα και τους είδε που τους σφάζαν.

Από το Αντάπαζαρ, όταν ακούσαμε ότι κι εκεί θα γίνει φασαρία, πήγανε στη Νικομήδεια. Μείναμε δεκαπέντε μέρες κι από κει στη Πόλη. Το 1922 ήρθαμε εδώ.

Τα παιδιά έχουν σφαίρες να σκοτώσουν³⁶⁹

Εγώ τα θυμάμαι όλα. Τράβηξα πολλά. Το Σάββατο βράδυ που ήρθαν οι Τσέτες στο χωριό μας, πήγαμε στου Τούρκου³⁷⁰ το σπίτι. Η γιαγιά μου, που ξεκινούσαμε, είχε τα φλωριά σε μια σακούλα και τα έκρυβε στους πλίθους, σ' ένα φούρνο που είχαμε στην αυλή. Έβαλε κι ένα ζευγάρι καινούργια παπούτσια μαζί, που της τα' χε φέρει ο τσαγκάρης λίγες μέρες πριν. «Να μην τα πάρουν», είπε, «οι παλιότουρκοι». Πήραμε δύο μπόγους ρούχα και πήγαμε στου Μεμέτ εφέντη·σου λέει, μπορεί να κάψουν τα ρούχα.

Οι Τσέτες βγάζαν διαταγή, όποιος Τούρκος κρύβει Ρωμιούς θα κάψουν το σπίτι του. Μας βάλαν στην αυλή, στου Μεμέτ εφέντη. Δεν μας πήραν μέσα. Ύστερα η γιαγιά μου λέει: «Δεν πάμε σπίτι; Ό,τι θα γίνει ο κόσμος θα γίνουμε κι εμείς». Μας πήρε και πήγαμε σπίτι. Η μητέρα μου, η γιαγιά μου, ο αδελφός μου, εγώ και του θείου μου το παιδάκι. Ήρθαν κι άλλες οικογένειες στο σπίτι μας, επειδή δεν ήξεραν τούρκικα και ήξερε η γιαγιά μου. Εκεί που καθόμασταν ήρθαν έξι Τσέτες και χτυπήσανε την πόρτα·ώσπου να ρωτήσει η γιαγιά μου ποιός είναι, να κατέβει ν' ανοίξει, δώσαν μια κλωτσιά στην πόρτα κι ανέβηκαν πάνω. Μας κλείδωσαν σ' ένα δωμάτιο και ζήτησα τα κλειδιά να ψάξουν τα μπαούλα. Τα χρυσαφικά μας, σε μια σακούλα, μου τα' χε δώσει η γιαγιά μου να τα κρύψω στα ρούχα μου, επειδή ήμουν μικρή και δεν θα με ψάχνανε. Ψάξαν τις γυναίκες. Μας είπαν: «Κατεβείτε κάτω».

---

³⁶⁸ Συνταγματάρχης.

³⁶⁹ Μαρτυρία της Κυριακής Δασκαλάκη.

³⁷⁰ Πρόκειται για τον υπάλληλο του Δημοσίου Χρέους Μεμέτ εφέντη, φίλο του παππού της.

Κατέβηκαν κι αυτοί. Η γιαγιά μου λέει με τρόπο : «Πάρε το κλειδί της εξώποτρας». Πήγα να το πάρω. Με κυνήγησαν με βλαστήμιες.

Μας πήγαν στο καφενείο, που ήταν κι άλλοι άνθρωποι. Εμείς θέλαμε νερό. «Γιαγιά νερό θέλω» της έλεγα. Εκείνη το είπε στους αντάρτες « Τα παιδιά νερό θέλουν». Λίγο πιο πέρα ήταν η βρύση. Πήγαμε και ήπιαμε και σ' όλο το δρόμο φύλαγαν αντάρτες. Μετά μας πήγαν στην εκκλησία που ήταν γεμάτη γυναικόπαιδα·πήραν τα κορίτσια, τα μεγάλα·άλλα τα βίαζαν, άλλα τα σκοτώναν. Κλαίγαν και φωνάζανε.

Στις πόρτες φύλαγαν. Η γιαγιά μου μου λέει : «Δώσε τη σακούλα να δώσουμε στο φύλακα να βγούμε έξω». Ήταν γνωστός αυτός. Αλλά ύστερα, άμα είδε ότι όσοι είναι έξω τους σκοτώσανε, είπε : «Να τα πάρει κι άμα βγούμε έξω, μπορεί να μας σώσει». Ψάχναν στο μεταξύ τις γυναίκες. Ήρθε κι ο Γκιαβούρ Αλής³⁷¹. Μαύρος, όλο τρίχες τα μούτρα του. Ένα σαρίκι είχε στο κεφάλι, γεμάτο σφαίρες το στήθος. Στο ζωνάρι του είχε χειροβομβίδες και πιστόλια. Και στα ποδήματά του ακόμα είχε μαχαίρια και πιστόλια. Φέραν δύο τενεκέδες πετρέλαιο για να μας κάψουν. Εκείνη την ώρα πέσαν οι γυναίκες πάνω στους αντάρτες να τους εμποδίσουν·δεν είδα καλά τι γινόταν. Άνοιξε και μια πόρτα, χωρίς να καταλάβω πως, κι έτρεξα έξω. Ο φύλακας με κυνήγησε. Εγώ πήδηξα από τον αυλόγυρο που ήταν ψηλός κι έδωσα τον εαυτό μου κάτω. Αυτός δεν μπορούσε να πηδήξει και με βλαστήμαγε. Έτρεξα και κρύφτηκα στις μουριές. Περίμενα, περίμενα. Ήταν απόγευμα, κάπου η ώρα τέσσερις. Είπα να γυρίσω πίσω στην εκκλησία. Βρέθηκε μια γυναίκα με δύο αγοράκια. Με πιάνει και μου λέει: «Πως πας ;» «Πάω», της λέω, «στη γιαγιά μου, στη μαμά μου». «Έλα, γιατί θα τους σφάξουν όλους». Με παίρνει μαζί με τα παιδιά της και κρυφτήκαμε σε κάτι χόρτα, ανάμεσα στον ελληνικό και τον τούρκικο μαχαλά.Βλέπαμε·στον τούρκικο μαχαλά φέραν όλους τους δικούς μας, κάναν κύκλο γύρω-γύρω και τους είπαν: « Τρέξτε». Τους είχαν δεμένους παιδιά με γυναίκες. Κάναν να τρέξουν και τους σκοτώναν !

Εκείνη την ώρα περνούσε από ένα μονοπάτι, εκεί που είμασταν κρυμμένοι, ο Μεμέτ εφέντης, ο γνωστός μας. Εγώ σηκώνομαι και φωνάζω: «Μεμέτ εφέντη, πάρτους από κει, τη γιαγιά μου, τη μαμά μου, τον αδελφό μου». « Κάθισε», μου λέει, «να μη σε πάρουν κι εσένα». Φώναζαν εκείνοι: «Μάνα μου, μανούλα μου». Ακόμα ζεστοί ήταν και σπαρταρούσανε. Βγήκαν οι γυναίκες τους, των Τούρκων, και τους βγάζαν τα ρούχα. Ένας αντάρτης έψαχνε εκεί κοντά αν ζει κανείς. Τα παιδιά της γυναίκας πεινούσαν και κλαίγανε. Τους κλείσαμε το στόμα, ένα εγώ, ένα η μάνα τους. Ήταν και μια άλλη γυναίκα πιο πέρα. Την είδε και τη σκότωσε. Την ώρα που περνούσε από μπροστά μου, εγώ σκυμμένη κάτω έκαμα το σταυρό μου : «Παναγιά μου, να στραβωθεί». Μου λέει η γυναίκα: «Πάμε πιο πέρα».Κρυφτήκαμε πάλι. Ένας Τούρκος που έπαιρνε τα πράγματά μας απ' τα σπίτια μας, κατρακυλούσε ένα δέμα που δεν μπορούσε να το σηκώσει κι έπεσε πάνω μας. Μας βλαστήμησε. Η γυναίκα φοβήθηκε να μη μας προδώσει και με πήρε και πήγαμε έξω από το χωριό, σε κάτι ντερέδες μεταξύ Αη Γιώργη - ένα εξοχικό εξωκκλήσι που πηγαίναμε εκδρομές - και του χωριού. Εκεί είχε μουριές. Μας έφερε τρία μούρα και μας τα μοίρασε. Στο μεταξύ οι Τσερκέζοι παίρναν τις αγελάδες μας, που φωνάζαν και περνώντας από τον ντερέ

---

³⁷¹ Ο επικεφαλής των φοβερών σφαγών της περιοχής του Ορτάκιοϊ το 1920.

ρίχναν μέσα τουφεκίες να σκοτώσουν, αν ήταν κανένας κρυμμένος εκεί. Δεν μας έπιασε η σφαίρα.

Την άλλη μέρα κατέβηκαν και άντρες δικοί μας, που είχαν φύγει από την προηγούμενη μέρα. Θέλαν να πάρουν ό,τι μπορούσαν απ' το χωριό, αλλά όταν τους είπαμε τι γίνηκε δεν κατεβήκαν. Φοβηθήκανε. Μας παίρνουν και πήγαμε στα βουνά. Εγώ φορούσα μόνο ένα ποκάμισο και την ποδιά μου.. Δεν είχα ούτε ψωμί, ούτε τίποτα. Όλοι δίνουν στα παιδιά τους λίγο ψωμί, εμένα τίποτα. Δύο βδομάδες καθίσαμε στα βουνά· πήγα να πεθάνω. Βροχή, λύκοι, κρύο. Οι άντρες φέρναν στα παπούτσια τους νερό να πουν οι άλλοι. Δεν είχα τη μάνα μου· καθόμουν και έκλαιγα. Ξυπόλυτη.

Μετά δύο βδομάδες ήρθε μια γυναίκα από τους πεθαμένους από κάτω που δεν τη σκότωσαν. Είπε ότι η γιαγιά μου δεν είχε σκοτωθεί, τραυματίστηκε κι είπε θα πήγαινε στο σπίτι· την πιάσαν και τη ρίξαν απ' τη γέφυρα κάτω ανάμεσα στον ελληνικό και τον τούρκικο μαχαλά.

Τότε καμιά σαρανταριά κατεβήκαν στο χωριό, μαζί κι εγώ. Πήγαν πρώτα στου Γκαρίς, ένα ντερέ του χωριού, και προχωρούσαν φυλαχτά. Εγώ περπατούσα μισοκοιμισμένη, δεν καταλάβαινα, όπου πήγαιναν, πήγαινα. Ακούω teslim³⁷² τινάχτηκα. Ήταν Τούρκοι του χωριού και μας πιάσαν. Ήταν και παιδιά που πηγαίνουν στου παππού μου το σχολείο· ήταν κι ο Χότζας μαζί. Λέγαν τα παιδιά: «Έχουμε σφαίρες να σκοτώσουμε τους άλλους, ν' αφήσουμε του δάσκαλου την εγγονή».

Ο Χότζας είπε να μας πάνε στην αστυνομία. Μας πήγαν. Ήταν και Ορτακιοϊλήδες μαζί μας, τους δέρναν. Ξύλο! Περνούσαμε πάνω από πεθαμένους. Στην αστυνομία καθίσαμε κάτω σαν τ' αρνιά. Τα τουρκόπουλα που με ξέραν απ' του παππού μου το σχολείο, κόβαν ψωμί απ' τους άλλους και μου δίνουν εμένα· είχε ξεραθεί το μέσα μου και δεν μπορούσα να φάω. Ο Μεμέτ εφέντης με βλέπει στην αστυνομία και μου λέει: «Πάμε σπίτι να φας ψωμί, τυρί και να ρθεις». Οι άλλοι κάθονταν κάτω σαν τ' αρνιά. Ήρθε και ο Μεμέτ στο σπίτι και μου είπε: «Ο τσαούσης θα σε ρωτήσει: «Θα είσαι Τουρκάλα; Να πεις ναι». Γύρισα στην αστυνομία, με φώναξε και είπα έτσι όπως με συμβούλεψε ο Μεμέτ εφέντης. Μ' έβαλαν με τους άλλους και μας πήγαν στο Γκαρίς που ήταν σπίτια δικά μας. Τους βάλαν όλους μέσα σ' ένα αχυρώνα. Εμένα μ' αφήσαν έξω. Δυο αγοράκια φύγαν απ' το παράθυρο και τα σκοτώσαν. Τους βγάλαν απ' τον αχυρώνα και τους σκοτώσαν όλους μπροστά στα μάτια μου. Μια γυναίκα τους έλεγε: «Μη με σκοτώνετε· να σας δώσω τα χρυσαφικά μου που έχω κρυμμένα». Μου ζήτησε την ποδιά μου και την έβαλε στο κεφάλι να μοιάζει Τουρκάλα. Την πήραν αυτή και μ' άφησαν με τους πεθαμένους. Άκουσα που φώναζε: «Μανούλα μου!». Της πήραν τα πράγματα και τη σκότωσαν.

Εγώ σα χαζή ήμουνα εκεί στα σκοτεινά με τους πεθαμένους. Βλέπω μια γυναίκα με το φερετζέ: «Έλα» μου λέει. Μπήκαμε σε σπίτια ελληνικά και πήραμε καρέκλες να με νομίζουν Τουρκάλα που παίρνω πράγματα απ' τα σπίτια των χριστιανών.

Με κλείσαν σ' ένα ντουλαπάκι μέσα, γιατί φοβόντουσαν να μην τους κάψουν το σπίτι. Εκεί μες στη ντουλάπα θυμήθηκα που είχε κρύψει η γιαγιά μου τα φλωριά στους πλίθους. Λέω: «Πάμε σπίτι μας;» «Πάμε». Βλέπω όλα τα πράγματά μας ριγμένα, του παππού μου τη

---

³⁷² Παραδοθείτε!

βιβλιοθήκη πεταμένη έξω. Ψάχνω στο φουρνάκι, βγάζω τα παπούτσια. Έπειτα η γρια, η μάνα του Μεμέτη που' ρθε μαζί μου, βάζει το χέρι της, βγάζει τη σακούλα με τα φλωριά. Πάει να τα χύσει στην ζώνη της : «Τα μισά θα μου τα δώσεις» λέει. «Όχι» της λέω «θα πάρεις μόνο ένα». Παιδί εγώ, βλέπεις, τι καταλάβαινα; Άκουγα τακ-τακ που σκάβανε. Ο Γκιαβούρ Αλής έσκαβε την εκκλησία με τους αντάρτες να βρουν χρυσά.

Ο Μεμέτ, όταν γυρίσαμε, λέει : «Βάλτε τα φλωριά στον μπόγο, όχι απάνω σας, μη σας ψάξουν». Ήθελε να τα βγάλω από πάνω μου, να τα βάλω στα ρούχα για να τα πάρει. Κάθισα τρεις μήνες μες στο ντουλαπάκι. Τότε ο Μεμέτης, επειδή βρωμούσαν τα πτώματα στο χωριό, νοίκιασε σπίτι στην Γκείβε. Για να πάμε εκεί έπρεπε να περάσουμε από το Σαρατσλί³⁷³ που ήταν ο αδελφός του Γκιαβούρ Αλή. Έπρεπε να πούμε «σελάμ αλεϊκουμ³⁷⁴» για να περάσουμε. Εγώ δεν ήξερα τούρκικα. Το χρώμα μου ήταν λεμόνι. «Τι χρώμα είναι αυτό ;» μου λέει η γυναίκα του Μεμέτ. «Θα σε καταλάβουν». Κουκουλώθηκα με το φερετζέ, περάσαμε, χαιρέτησαν εκείνοι. Πήγαμε στη Γκείβε μες στους αντάρτες.

Ο Μεμέτ με άφηνε, απ' το φόβο μου, μια μέρα στο ένα σπίτι και μια στο άλλο. Έμαθα αργότερα πως, αφού πήρε τα φλωριά, ήθελε να με παραδώσει.

Τότε ένας Τεφίκ εφέντης, από το Ταρακλί³⁷⁵, που ήξερε τον παππού μου και την άλλη οικογένεια, έμαθε ότι θα με παρέδινε κι ήρθε να με πάρει. Εγώ φοβόμουν να βγω από την πόρτα, μη με σκοτώσουν, και δεν πήγα μαζί του. Είχε έναν αδελφό αξιωματικό, Ακήφ τσαούς, κι έστειλε εκείνον να με πάρει από την Γκείβε με χωροφύλακες. Με βάλαν σ' ένα άλογο και ξεκινήσαμε. Ερχόνταν μαζί και μια συγγενής του, δυο χωροφύλακες κι ο ταχυδρόμος. Στο δρόμο μου λέει η γυναίκα: «Αν θέλεις τίποτα να με φωνάξεις Αγαβί³⁷⁶, να μην καταλάβουν». Και πηγαίναμε για το Ταρακλί. Όταν φτάσαμε εκεί με περίλαβε η γυναίκα του Τεφίκ. Μου λέει ο Τεφίκ: «Δεν ήθελες να' ρθεις, αλλά ο Μεμέτ θα σε παρέδινε, αφού πήρε τα φλωριά».

Κάθισα κάμποσο καιρό. Με πρόδωσαν που ήμουν Ρωμιά. Ένα βράδυ ήρθαν αντάρτες να με πάρουν. Ο Τεφίκ δεν ήθελε να με παραδώσει, κάναν καυγά. «Θα σε κτυπήσουμε» του είπαν. «Θα πάρω κι εγώ το όπλο μου να σας κτυπήσω» τους είπε.

Το πρωί κατεβαίνω απ' τη σκάλα να φέρω νερό με το κανάτι. Η γυναίκα του Τεφίκ μου φώναζε: «Ασίε, μη βγαίνεις έξω». Μου είχαν δώσει τούρκικο όνομα. Ανέβηκα απ' τη σκάλα. Στο δεύτερο πάτωμα καθόνταν Τούρκοι Μποσνάκηδες³⁷⁷, κι εγώ ήμουν φίλη με τα παιδιά τους. Μου λένε οι φιλενάδες μου: «Απόψε αυτό κι αυτό έγινε για σένα». Εγώ άρχισα τα

---

³⁷³ Σαρατσλί ή Σαρασλί, τούρκικο χωριό με 200 κατοίκους· βρίσκεται 2 περίπου χλμ.ΒΑ του Μπουρχανέ και 4,5 από το Χουδί.

³⁷⁴ Χαιρετισμός αραβικής προέλευσης.

³⁷⁵ Ταρακλί, οικισμός στη συμβολή του Σαγγάριου με τον Γάλλο ποταμό (Ταρακλί-σου) (βλ.Κοντογιάννη, σ.204).

³⁷⁶ Μεγάλη αδελφή.

³⁷⁷ Από την Βοσνία.

κλάματα. «Γιατί κλαίς;» μου λέει ο Τεφίκ. «Αυτό μου είπαν τα κορίτσια». «Μη φοβάσαι. Ενόσω ζω εγώ, δεν θα πάθεις τίποτα».

Πήγε το πρωί στον αρχηγό των ανταρτών. «Έχω» λέει «ένα κοριτσάκι·είναι μικρή και δεν θα την πάρετε από το χέρι μου».

Κάθισα δύο χρόνια εκεί. Ήθελε να πάρει απ' τον Μεμέτ εφέντη και τα φλωριά μου. Μετά το σκέφτηκε και είπε: «Μήπως στείλει κανένα και σε σκοτώσει;» Ήταν πολύ καλός άνθρωπος.

Ύστερα δύο φορές είπαν·οι χριστιανοί να πάμε στην Πόλη. Δεν με άφησε, μήπως στο δρόμο μας σκοτώσουν. Όταν βεβαιώθηκε ότι δεν θα πάθουμε τίποτα, μ' έσετιλε μαζί με άλλους, στην Πόλη. Μας φέραν με τις βοδάμαξες στη Μαύρη Θάλασσα κι από κει με το πλοίο στην Πόλη. Και στο πλοίο μέσα πάλι πειράζαν τα μεγάλα κορίτσια.

Στην Πόλη έφτασα στα 1922. Βρήκα τον παππού μου και ήρθαμε εδώ.

ΠΗΓΗ: ΦΑΛΤΑΪΤΣ Κ.- ΑΥΤΟΙ ΕΙΝΑΙ ΟΙ ΤΟΥΡΚΟΙ

Για τις ωμότητες των Τούρκων στη Νικομήδεια, τους διωγμούς και τις σφαγές που υπέστησαν οι Έλληνες στην περιοχή αυτή, αντλήθηκε υλικό από το έργο του δημοσιογράφου Κ.Φαλτάιτς, αυτόπτη και αυτόκοου σχεδόν μάρτυρα των γεγονότων που διαδραματίστηκαν στην ευρύτερη περιοχή της Νικομήδειας, το οποίο και αποτελεί σημαντικότερη παρακαταθήκη για τον μελετητή της ιστορίας³⁷⁸. Όπως ο ίδιος χαρακτηριστικά αναφέρει, έφτασε τον Απρίλιο του 1921 στη Νικομήδεια, απεσταλμένος από την εφημερίδα «Εμπρός», προκειμένου να παρακολουθήσει το εκεί πολεμικό μας μέτωπο και βρέθηκε, πριν ακόμα πατήσει το πόδι του στη στεριά, μπροστά στην εικόνα της μεγαλύτερης φρίκης και καταστροφής.

Από το πλοίο μέσα στον κόλπο της Νικομήδειας, ήταν ορατοί οι καπνοί των χριστιανικών χωριών, Νεοχώρι, Οβατζίκ, Τουγκέλ, Καρα-Τεπέ, τα οποία έκαιγαν οι Τούρκοι, και στο λιμάνι της Νικομήδειας, η παραλία ήταν γεμάτη από πρόσφυγες, Έλληνες, Αρμένιους, Κιρκάσιους και Τούρκους ακόμη.

Όλη η ατμόσφαιρα της Νικομήδειας ήταν πνιγμένη από τη βοή των προσφύγων και δεν έβλεπε κανείς τίποτε άλλο σ' όλη την πολιτεία παρά χιλιάδες ανθρώπινων κουρελιών, που με τη δυνατή ακόμη φρίκη στο πρόσωπό τους, μιλούσαν συνεχώς, για το πώς φέρθηκαν οι Τούρκοι σ' αυτούς και στα χωριά τους.

Εξήντα χιλιάδες άνθρωποι, Έλληνες, Αρμένιοι, Κιρκάσιοι, Αλβανοί, Πέρσες και Τούρκοι ακόμη εκκένωσαν την Νικομήδεια και έφευγαν μαζί με τον Ελληνικό στρατό, στο πλησίασμα των Τούρκων του Κεμάλ, βρίσκοντας σωτηρία και άσυλο στην ελεύθερη Ελλάδα.

Από την περιοχή της Νικομήδειας, μια περιοχή με σαρανταπέντε σχεδόν ελληνικές πολιτείες και χωριά, με σαράντα σχεδόν αρμενικά χωριά και πολιτείες και με άλλα τόσα κιρκασιακά, δεν έχει μείνει σήμερα τίποτε άλλο από στάχτη και ερείπια.

Τα αφηγήματα του Κ.Φαλτάιτς, εξακριβωμένα στο περιεχόμενό τους με κάθε προσοχή, δίνουν μια σαφή εικόνα της μεγάλης τραγωδίας της Νικομήδειας.

---

³⁷⁸ Κ. Φαλτάιτς, *Αυτοί είναι οι Τούρκοι, Αφηγήματα των σφαγών της Νικομήδειας*, Αθήνα 1921. Τα όσα καταγράφονται αποτελούν περιγραφές του Κ. Φαλτάιτς.

ΦΟΥΛΑΖΙΚ

Το Φουλαζίκ βρισκόταν τέσσερις ώρες μακριά από τη Νίκαια, με πολλά νερά και πυκνά δάση και δικαίως αποκαλούνταν από τους Τούρκους των γύρω χωριών - Κιουτσούκ Γιουνάν - Μικρή Ελλάδα.

Στις 23 Ιουνίου του 1920³⁷⁹, τριάντα περίπου Τούρκοι χωριάτες οπλισμένοι έτρεχαν καβάλα στ' άλογα, ενώ από το άνοιγμα της αγοράς φάνηκε τακτικός στρατός και χωροφύλακες που κατέβαιναν από το Καραμουσάλ και από τη Νίκαια.

Στην αγορά οι Χριστιανοί, αμίλητοι έτρεχαν να κρυφτούν στα σπίτια τους και πολλοί έλεγαν πως επειδή ήταν η τρίτη φορά που οι Τούρκοι πατούσαν στο χωριό, θα έπαιρναν ό,τι άφησαν τις δύο πρώτες φορές, σε χρήματα, ζώα και πράγματα. Στο καφενείο³⁸⁰ της αγοράς μαζεύτηκαν Τούρκοι αντάρτες από το γειτονικό χωριό Τσικφλίκ Κιοϊ³⁸¹, οι οποίοι είχαν εντολή να μην αφήσουν κανέναν να βγει έξω από το χωριό. Στην αγορά άρχισαν να μαζεύονται και άλλοι Τούρκοι πεζοί και με άλογα και το χωριό γέμισε από τους χριστιανούς, τους οποίους οι Τούρκοι μάζευαν από τα χωράφια και τους έφερναν μέσα.

Όλους τους Τούρκους τακτικούς και ατάκτους τους διοικούσε ο Κεμάλ, ο πολιτικός διοικητής του Καραμουσάλ³⁸². Όταν έφτασε το μεσημέρι ο Νταούτ Τσαούς και ο ένας γιος του Εμίν Βέη παράγγειλαν στον κόσμο να φέρει τροφή για εξακόσιους Τούρκους, ψωμί, τυρί, κρέας. Ο κόσμος έφερνε άφθονα τρόφιμα και γλυκά σε τσουβάλια και σε κοφίνια στα επτά καφενεία του χωριού, που είχαν μαζευτεί οι Τούρκοι. Σε κάθε καφενείο κάθονταν τριάντα ως σαράντα Τούρκοι, ενώ οι άλλοι ήταν έξω και είχαν κυκλωμένο το χωριό.

Οι Τούρκοι των καφενείων ό,τι τους άρεσε το έτρωγαν και ό,τι δεν τους άρεσε το πετούσαν. Όταν πια είχαν φάει καλά οι Τούρκοι, ζήτησαν οι πρόκριτοι στους υπαρχηγούς των ανταρτών³⁸³ να μιλήσουν με τον αρχηγό και να του πουν πως όλα τα πράγματα και τα

---

³⁷⁹ Αρχίζει τη διήγησή του ο Π.Μπολίδης, ένας από τους άνδρες του Φουλαζίκ που σώθηκαν και είχε καταφύγει στη Νικομήδεια, ό.π.,σ.5 κ.εξ.

³⁸⁰ Ν.Αναστασίου, ο καφετζής, Γ.Χατζηχρήστου, ο πρόεδρος του χωριού.

³⁸¹ Πρόκειται για τους Ισμίν Εϊλί, Χασάν Αγά, Νταούτ Τσαούς και τα δύο παιδιά του Εμίν Μπέη αρχηγού των ανταρτών.

³⁸² Αυτός είχε διατάξει τον παπα-Φίλιππα και τους άλλους προκρίτους να μαζέψουν τα χρήματα και τα κοσμήματα του κόσμου, και έτσι παραδόθηκαν μέσα σε τρεις ώρες 1800 λίρες χαρτονομίσματα της εκκλησίας, ό,τι κοσμήματα των γυναικών είχαν αφήσει οι Τούρκοι από τις άλλες φορές και άλλες 3000 λίρες χάρτινες, οι οποίες μαζεύτηκαν από τον κόσμο.

³⁸³ Ικμέτ και Νταούτ Τσαούς.

ζώα είναι δικά τους. Η απάντηση των Τούρκων ήταν πως ο αρχηγός τους είναι ο Χατζη Μεμέτβης από το Καραμουσάλ, ο οποίος καθόταν έξω από το χωριό στο λόφο.

Όταν οι πρόκριτοι³⁸⁴ τον συνάντησαν, του έδωσαν συγχαρητήρια για το ότι έφτασε σ' αυτή τη θέση και του εξήγησαν ότι η καλή τους τύχη βρισκόταν στα χέρια του.

Η απάντηση του Τούρκου αρχηγού ήταν ότι θα έπρεπε να συνεννοηθεί με το γενικό αρχηγό, το διοικητή του Καραμουσάλ³⁸⁵.

Στη συνέχεια και ενώ μπαίνανε στο χωριό, γίνανε μάρτυρες των αρπαγών που έκαναν οι Τούρκοι στα σπίτια τους, ενώ διάχυτη ήταν πλέον η πεποίθηση, ότι θα ακολουθούσε μεγάλη σφαγή³⁸⁶.

Κατά το μεσημέρι ήρθε και ο Κεμάλ από το ελληνικό Παπουτσάκ που το είχε πυρπολήσει εκείνη την ημέρα και άρχισε να δίνει μυστικές διαταγές. Ύστερα από λίγο ο παπά Φίλιππας άρχισε να γυρίζει κατά διαταγή του Κεμάλ στα σπίτια και να λέει, ότι ο Κεμάλ διέταξε να μαζευτούν όλοι οι άνδρες και τα παιδιά από δεκατεσσάρων ετών και πάνω στην εκκλησία του αγίου Γεωργίου, διότι είχε να τους μιλήσει ο ίδιος. Από τους κατοίκους όμως κανένας δεν ήθελε να πάει στην εκκλησία, καθώς ήξεραν τι τους περίμενε εκεί, και όλοι, γυναίκες, άνδρες, γέροι, παιδιά, κρύβονταν στα υπόγεια, στους κήπους, στις στέγες των σπιτιών ή προσπαθούσαν να γλιτώσουν φεύγοντας από το πολιορκημένο χωριό.

Η διαταγή του ντελάλη του χωριού ήταν σαφής. Όλοι οι άνδρες να μαζευτούν στην εκκλησία που θα μιλούσε ο Κεμάλ. Όποιος έμενε μέσα στο σπίτι του, δεν θα έβγαινε από εκεί ζωντανός.

Αυτή τη φορά από τους άνδρες άλλοι άρχισαν να βγαίνουν έξω και άλλοι πάλι προτίμησαν να σκοτωθούν μέσα στα σπίτια τους παρά να πάνε στην εκκλησία. Οι Τούρκοι όμως έμπαιναν στα σπίτια, τραβούσαν τους άνδρες με τη βία, έπαιρναν από τα σπίτια ό,τι έβρισκαν, ξεγύμνωναν τον κόσμο από τα ρούχα του και τα παπούτσια του.

Χιλιάδες μουλάρια και άλογα ήταν φορτωμένα με τα πράγματα των κατοίκων και οι Τούρκοι, άλλοι έσερναν τον κόσμο στην εκκλησία και άλλοι οδηγούσαν τα φορτωμένα ζώα στα χωριά τους.

Οι δρόμοι του Φουλαζίκ αντηχούσαν από τα πέταλα των ζώων, από τις φωνές των Τούρκων που τα οδηγούσαν και από τις βρισιές των άλλων Τούρκων που έσερναν τον κόσμο.

Τα κλειστά σπίτια του Φουλαζίκ δεν αποτέλεσαν εμπόδιο για τους Τούρκους, καθώς άρχισαν να χτυπούν και να σπάζουν τις πόρτες των σπιτιών, να τραβούν έξω γυναίκες και

---

³⁸⁴ Πρόκειται για τον πρόεδρο του χωριού Γ.Χατζηχρήστου, τον Κ. Καραθανάση και τον ίδιο τον Π.Μπολίδη.

³⁸⁵ Αυτός ήταν ο Κεμάλ, ο οποίος βρισκόταν στο Παπουτσάκ Δερβέν.

³⁸⁶ Έξω από το κοινοτικό καφενείο, άκουσαν τον γιό του παπά Φίλιππα, τον Αντώνη να ρωτάει τον Νταούτ Τσαούς για το τι θα ακολουθήσει και εκείνος να του απαντάει ότι θα ακολουθήσει μεγάλη σφαγή.

παιδιά³⁸⁷ και να τις φέρνουν στην αγορά, ενώ άλλος Τούρκος έριχνε πετρέλαιο και έβαζε φωτιά να καούν μέσα οι κλεισμένοι άνθρωποι ζωντανοί³⁸⁸.

Ο Τούρκος που έβαζε φωτιά στα σπίτια ήρθε και στο σπίτι του Ν. Μπολίδη, έλυσε από την πόρτα τα άλογα, έριξε πετρέλαιο και έβαλε φωτιά³⁸⁹.

Μέσα στην εκκλησία του Αη Γεώργη ήταν μαζεμένοι περίπου τριακόσιοι άνδρες και αγόρια από δεκατεσσάρων χρονών και επάνω, οι οποίοι έκλαιγαν και προσεύχονταν και μαζεύονταν γύρω από το γέρο εβδομηντάρη παπά Φίλιππα να βρουν παρηγοριά και να τους μεταλάβει. Μέσα στην εκκλησία ήρθε τότε ο ίδιος ο Κεμάλ του Καραμουσάλ και έσυρε έξω από τον παπά, αφού προηγουμένως τον είχε σκοτώσει³⁹⁰.

Στη συνέχεια και μέσα από τις χαραμάδες που είχαν οι κλεισμένες πόρτες της εκκλησίας, είδαν τους Τούρκους να ρίχνουν πετρέλαιο και να ανάβουν σπίρτα για να βάλουν φωτιά. Οι φωτιές και ο καπνός γέμισαν την εκκλησία και οι Τούρκοι άρχισαν να πυροβολούν και να σκοτώνουν. Ύστερα από λίγο, η μεγάλη πόρτα άνοιξε από τις μεγάλες προσπάθειες και χύθηκαν όλοι έξω. Τρεις, τέσσερις χειροβομβίδες που έριξαν οι Τούρκοι άφησαν κάτω τους πιο πολλούς, ενώ τα όπλα δεν σταμάτησαν να χτυπούν από όλα τα μέρη³⁹¹.

Σιγά σιγά άρχισαν να μαζεύονται στα βουνά του Κράν με τα μεγάλα πυκνά δάση, όλοι όσοι σώθηκαν από τη μεγάλη σφαγή, προκειμένου να κρατήσουν την άμυνα με τα λίγα όπλα που είχαν, ανοίγοντας παραχώματα.

Ο κόσμος έπνιγε πάνω στα βουνά τα παιδιά του γιατί φώναζαν από την πείνα και ήταν κίνδυνος να παραδοθούν στους Τούρκους και πολλά παιδιά τα έπνιγαν οι ίδιες οι μητέρες τους.

Έπειτα ο ελληνικός στρατός κατέβηκε στη Νικομήδεια και μια ημέρα κατάλαβε και το Καραμουσάλ. Οι Τούρκοι του Καραμουσάλ έφυγαν από εκεί, πήραν τα βουνά και τότε βέβαια

---

³⁸⁷ Τη γυναίκα και τα κορίτσια του προκρίτου Δ.Σαράφη.

³⁸⁸ Ο Γ.Μαναζής και ο Ν.Ιωάννου τινάζονται μέσα στις φλόγες του σπιτιού και οι Τούρκοι τους πυροβολούν.

³⁸⁹ Ο ίδιος περιγράφει με λεπτομέρεια, πως αυτός και η γυναίκα του βγήκαν από μία τρύπα έξω, πως η ατμόσφαιρα ήταν σωστή κόλαση, πως οι άνθρωποι από εδώ και από εκεί έφευγαν μέσα από τις φλόγες και οι Τούρκοι τους χτυπούσαν με τα όπλα ή τους έπιαναν και τους έσερναν για να τους φέρουν στην εκκλησία, και πως ο ίδιος έχασε από τα μάτια του τη γυναίκα του από την πρώτη στιγμή και έτρεχε μόνος του για να σωθεί.

³⁹⁰ Είναι ανατριχιαστική η περιγραφή για τα βασανιστήρια του παπα-Φίλιππα, πως του πέρασαν χαληνάρι, πως ο ίδιος έπεσε λιπόθυμος, πως ο Κεμάλ τον τύφλωσε και τον έσυρε έξω.

³⁹¹ Ο ίδιος ο Ν.Μπολίδης σώθηκε, δεν συνέβη όμως το ίδιο και για αρκετούς συγχωριανούς του, των οποίων τα πτώματα και αναγνώρισε. Πρόκειται για τους Αθανάση Τουρούνογλου, Σοφία Τουρούνογλου, Αναστάση Τουρούνογλου, Ιωάννη Δερβετλή, Ηλία Τσορίκη, Πέτρο Πετρίδη και άλλους, καθώς επίσης και τον παπά-Φίλιππα.

στην καρδιά των Ελλήνων άναψε η ελπίδα. Κατέβηκαν από τα βουνά του Κράν, τράβηξαν κατά την ελληνική ζώνη και σώθηκαν.

ΚΑΡΑ ΤΕΠΕ³⁹²

Διόμισυ ώρες νότια από τη Νικομήδεια βρίσκονταν ως τις 25 Μαρτίου του 1921 το Καρά Τεπέ, χωριό πλούσιο, με τα διακόσια ελληνικά σπίτια του, με την ολοκάθαρη ατμόσφαιρά του και τις περίφημες κερασιές του. Στις 15 Μαΐου του 1920 ήρθε για πρώτη φορά στο χωριό απόσπασμα Τούρκων ανταρτών με αρχηγούς τον Χαβούζ Μαράν, Μπαϊρακτάρ Τσαούς και Ντεμίρ βέη και λήστευσαν τα χωριά.

Ζήτησαν και από το μουχτάρη του χωριού Γιώργη Κωνσταντόγλου χρήματα και όπλα και ύστερα του έδωσαν εξήντα ξυλιές στα πόδια. Ύστερα έπιασαν και τον πρόκριτο του χωριού Ανέστη Σταματιάδη και του έδωσαν διακόσιες ξυλιές στα πόδια.

Το χωριό μάζεψε 1.800 λίρες τις έδωσε στους Τούρκους και οι κάτοικοι έφυγαν αμέσως και κατέβηκαν στη Νικομήδεια, που την κατείχε ο ελληνικός στρατός. Ύστερα όταν στις 10 Σεπτεμβρίου του 1920 ήρθε ο ελληνικός στρατός στο Καρά Τεπέ διώχνοντας τους Τούρκους ήρθε πάλι ο κόσμος στην ελευθερωμένη πατρίδα του.

Στις 25 Μαρτίου του 1921 ανήμερα του Ευαγγελισμού, ενώ ο κόσμος ήταν μαζεμένος στην εκκλησία του Αη Δημήτρη και οι δυο παπάδες του χωριού ο παπα Μιχάλης και ο παπά Ελευθέριος έβαλλαν το εξαποστειλάριο, πολλά μικρά παιδιά χύθηκαν λαχανιασμένα στην εκκλησία φωνάζοντας τον κόσμο να φύγει διότι πλάκωσαν οι Τούρκοι.

Την ίδια στιγμή άρχισαν να ακούγονται οι χτύποι των όπλων του ελληνικού φυλακίου που υποδέχονταν τους Τούρκους.

Μια βοή και ένας αλαλαγμός τρόμου σηκώθηκε πάνω από την εκκλησία και ο κόσμος σκόρπισε να φύγει για να σωθεί, ενώ επάνω στο φυλάκιο οι λιγοστοί άνδρες του τακτικού ελληνικού στρατού και οι κάμποσοι νέοι εθελοντές του χωριού απελπισμένοι αγωνίζονταν να κρατήσουν τη γραμμή που τη χτυπούσε ο εχθρός. Οι στρατιώτες και οι λιγοστοί κάτοικοι του Καρά Τεπέ έπεφταν από τις Τουρκικές σφαίρες, αλλά όσοι έμεναν κρατούσαν με λύσσα την άμυνα για να προλάβουν οι κάτοικοι και να αδειάσουν το χωριό.

Έξω από την εκκλησία ο παπά Ελευθέριος οδηγούσε τον κόσμο στη φυγή και μέσα στην εκκλησία ο παπά Μιχαήλ έμεινε να μαζέψει τα ιερά σκεύη και τα άμφια, για να μην τα βεβηλώσουν οι Τούρκοι. Μια τουρκική σφαίρα χτύπησε τον παπά στο χέρι, αλλά αυτός έμεινε στην εκκλησία για να εξασφαλίσει τα άγια και τα ιερά. Οι οπλισμένοι Τούρκοι είχαν

---

³⁹² Φαλτάιτς, ό.π., σ.20 κεξ.

γεμίσει τους λόφους και τις ρεματιές, είχαν μαυρίσει τον τόπο από το πλήθος τους και από πίσω γυναίκες Τουρκάλες και παιδιά Τούρκων με φωνές και ουρλιαχτά παρακινούσαν και βοηθούσαν στην επιδρομή.

Ήταν Τούρκοι χωρικοί των γύρω χωριών, Ακ – Πουνάρ, Τεπενζίκ, Σερίντερε, Καζάνταρε, Ακσίρ, Κλικοντού, Σαπάντζα, άγριοι οπλισμένοι, διψασμένοι για αίμα και για αρπαγή. Σαν χείμαρρος και σαν μεγάλο κύμα κατέβαιναν και πλημμύριζαν τα πρώτα σπίτια του χωριού, ενώ οι Χριστιανοί έφευγαν παρατώντας άλλος το παιδί του, άλλος τη γρια του μάνα, άλλος τα μωρά αδέρφια του και όλοι τα πράγματά τους και τα ρούχα τους³⁹³.

Το χωριό όλο γέμισε από Τούρκους άνδρες γυναίκες και παιδιά. Άλλοι Τούρκοι ήταν οπλισμένοι και άλλοι έσερναν μουλάρια και άλογα για να τα φορτώσουν. Έμπαιναν στα σπίτια και έβγαιναν φορτωμένοι με πράγματα. Και τα ούτια και τα ταμπούρλα και οι φυσαρμόνικες έπαιζαν αμανέδες και συνόδευαν την αρπαγή.

Αρκετοί είχαν μπει στην εκκλησία και άλλοι χτυπούσαν την καμπάνα χωρίς όμως να μπορέσουν να τη τρυπήσουν. Στη συνέχεια κάποιοι την ανατίναξαν βάζοντας βόμβες.

Από τα σπίτια που ξεγύμωναν έβγαιναν φλόγες και καπνός και οι Τούρκοι την ίδια στιγμή τους έβαζαν φωτιά. Βέβαια δεν πρόλαβαν να τα κάψουν όλα, όμως όσα καίγονταν γέμιζαν τον αέρα με κρότους και τριγμούς³⁹⁴.

ΦΟΥΝΤΟΥΚΛΙΑ

Στις 20 Ιουνίου 1920³⁹⁵ διακόσιοι κεμαλικόι στρατιώτες με αρχηγό τον Χατζή μπέη ήρθαν στα Φουντουκλιά για να φυλάξουν τάχα τους κατοίκους από τους άλλους Τούρκους και την άλλη μέρα πήραν τρεις χιλιάδες λίρες, τρεις χιλιάδες πρόβατα, πεντακόσια μεγάλα ζώα

---

³⁹³ Η αφήγηση του Δ.Γιαβρίδη από το Καρά Τεπέ, μπορεί να δώσει μια παραστατική εικόνα της τουρκικής αυτής επιδρομής και της καταστροφής. Ο ίδιος περιγράφει με λεπτομέρεια, πως άφησε το φυλάκιο όπου φύλαγε εθελοντής και τράβηξε προς τη ρεματιά για να κόψει ξύλα. Μόλις άκουσε δίπλα του τους πυροβολισμούς αλλά και μια τουρκική φωνή, πρόλαβε να πέσει σ' ένα λάκκο και να ρίξει κάτι φύλλα από πάνω του. Πιάστηκε όμως από τους Τούρκους, οι οποίοι ήταν οκτώ, καθώς ένας άπτησε την πλάτη του. Τον χτυπούσαν με τα όπλα τους στο κεφάλι και στη ράχη. Προτίμησε να πεθάνει από σφαίρες παρά από βασανιστήρια. Έπεσε στη χαράδρα και κατακυλούσε χωρίς να μπορέσει να σταματήσει.

³⁹⁴ Η αφήγηση του Γιαβρίδη συνεχίζεται με τις ανατριχιαστικές περιγραφές που αφορούν νεκρούς συγχωριανούς του και συγκεκριμένα, αναγνωρίστηκαν από τον ίδιο ο Χρ. Καρύδης, ο ΣΤ. Μπουρίδης, ο Π. Σαρβιδάνης, η Β. Εβρένογλου κ.αλ. Πολλές γυναίκες πέταξαν τα παιδιά τους στο δρόμο για να τα σώσουν, πολλά δε από αυτά τα μάζεψε ύστερα ο ελληνικός στρατός.

³⁹⁵ Ο Χρ. Καλαντζής άρχισε τη διήγησή του για την καταστροφή της πατρίδας του των Φουντουκλιών.

και έξι αμάξια κουκούλια. Αρχικά υπήρχε η πεποίθηση ότι θα υπήρχε σωτηρία με τα λύτρα αυτά, αλλά την άλλη μέρα πάλι ο Χατζή μπέης πήρε από τους κατοίκους τριάντα ως σαράντα χιλιάδες λίρες και όλα τα ζώα.

Ο κόσμος άρχισε να φεύγει από τις χαράδρες και τις ρεματιές στα βουνά³⁹⁶.

Οι Τούρκοι είχαν μαζέψει τον κόσμο και άρχισαν να τον χωρίζουν και να βάζουν τους άνδρες από δεκαπέντε χρονών και πάνω στην εκκλησία³⁹⁷.

Βρέθηκαν έτσι περίπου τριακόσιοι άνδρες στην εκκλησία και άλλα τόσα και πιο πολλά γυναικόπαιδα κλείστηκαν στο σχολείο, ενώ τα αποσπάσματα που είχε στείλει ο Χατζήμπεης όλο και κατέβαζαν από τα χωράφια άνδρες και γυναικόπαιδα.

Στη συνέχεια πήραν τα ρούχα όσων ήταν στην εκκλησία και τους άφησαν ξυπόλυτους. Την δε πρώτη νύχτα μέσα στο σχολείο οι Τούρκοι είχαν διαλέξει τις πιο όμορφες και τις πιο νέες γυναίκες και τις ατίμαζαν μπροστά στις μητέρες τους. Διάλεγαν τις γυναίκες από δέκα χρονών και πάνω και έβαζαν τα μικρά παιδιά να κρατούν κεριά και να τους φέγγουν. Τα κορίτσια δεν ήθελαν την ατιμία και προτιμούσαν τον θάνατο, αλλά οι μητέρες τους τις παρότριναν προκειμένου να γλυτώσουν το θάνατο.

Οι Τούρκοι όμως βίαζαν και σκότωναν με τα χειρότερα βασανιστήρια, με μαχαίρι ή με σφαίρα, έβαζαν φωτιά στα σπίτια.

Μέσα στα βουνά οι συνθήκες διαβίωσης για όσους είχαν γλυτώσει τη σφαγή στο χωριό, ήταν τραγικές. Ζούσαν κυριολεκτικά σαν τα άγρια θηρία, δύο σχεδόν μήνες σκοτώνανε τα παιδιά τους για να μην φωνάζουν και προδοθούν, έτρωγαν χόρτα και ρίζες. Πολλοί δεν άντεξαν την πείνα και το κρύο και πέθεναν. Και θα πέθαιναν όλοι αν δεν περνούσαν το Δεκαπενταύγουστο οι Καρασιώτες, οι οποίοι έφευγαν οπλισμένοι από τα Καρασοχώρια για να σωθούν από τους Τούρκους και δεν τους έπερναν μαζί τους στη Νικομήδεια.

KONZEΣ

---

³⁹⁶ Το πρωί της 23^{ης} Ιουνίου κοίταξε να ξεπεράσει από τη ζώνη των κεμαλικών και ο Χρ.Καλαντζής με τη γυναίκα του και τα παιδιά του, πράγμα που δεν κατάφεραν, διότι οι Τούρκοι τους έπιασαν και τους πήραν ό,τι είχαν, χρήματα, ρούχα κτλ.

³⁹⁷ Ο Χρ.Καλαντζής περιγράφει πως ο ίδιος βρέθηκε κατά τύχη στο σχολείο και τρύπωσε για να κρυφτεί. Εκεί είδε ένα κορίτσι περίπου είκοσι χρονών, τη Μαρία Καραγιάννη και πίστευε πως θα γλύτωνε και εκείνος και αυτή. Οι Τούρκοι όμως την πήραν είδηση, την κατέβασαν κάτω, της έδωσαν ένα τενεκέ πετρέλαιο να ρίξει στις πόρτες και στα παράθυρα του σχολείου και ύστερα έβαλαν φωτιά στο σχολείο κλείνοντας το κορίτσι μέσα. Όταν οι φλόγες άρχισαν να φουντώνουν, ο ίδιος τινάχτηκε έξω και πήδηξε από το παράθυρο. Οι Τούρκοι τον είδαν, του έριξαν πολλές σφαίρες και πληγώθηκε στο λαιμό και στο χέρι. Έπεσε σ' ένα ποταμάκι κάτω από το σχολείο και μέσα σχεδόν στις φλόγες. Εκεί έμεινε λιπόθυμος ως τη νύχτα και έφτασε σερνόμενος σ' ένα λόφο του χωριού. Οι Τούρκοι όμως γύριζαν στους λόφους και όσους έβρισκαν τους σκότωναν. Τον ίδιο δεν κατάφεραν να τον βρουν και σιγά σιγά τράβηξε στα βουνά του Ουφλάκ, όπου είχαν καταφύγει όσοι είχαν σωθεί από τη σφαγή του χωριού.

Στη δεξιά ακτή , καθώς μπαίνουμε στον κόλπο της Νικομήδειας, βρισκόταν τα καμμένα ερείπια του ελληνικού Κονζέ.

Ο Κονζές είχε διακόσιες είκοσι ελληνικές πλούσιες και καλές οικογένειες και το καλοκαίρι χρησίμευε για διαμονή των πλουσίων της Νικομήδειας του Αδά Παζάρ του Μπαχτσεζίκ, των Κιουπλιών, του Εσκή-Σεχέρ, της Πόλης ακόμη. Τα φρούτα του Κονζέ ήταν τα πιο φημισμένα στην αγορά της πόλης και τα νερά του από τα πιο κρύα και τα πιο χωνευτικά που μπορούσε κανείς να πιεί. Παράδεισος παραθαλάσσιος ο Κονζές , με τα σπίτια του, ψηλά και καλοχτισμένα και με την παλιά βυζαντινή εκκλησία του Αγίου Γρηγορίου με τα ψηφιδωτά, ήταν το καμάρι των Ελλήνων και ο φθόνος των Τούρκων και των γύρω χωριών.

Περνώντας³⁹⁸ τον Ιούνιο του 1921 με την ελληνική μεραρχία της Νικομήδειας από τον Κονζέ και από όλη την άλλη σφαγιασμένη παραλία του κόλπου της Νικομήδειας, τους έφερε αντιμέτωπους με τη φρίκη εμπρός στα ερείπια και στη στάχτη του καμμένου Κονζέ. Από τις πληροφορίες που έδωσαν οι λιγοστοί Κονζιανοί που σώθηκαν, καθώς επίσης και ο Κ.Θεοδώρου³⁹⁹, καταγράφεται μια αρκετά καλή αναπαράσταση της καταστροφής.

Στο καφενείο του χωριού ⁴⁰⁰ την 18^η Φεβρουαρίου 1921, τρεις Τούρκοι οπλισμένοι άρπαζαν τα πράγματα του μαγαζιού, λήστεψαν και ξεγύμνωσαν τον Κ.Θεοδώρου⁴⁰¹ και μαζί με τον Θ.Μόσχου τους οδήγησαν σ' ένα σπίτι και τους έκλεισαν μέσα. Εκεί είχαν κλείσει και άλλους πέντε συγχωριανούς τους. Καθώς όμως τα σπίτια ήταν πέτρινα, κατόρθωσαν και τρύπησαν τον πίσω τοίχο και κρύφτηκαν, ο καθένας όπου έβρισκε.

Από εκεί κρυμμένοι, έβλεπαν τους Τούρκους να σέρνουν στους δρόμους τον κόσμο, άνδρες, γυναίκες, παιδιά, δεμένους και τους τραβούσαν στα βουνά. Ακούγονταν θρήνος μεγάλος και οδυρμός. Τους έλεγαν να μην φοβούνται και ότι θα τους πάνε στο σχολείο, και ο κόσμος φώναζε ότι θα τους σφάζουνε.

Οι Τούρκοι συνέχιζαν τη λεηλασία τους, άνοιγαν τις πόρτες, τραγουδούσαν, φότρωναν τα πράγματά τους σε ζώα, σε βάρκες, σε καΐκια. Ο τόπος είχε μαυρίσει από αυτούς· θα είχαν μαζευτεί περίπου δύο χιλιάδες άνδρες, γυναίκες, παιδιά από τα γειτονικά τουρκοχώρια, Λάσι, Έρεγλι, Χαλί Ντερέ, Ακ Πουνάρ, Οζούν- Ντερέ, από το Καραμουσάλ, και αρπάζανε τα πράγματά τους με φωνές και τραγούδια. Μαζί με τους χωρικούς και αντάρτες υπήρχε και ο τακτικός στρατός και οι χωροφύλακες και οι Τούρκοι φώναζαν, πως έφτασε η ώρα που τα πράγματα των απίστων γίνονται δικά τους.

---

³⁹⁸ Ο ίδιος ο Κ.Φαλταίτς.

³⁹⁹ Ένας ακόμη επιζών από την καταστροφή του Κονζέ, γύρω στα εξήντα, ο οποίος και κατέφυγε στη Νικομήδεια.

⁴⁰⁰ Το καφενείο ήταν του Θ.Μόσχου.

⁴⁰¹ Πήραν δεκαπέντε λίρες, το ρολόι, μία πίπα, το πουκάμισο, τα παπούτσια, και το εσώρουχό του.

Όσοι γλύτωσαν⁴⁰² κατευθύνθηκαν προς το χωριό Ντεϊρμέντερε, όπου οι Τούρκοι χωρικοί πλήρωναν Αλβανούς φύλακες για να τους φυλάγουν από τους Τούρκους του Καραμουσάλ. Με μία βάρκα φτάσανε απέναντι στο Ντέριντζε, στην ελληνική ζώνη. Εκεί έγινε και η αναφορά της καταστροφής του Κονζέ και την άλλη μέρα, στις 20 Φεβρουαρίου ο ελληνικός στρατός έκανε απόβαση εκεί. Οι Τούρκοι που βρίσκονταν ακόμη στον Κονζέ και μάζευαν τα πράγματα του χωριού, πήραν τα βουνά μόλις είδαν τον ελληνικό στρατό. Το ελληνικό απόσπασμα προχωρούσε ως τέσσερα χιλιόμετρα δυτικά προς το δρόμο του Καραμουσάλ και είδε στο δρόμο εικόνες της μεγαλύτερης φρίκης⁴⁰³.

Οι Τούρκοι είχαν αποτελειώσει με τα πιο φριχτά βασανιστήρια αυτούς που είχαν συλλάβει και όταν έφυγε το ελληνικό απόσπασμα από τον Κονζέ, ήρθαν πάλι και του έβαλαν φωτιά.

ΛΕΥΚΕΣ

Η ιστορία της Ελένης Βαφειάδη είναι η ιστορία της σφαγής των Λευκών⁴⁰⁴.

Την παραμονή των Αγίων Αποστόλων του 1920, ήρθαν πεντακόσιοι Τούρκοι στρατιώτες και αντάρτες με αρχηγό τον Τζεμάλ και πάτησαν τις Λεύκες. Ο κόσμος πήρε τα βουνά και άλλοι δεν πρόλαβαν και έμειναν εκεί⁴⁰⁵. Τότε οι κεμαλικοί άρχισαν να μαζεύουν με τα σκυλιά τον κόσμο από τα βουνά, να τον φέρνουν σε μια πλατεία, και άρχισαν να μαζεύουν και τους άνδρες που είχαν μείνει στο χωριό και να τους κλείνουν σ' ένα μεγάλο σπίτι. Ο τόπος είχε μαυρίσει από τον κόσμο και ο αέρας από τις φωνές των ανθρώπων που έκλαιγαν και φώναζαν.

Τον μαζεμένο κόσμο τον φύλαγαν Τούρκοι οπλισμένοι και όλο και νέο κόσμο μάζευαν.

Την Ελένη Βαφειάδη και την οικογένειά της έκρυψε στον αχυρώνα του ένας Τούρκος. Αναγκάστηκαν όμως να φύγουν από τον αχυρώνα, διότι υπήρχε ανάλογη εντολή από τους Τούρκους για όσους κρύβουν Έλληνες, να τους παραδώσουν, διότι αλλιώς θα τους έκαιγαν το σπίτι. Το τηλεγράφημα ωστόσο του Κεμάλ που ήρθε, έλεγε να μην σκοτώσουν τους Χριστιανούς, παρά μόνο να τους πάρουν τα χρήματά τους. Τράβηξαν για να κρυφτούνε στον κήπο του σπιτιού τους... Εκεί ήρθε και ένας συγγενής τους⁴⁰⁶, με την κόρη του, και

---

⁴⁰² Ο Κ. Θεοδώρου και άλλοι τέσσερις συγχωριανοί του.

⁴⁰³ Ο τόπος ήταν γεμάτος από ανθρώπους νεκρούς, από ρούχα ανδρών, γυναικών.

⁴⁰⁴ Την άκουσε από το στόμα της ίδιας το Μάιο του 1921 στο Αδά Παζάρ.

⁴⁰⁵ Η ίδια με τον άνδρα και το μωρό τους μείνανε στο σπίτι, καθώς δεν μπορούσαν να πάνε στα βουνά.

⁴⁰⁶ Ο Στρατής Βαφειάδης, πολύ πλούσιος.

έμειναν όλοι κρυμμένοι στον κήπο. Κατά το απόγευμα αργά οι Τούρκοι άφησαν όσες γυναίκες είχαν πιάσει ελεύθερες, τους άνδρες όμως τους φύλαγαν κλεισμένους στο μεγάλο σπίτι.

Οι Τούρκοι που είχαν σταματήσει για λίγο, άρχισαν πάλι να γδύνουν τα σπίτια, να βιάζουν τις γυναίκες και να σκοτώνουν πολλούς.

Κρυμμένοι πάλι στον αχυρώνα μάθανε ότι παρουσιάστηκε στον Τζεμάλ ένας χότζας και του ζήτησε να αφήσει τους Έλληνες της Λεύκας να ζήσουν, διότι δεν ήταν κακοί άνθρωποι.

Ο Τζεμάλ δέχτηκε με τον όρο να μαζευτούν είκοσι χιλιάδες λίρες ως τις εννέα το βράδυ, γιατί αλλιώς θα σκοτωθούν.

Βγήκαν οι παπάδες και οι πρόκριτοι και μάζεψαν 2800 λίρες και 2000 οκάδες κουκούλι και τα χρυσαφικά των γυναικών.

Ο Τζεμάλ πήρε τα χρήματα και τα χρυσαφικά των γυναικών και τους άφησε να ζήσουν.

Ενάμισυ μήνα έμειναν οι Τούρκοι του Τζεμάλ στις Λεύκες και έπειτα έφυγαν και πήγαν στη Νίκαια και στις 15 Αυγούστου σκότωσαν εκεί όλους τους Χριστιανούς.

Τη νύχτα της 16^{ης} Αυγούστου ήρθαν πάλι οι Τούρκοι και έζωσαν κρυφά το χωριό και το πρωί σκότωσαν εξηνταπέντε ανθρώπους, τους οποίους έπιασαν όταν πήγαιναν στα χωράφια τους. Μετά τη σφαγή, ο Τζεμάλ έβγαλε και πάλι κήρυκα να δηλώσει αυτή τη φορά, πως δεν θα σκοτώσει άλλους.

Ο χότζας έπιασε τους προκρίτους και τους είπε, πως πρέπει οι Χριστιανοί της Λεύκας να γίνουν Τούρκοι αν θέλουν να σώσουν τη ζωή τους. Τότε γίνανε όλοι Τούρκοι. Άλλαξαν τα ονόματά τους και έδωσαν τον κατάλογο στο χότζα⁴⁰⁷. Οι γυναίκες βάλανε χανουμίστικα, κρύψανε το πρόσωπό τους και όσοι νέοι ήταν αρραβωνιασμένοι, στεφανώθηκαν από το χότζα όπως λέει το Κοράνι. Έπειτα οι κεμαλικοί πήραν έναν γερό άνδρα, του έδωσαν ένα φτούρι και κασμά, τον πήραν στα χωράφια να σκάψει μόνος του το λάκκο του και τον σκότωσαν μέσα στο λάκκο που είχε ανοίξει ο ίδιος.

Ύστερα πήγαν στο σπίτι του παπά Ιορδάνη Βαφειάδη, του πήραν όλα τα πράγματά του, κατέβασαν τον παπά, την παπαδιά Ρεβέκκα⁴⁰⁸, τα τρία του παιδιά και την μητέρα του παπά στο δρόμο, έδεσαν τον παπά Ιορδάνη, ατίμασαν τη γυναίκα του εμπρός στα μάτια των παιδιών της, και τους έσφαξαν όλους. Τον άλλο παπά της Λεύκας, τον παπά Κωστή, τον σκότωσαν με μαχαίρι μαζί με τη γυναίκα του και τα δύο παιδιά του.

Πέρασαν δεκαπέντε μέρες περίπου με ησυχία, αλλά ένα βράδυ χτύπησε το τύμπανο στο χωριό, μαζεύτηκαν οι κεμαλικοί και άρχισαν να σπάζουν τις πόρτες και να φωνάζουν πως θα σφάζουν όλους τους Έλληνες.

---

⁴⁰⁷ Η Ελένη Βφειάδη πήρε το όνομα Χαϊριέ, ο άνδρας της Αχμέτ, ο κουνιάδος της Μουσταφάς.

⁴⁰⁸ Νέα τριάντα χρονών.

Η Ε. Βαφειάδη περιγράφει πως πήραν το παιδί τους και έτρεξαν στον κήπο για να κρυφτούν. Εκεί έγιναν μάρτυρες του θανάτου της νεοπαντρεμένης Ροδάνθης Πασχαλίδη, από έναν Τούρκο μ' ένα μαχαίρι.

Μέσα στον κήπο τους είχαν μαζευτεί και άλλοι γείτονες με τα παιδιά τους και όταν άκουσαν τους Τούρκους να ανεβαίνουν στο σπίτι τους, πήδηξαν από το φράκτη και σκορπίσανε.

Οι Τούρκοι γύρευαν τον κόσμο στα σπίτια και στους κήπους . Ακούγονταν φωνές αυτών που σφάζονταν και το κλάμα των μικρών παιδιών.

Όταν ξημέρωσε αποκαλύφθηκε σε όλες τις διαστάσεις, η γενική σφαγή. Οι Τούρκοι είχαν σκοτώσει κόσμο με το μαχαίρι, γιατί δεν ήθελαν να χαλάσουν τις σφαίρες τους και μέσα στη βοή στο κλάμα, ακούγονταν τα ούτια των Τούρκων και οι αμανέδες τους.

Κανένας χριστιανός δεν τολμούσε να φέρει αντίσταση, μπροστά στην αγριότητα των Τούρκων. Έμπαιναν στα σπίτια, έπαιρναν τα ρούχα, τα δοκίμαζαν, τα θαύμαζαν, τα φορούσαν..

Ο κόσμος φώναζε, και αναρωτιόταν γιατί να γίνεται αυτός ο πόλεμος.. Το ίδιο ρωτούσαν και τα μικρά παιδιά..... Οι γυναίκες παρακαλούσαν να τις σκοτώσουν μια και καλή και όχι με τυραννία... Οι Τούρκοι όμως έπαιζαν, τις ατίμαζαν, τις σκότωναν με τα μεγαλύτερα μαρτύρια...

Κλεισμένη μέσα σε υπόγειο μαζί με άλλες γυναίκες, η Ελένη Βαφειάδη , περιγράφει όλα όσα είδε, αλλά και τον τραγικό τρόπο, με τον οποίο έδωσε τέλος στη ζωή του παιδιού της η Αθηνά Χατζή, μια άλλη γυναίκα, που το έπνιξε στην αγκαλιά της, γιατί έκλαιγε.

Πέντε μέρες και πέντε νύχτες μείνανε κρυμμένοι, χωρίς φαγητό και νερό και χωρίς να κοιμηθούνε. Άκουγαν μόνο το κλάμα των ανθρώπων και τα τραγούδια και τα όργανα των εκτελεστών τους.

Έπειτα άκουσαν τον κήρυκα που φώναζε όλους τους κρυμμένους Χριστιανούς να βγουν έξω, διότι δεν θα ακολουθούσε άλλη σφαγή.

Χωρίς βέβαια να πιστέψουν τα όσα άκουσαν, προτίμησαν να τους σκοτώσουν, παρά να τραβήξει και άλλο το μαρτύριό τους.

Βγήκαν έξω και τράβηξαν προς τα σπίτια τους. Ήταν όλα άδεια και δεν είχε μείνει μέσα τίποτα. Και το χωριό είχε αδειάσει από τον κόσμο, γιατί από τις πέντε χιλιάδες Χριστιανούς δεν είχαν μείνει περισσότεροι από 40 με 50 ζωντανοί.

Αφού είχε τελειώσει η σφαγή του χωριού, ανέβηκαν οι Τούρκοι στα βουνά με σκυλιά και έσφαξαν όλο τον κόσμο που είχαν κρυφτεί εκεί⁴⁰⁹.

---

⁴⁰⁹ Τον Χαράλαμπο Σεβαστό , που τον είχαν βρει στο βουνό με τα τρία του κορίτσια, τη Σοφία, την Ελένη και τη Μαρίκα, περιγράφουν το θάνατό τους με το φρικιαστικότερο τρόπο.

Από τους άλλους τους 40 με 50 ανθρώπους, οι οποίοι είχαν απομείνει ζωντανοί στο χωριό και πήγαν στα σπίτια τους, έβγαιναν πάλι οι Τούρκοι και διάλεγαν, αν ήταν καμμιά νέα και ωραία γυναίκα και την έπαιρναν μαζί τους.

Μόλις η Ελένη Βαφειάδου είδε ότι θα την έπαιρναν οι Τούρκοι, ζήτησε από τον άνδρα της να την κρύψει σ' ένα λάκκο, όπως και έγινε. Ένας τσέτης⁴¹⁰ ζήτησε από τον άνδρα της να την παραδώσει, παρά τους ισχυρισμούς του ότι την είχαν σκοτώσει οι Τούρκοι.

Ύστερα από λίγες μέρες που είχαν βγει αυτοί που σώθηκαν έξω, ο Τζεμάλ διέταξε και έπιασαν τους άνδρες, εικοσιπέντε σχεδόν, τους έδεσε και τους έστειλαν εξορία στην Άγκυρα, στο Μπέϊ Παζάρ, στο Σιβρί-Χισσάρ⁴¹¹.

Η Ελένη Βαφειάδη έμεινε περισσότερο από δύο μήνες κρυμμένη στο λάκκο στα θεμέλια του σπιτιού. Μια γρια της έφερνε κρυφά ψωμί και νερό και ζούσε.

Σε όλο αυτό το διάστημα οι Τούρκοι διασκέδαζαν με όργανα και τραγουδούσαν. Μια Παρασκευή όμως τοοου Σαρανταημέρου βγήκε ένας τελάλης και φώναξε, να φύγει όλος ο κόσμος γιατί έρχονταν οι Έλληνες.

Ήταν η πρώτη προέλαση του Ελληνικού Στρατού, το Δεκέμβριο του 1920, προς το Εσκή-Σεχήρ.

Οι Τούρκοι, άνδρες, γυναίκες, παιδιά άρχισαν να φεύγουν φορτωμένοι αυτοί και τα ζώα τους με πράγματα και να φωνάζουν.

Όταν άδειασε όλη η Λεύκα από τους Τούρκους, η Ελένη Βαφειάδη πήρε το δρόμο - περπατώντας δύο μερόνυχτα, για το Μπιλεζίκ, το οποίο είχε καταλάβει ο Ελληνικός Στρατός.

Ύστερα, όταν ο Ελληνικός Στρατός γύρισε στην Προύσσα, έφυγε μαζί του και έμεινε στη συνέχεια μόνη στο Αδά - Παζάρ.

---

⁴¹⁰ Ο Αλή Τσαούς, ο οποίος γύριζε και μάζευε για τον εαυτό του αν είχε καμμιά νέα γυναίκα σωθεί. Όταν τα έμαθε αυτά ο Τζεμάλ, που έμενε σ' ένα χωριό, το Αράπ Οστού, μισή ώρα από τις Λεύκες, τον επίπληξε και τον κρέμασε. Πήρε και ένα κορίτσι που είχε ο Αλή Τσαούς, την κράτησε μια βδομάδα μαζί του και ύστερα τη σκότωσε.

⁴¹¹ Όταν έφυγε και ο άνδρας της Ελένης Βαφειάδη εξορία, της είπε ότι την αφήνει στο Θεό, και παρακάλεσε γι αυτήν να πεθάνει γρήγορα προκειμένου να τελεώσουν τα βάσανά της.

Η ΔΑΣΚΑΛΑ ΤΟΥ ΟΡΤΑΚΙΟΪ

Η Παρασκευή Αναστασιάδου ήταν η δασκάλα του Ορτάκιοϊ⁴¹², με τους δέκα χιλιάδες Έλληνες, τα πολλά σχολεία και εργοστάσια, αλλά και με το μεγάλο πολιτισμό των κατοίκων του.

Στα τέλη Μαρτίου του 1920 ήρθαν για πρώτη φορά οι Κεμαλικοί στο Ορτάκιοϊ, τακτικός στρατός και άτακτοι με πράσινες και κόκκινες σημαίες. Έπαιρναν τις γυναίκες, ζητούσαν χρήματα από τους άνδρες και τους τουφέκιζαν.

Είχαν αρχηγό τον Καϊμακάμη του Γκείβε Χαμίτ βέη και από το ένα μέρος έπαιρναν χρήματα από τον κόσμο και από το άλλο τον έσφαζαν. Έκαψαν τη μισή πολιτεία τότε και την μεγάλη εκκλησία του Αγίου Νικολάου. Οι στρατιώτες και οι τσέτες λήστευαν τον κόσμο, ατίμαζαν τις γυναίκες και τραγουδούσαν αισχρά τραγούδια. Εκείνη την ημέρα σκότωσαν και πολλούς προκρίτους, ο πολύς όμως κόσμος είχε γλιτώσει και άρχισε να παίρνει τα βουνά.

Σιγά σιγά άρχισαν να μαζεύονται στο Ορτάκιοϊ χιλιάδες αντάρτες και χωρικοί Τούρκοι από το Αδά –Παζάρ, από τη Σαπάντζα, από το Χεντέκι, από το Γκείβε, από μακρύτερα ακόμη, και λήστευαν όλον τον τόπο. Αρχηγός τους ήταν ο Γκιαούρ Αλής⁴¹³ που μόνος του αυτός είχε σφάζει εκατοντάδες πολλούς Χριστιανούς.

---

⁴¹² Μια από τις πιο όμορφες και σεμνές κοπέλες της πατρίδας της, η οποία όταν εξιστορούσε την ιστορία της ήταν έτοιμη να φέρει στον κόσμο ένα βρέφος, ένα μισητό βρέφος γεννημένο από έναν Τούρκο.

⁴¹³ Ήταν ένας αγριάνθρωπος, μελαχρινός, κάπως κοντός και αδύνατος, ως τριάντα χρονών με μακρυνά αχτένιστα μαλλιά. Κατέβαινε στο Αδά Παζάρ με έναν αραμπά και έπαιρνε τις διαταγές των σφαγών από τους κεμαλικούς αρχηγούς. Μαζί με τον τακτικό κεμαλικό στρατό που είχε τους αρχηγούς του και μαζί με τους δικούς του αντάρτες έκανε τις σφαγές του Ορτάκιοϊ, του Εσμέ, του Ακ-Ισάρ, του Χουδίου, του Χεντέκι, του Ντούτσε, του Μπόλου, του Μιχαλιτσού και πολλές ακόμη σφαγές. Μόνο το Καρά-Τεπέ δεν πείραξε ο Γκιαούρ Αλής, γιατί η μάνα του είχε ζητήσει από εκεί ψωμί και του το είχε αφήσει ευχή και κατάρα, όλα τα χριστιανικά μέρη να τα κάνει ό,τι ήθελε, μόνο το Καρά-Τεπέ να μην πειράξει....Ο ίδιος ο Γκιαούρ Αλής καυχόταν πως είχε σκοτώσει περισσότερους από χίλιους χριστιανούς και είχε ατιμάσει περισσότερες από εκατό γυναίκες Χριστιανές. Είχε γεννηθεί στο Σερίντερε του Μπαχτζεζίκ και πέντε χρόνια είχε κάνει ληστής στα βουνά. Ύστερα τον πήραν οι κεμαλικοί αξιωματικοί και τον έκαναν σύντροφό τους στις σφαγές των Χριστιανών. Καθώς περνούσε από τους δρόμους του Αδά-Παζάρ, έκλειναν όλα τα σπίτια και οι Χριστιανοί έτρεχαν να κρυφτούν. Ο ίδιος είχε μαζέψει τόσο πολύ χρήμα και είχε αποκτήσει τόση δύναμη σ' όλους τους αντάρτες, ώστε φοβήθηκαν οι εδώ αρχηγοί των κεμαλικών τη δύναμή του και αποφάσισαν να γλυτώσουν από αυτόν και να κερδίσουν τα χρήματά του. Τον φώναξαν τάχα για να κάνει τη σφαγή των Χριστιανών του Αδά Παζάρ και τον έφεραν στις χριστιανικές συνοικίες για να τις επιθεωρήσει. Ήταν Οκτώβριος του 1920. Ύστερα ενώ τον περνούσαν από την αστυνομία, βαλμένοι άνθρωποι τον άρπαξαν, τον έδεσαν και τον φυλάκισαν. Αυτός φώναζε και έλεγε ότι έσφαξε χιλιάδες χριστιανούς, έκαψε χωριά και πολιτείες και τόσα άλλα καλά έκανε και εκείνοι τον φυλακίζουν. Τον κρέμασαν τελικά τη νύχτα σε μια σκάλα με τρία ξύλα και τον μικρότερό του αδελφό τον κρέμασαν δίπλα του σ' ένα σίδερο. Αλλά και κρεμασμένος που ήταν πάλι είχαν φόβο οι Χριστιανοί.

Το Ορτάκιοι⁴¹⁴ άρχισε να ερημώνεται, να χάνεται, να γίνεται φωλιά των τσέτηδων και του τουρκικού στρατού.

Όσοι έμεναν στην πολιτεία έχαναν το κεφάλι τους και όσοι είχαν φύγει στα βουνά δεν ήταν ασφαλείς. Οι Τούρκοι τους κυνηγούσαν με τα σκυλιά και έβαζαν φωτιά στα δάση για να τους βγάλουν από εκεί ή να τους κάψουν ζωντανούς.

Η Παρασκευή Αναστασιάδου μαζί με το δάσκαλο πατέρα της, τη μητέρα της και τα αδέρφια της, φύγανε σ' ένα βουνό πάνω από το Ορτάκιοι και από εκεί βλέπανε τους Χριστιανούς, τους οποίους έφερναν οι Τούρκοι από κάτω σε μια χαράδρα και τους έσφαζαν. Διαρκώς μάζευαν κόσμο και έσφαζαν με τα μαχαίρια και τα τσεκούρια. Ύστερα έριξαν πετρέλαιο στον κόσμο που είχαν μαζέψει στην χαράδρα, σε ζωντανούς και σφαγμένους και τους έβαλαν φωτιά.

Στη συνέχεια φύγανε από εκείνο το βουνό και τράβηξαν μέσα στο πυκνό δάσος, που ήταν γεμάτο από λύκους και τσακάλια.

Εκεί στο δάσος ήταν και άλλος κόσμος μαζεμένος και οι μητέρες έπνιγαν τα μωρά τους για να μην φωνάζουν και άλλες τους έδιναν να πιούν φαρμάκι. Λένε πως χίλια, ίσως και δύο χιλιάδες παιδιά θανατώθηκαν έτσι από τις μητέρες τους και από άλλους ανθρώπους.

Τη νύχτα οι λύκοι και τα τσακάλια τραβούσαν μπροστά στα μάτια τους τους πεθαμένους.

Όλος ο κόσμος πέθαινε από την πείνα, το κρύο και το φόβο και το δάσος είχε γεμίσει από ανθρώπους που είχαν χάσει το μυαλό τους και γύριζαν τρελοί. Τα παιδιά έκλαιγαν από την πείνα και δεν έπαυαν ως που οι μητέρες τους τους έδιναν φαρμάκι και πέθαιναν.

Κάθε μέρα άκουγαν πυροβολισμούς από τους Τούρκους, οι οποίοι έβγαιναν και κυνηγούσαν μέσα στο δάσος και σκότωναν τους Χριστιανούς και έβλεπαν καπνούς και φλόγες στα γύρω βουνά και στα δάση που τα έκαιγαν οι Τούρκοι. Έμειναν εικοσιπέντε μερόνυχτα στο δάσος και μια μέρα άκουσαν και πολύ κοντά τους τους πυροβολισμούς. Ύστερα είδαν να πετάγονται μπροστά τους επτά Τούρκοι χωρικοί οπλισμένοι, που είχαν μαζί τους και σκυλιά. Ήταν μαζεμένοι στο ίδιο μέρος περίπου εβδομήντα άνθρωποι, άνδρες, γυναίκες και παιδιά. Οι Τούρκοι τους έπιασαν όλους και άρχισαν να τους ψάχνουν και να παίρνουν ό,τι είχαν πάνω τους και ό,τι φορούσαν. Αφού τους έψαξαν καλά και τους έγδυσαν, τους έβαλαν στη γραμμή και άρχισαν να τους κατεβάζουν από το δάσος, για να τους πάνε, όπως τους είπαν στο δικό τους το χωριό, το Επτσελέρ. Όταν τους έβγαλαν από το δάσος και τους περνούσαν από την πόλη τους, είδαν όλο το Ορτάκιοι καμμένο. Μέσα από τα ερείπια έβγαιναν ανθρώπινες σάρκες και καμμένοι άνθρωποι. Όλοι οι δρόμοι ήταν γεμάτοι από πτώματα και οι Τούρκοι με το καμτσίκι τους ανάγκαζαν τον κόσμο να πηγαίνει γρήγορα και να τρέχει, γιατί ο τόπος μύριζε πάρα πολύ.

---

⁴¹⁴ Τα πλούτη, τα ψηλά καλοχτισμένα σπίτια του, τα περιβόλια του, τα εργοστάσια του μεταξιού, όπου στο καθένα δούλευαν διακόσιες και τριακόσιες γυναίκες, ήταν γνωστά και ξακουστά, καθώς επίσης τα όμορφα κορίτσια του, οι επιστήμονές του, γιατροί, δικηγόροι, δάσκαλοι, όπως και μεγάλοι έμποροι.

Μέσα στην πόλη θα ήταν, καθώς τους είπαν οι ίδιοι οι Τούρκοι, ως τρεις χιλιάδες πτώματα και χωριστά άλλοι τόσοι άνθρωποι που είχαν σφαχτεί και καεί στις χαράδρες, στα δάση και στα βουνά.

Καθώς περνούσαν από τους δρόμους και σκοντάφτανε και πέφτανε πάνω σε πτώματα, και σε δύο γριές γυναίκες που είχαν πέσει κάτω και δεν μπορούσαν να σηκωθούν από την πείνα και από την αδυναμία και οι Τούρκοι τις σκότωσαν.

Περπάτησαν έτσι όλη τη μέρα και το βράδυ μέινανε σ' ένα μεταξοσκολληκοτροφείο.

Τρεις άγριοι Τούρκοι ήρθαν και πήραν μαζί με τους άλλους άνδρες και τον πατέρα της Παρασκευής Αναστασιάδου και τους πήγαν έξω από το μεταξοσκολληκοτροφείο για να τους σκοτώσουν. Τα κορίτσια δεν τα είχαν πειράξει ακόμη, μόνο τις νέες παντρεμένες γυναίκες τις κράτησαν όλη τη νύχτα μαζί τους.

Το πρωί ξεκίνησαν οι γυναίκες και τα παιδιά για το χωριό των Τούρκων. Καθώς περνούσαν από τους δρόμους του χωριού έβγαιναν οι γριες Τουρκάλες και ζητούσαν από μια κόρη να την κάνουν γυναίκα στους γιους τους. Τους έδιναν να φάνε κορόμηλα, αλλά το στομάχι ήταν αδυνατισμένο από την μεγάλη πείνα και πολλές πέθαιναν από αυτό.

Την Παρασκευή και τη μητέρα της τις πήρε μια γρια Τουρκάλα, που είχε ένα παιδί δεκαπέντε χρονών και ήθελε να τη δώσει γυναίκα του. Η ίδια βέβαια προτιμούσε να πεθάνει παρά να πάρει για άνδρα της ένα Τούρκο, παρά τα κλάματα και τα παρακάλια της μητέρας της για το αντίθετο. Όσον αφορά το θάνατο του πατέρα της, πιο πολύ στενοχωριόταν που δεν μπορούσε να σκεπάσει με χώμα το λάκκο, παρά που τον σκότωσαν, αφού με το θάνατό του τελείωσαν τα μαρτύριά του.

Μείνανε αρκετές μέρες στο σπίτι της Τουρκάλας, που συνέχεια έλεγε να πάρει για άνδρα της το παιδί της. Είχε δε υπομονή και έλεγε, πως αν δεν γίνει σήμερα θα γίνει αύριο, ή μεθαύριο.

Στο ίδιο χωριό ήρθαν πάλι οι Τσέτες και μάζεψαν τις νέες γυναίκες. Την μητέρα της Παρασκευής τη βρήκαν γριά και την έδωξαν από το χωριό. Της είπαν να πάει να γίνει δούλα και αυτή πήρε τη μικρή αδελφή της Παρασκευής, τη Φωτεινή και πήγε στο σταθμό του Γκείβε και έγινε δούλα στο σταθμάρχη.

Ύστερα πάλι από μέρες πέρασε από το χωριό ο Γκιαούρ Αλής και μάζεψε όλα τα νιόπαντρα με Τούρκους κορίτσια και τα πήρε μαζί του. Φοβέριζε όλους, ότι θα κάψει όποιο τούρκικο σπίτι είχε κρύψει κάποιο κορίτσι και έφυγε σέρνοντας τις γυναίκες πίσω από το αλόγο του.

Όταν βγήκανε από το χωριό, ο Γκιαούρ Αλής σήκωσε το όπλο του για να αρχίσει να σκοτώνει. Ο Θεός όμως έκανε το αλόγο του και αφηνίασε και γύριζε όλο γύρω γύρω και έτσι ο Γκιαούρ Αλής φοβήθηκε και δεν τους σκότωσε.

Εξακολούθησαν το δρόμο τους και πέρασαν από μια πόλη το Χουδί, όπου έμεναν Τούρκοι και ως πέντε χιλιάδες Έλληνες. Η πλατεία όμως ήταν άδεια από Χριστιανούς, γιατί τους

είχαν σκοτώσει τότε όλους οι Τούρκοι. Τους μάζεψαν και τους έσφαξαν και ύστερα έριξαν τα πτώματα σ' ένα παραπόταμο του Σαγγάριου. Καθώς περνούσαν από τον παραπόταμο αυτό είδαν τα πτώματα που τα κυλούσε σιγά - σιγά το ρέμα, και το νερό ήταν ακόμη θολοκόκκινο από το αίμα.

Μάθανε ότι πολλοί λίγοι είχαν γλυτώσει από το μέρος αυτό και ο αρχηγός της σφαγής ήταν πάλι ο Γκιαούρ Αλής⁴¹⁵.

Σταμάτησαν στο σπίτι ενός χότζα και αφού στο Χουδί και αφού χώρισε ο Γκιαούρ Αλής τα κορίτσια από τις γυναίκες, τις πήρε και τις σκότωσε.

Είχαν μείνει εννέα κορίτσια και τους είπε ο Γκιαούρ - Αλής, ότι ο χότζας θα τους μάθαινε προσευχές, θα γίνονταν Τουρκάλες και δεν θα έβγαιναν έξω και όταν θα γυρνούσε από τον πόλεμο, θα τις πάντρευε με τα παληκάρια του. Όλα τα κορίτσια έμειναν στο Χουδί, στο σπίτι του χότζα και δεν είναι γνωστή η τύχη τους από τότε. Μόνο την ίδια την Παρασκευή την πήραν και την πήγαν σε ένα άλλο χωριό, του οποίου το όνομα δεν ήξερε, για να κοιτάζει ένα μωρό.

Εκεί ήρθε μια Τουρκάλα⁴¹⁶ και την έκρυψε στο σπίτι της, προκειμένου να γλιτώσει από τους Τούρκους και να μην την σκοτώσουν.

Έμεινε εκεί ενάμισυ μήνα και ύστερα ήρθε ένας γέρος γεωργός και τη ζήτησε για το γιο του.

Ο Τούρκος όμως που ήταν ο άνδρας της Ασιέ του είπε, πως αυτό το κορίτσι δεν κάνει γι' αυτούς και πως ο ίδιος δεν δίνει την κόρη του σ' αυτούς, διότι ήταν ένα καλομαθημένο κορίτσι και δεν μπορούσε να σπέρνει και να σκάβει.

Ο γέρος χωρικός θύμωσε και το είπε στο μουχτάρη και ο μουχτάρης το είπε σ' ένα λοχία, τον Τσαούς Οσμάν, που είχε έρθει εκείνη την ημέρα στο χωριό από το Χουδί να μαζέψει στρατιώτες.

Ο Τσαούσης φοβέρησε τον Τούρκο, επειδή η Παρασκευή καθόταν σπίτι τους και έτσι αυτός αναγκάστηκε να της πει, ότι θα έπρεπε να παντρευτεί, να πάρει το λοχία, και ότι δεν μπορούσαν να την κρατήσουν άλλο στο σπίτι τους.

Ο γεωργός είχε πάει και αυτός σ' ένα χωριό, το Σέτσι, όπου ήταν τσέτες και τους υπέδειξε το χωριό που ήταν το κορίτσι.

Ήρθαν οι τσέτες και έζωσαν το σπίτι. Ήταν έξι και οι πέντε από αυτούς ήθελαν να τη σφάξουν και μάλωναν μεταξύ τους για τον τρόπο. Ο έκτος όμως, ο Οσμάν, δήλωσε ότι την παίρνει για την ψυχή του γυναίκα του, για να τη γλυτώσει. Έτσι κατάφερε να τη φέρει στο

---

⁴¹⁵ Ο άγριος αυτός άνθρωπος με τα μαύρα του μακρυνά μαλλιά που τα ανακάτευε ο αέρας, τραβούσε εμπρός καβάλα στο άλογό του και πίσω οι άλλοι τσέτες τους έδερναν για να προχωρούνε.

⁴¹⁶ Η Ασιέ, σαράντα περίπου χρονών.

Σέτσι, σ' ένα τούρκικο σπίτι. Έμεινε εκεί ένα μήνα και ύστερα έγινε γυναίκα του, έχοντας γίνει πια αληθινή Τουρκάλα. Η ίδια παρακαλούσε μέσα της να μην πεθάνει στο μέρος αυτό, γιατί δεν ήθελε να τη βάλουν σε τούρκικο νεκροταφείο και περίμενε τον Ελληνικό Στρατό να έρθει να τη σώσει.

Πέρασε έτσι ενάμισυ μήνας και μια ημέρα, οι Έλληνες μπήκαν μέσα στο Αδά–Παζάρ και έφυγαν οι Τούρκοι στρατιώτες από εκεί. Ο Οσμάν όμως έτρεμε εκείνη την ημέρα και ζήτησε από την Παρασκευή, όταν έρθουν οι Έλληνες να πει πως είναι και αυτός μαζί τους επειδή την έσωσε.

Ύστερα όμως πάλι της είπε, ότι δεν την αφήνει σε χέρια Ελλήνων. Την οδήγησε σ' ένα ψηλό βουνό και ο ίδιος κατέβηκε στον Σαγγάριο να δει αν ήταν καμμιά βάρκα να περάσει από την ανατολική πλευρά που την κρατούσαν οι κεμαλικοί. Όταν έφυγε, η Παρασκευή παρακαλούσε το Θεό να μην ξαναγυρίσει ποτέ, και με τη βοήθειά Του δεν ξαναγύρισε, γιατί το μέρος εκείνο είχε ζωσθεί πια από τους Έλληνες.

Από το βουνό που ήταν κρυμμένη, είδε να καίγεται το σπίτι του από τον Ελληνικό Στρατό γιατί ήταν τσέτης και μέσα στη χαρά που την έπιασε παρακαλούσε το Θεό να τη σώσει ως το τέλος.

Έμεινε μια βδομάδα στο βουνό, μη τολμώντας να κατέβει κάτω, χωρίς ψωμί και νερό. Η δίψα ήταν τόσο μεγάλη, που πήρε κάποια στιγμή θάρρος και κατέβηκε στο δημόσιο δρόμο, όπου ήταν μια βρύση.

Κάποιες γυναίκες ήταν στη βρύση, της έδωσαν ψωμί, αλλά δεν μπόρεσε να το καταπιεί. Τις ρώτησε που πήγαιναν και τις είπαν στο Αδά. Αυτό απάντησε και η ίδια. Οι γυναίκες αυτές δεν ήταν Τουρκάλες, ήταν Τσερκέζες, αλλά η ίδια δεν το ήξερε και είπε το ακόλουθο ψέμα. Ότι έχει έναν αδελφό, Μεμέτης το όνομά του, που δουλεύει σ' ένα φουρνάρικο στον ελληνικό μαχαλά. Και το ότι ο άνδρας της ήταν τσέτης και έφυγε ...

Οι γυναίκες άρχισαν να μιλούν τσερκέζικα και από αυτό κατάλαβε ότι δεν ήταν Τουρκάλες.

Όταν μπαίνανε στο Αδά –Παζάρ είδε στο δρόμο μια συγχωριανή της, την Ελένη, η οποία τη γνώρισε και τη φώναξε.

Έριξε κάτω τον φερετζέ της και τον σχίσανε. Οι Τσερκέζες γυναίκες όταν είδαν αυτό σάστισαν και χάθηκαν γρήγορα στο δρόμο.

Είδε στο Αδά- Παζάρ τον πρώτο Έλληνα στρατιώτη και έπεσε στα πόδια του και τον αγκάλιασε. Μαζεύτηκαν κι άλλοι στρατιώτες και τους φιλούσε όλων τα χέρια και τα πόδια. Την πήγαν στο φρουραρχείο και ύστερα ήρθε ο συνταγματάρχης κ.Κακοσαίος, άκουσε τα βάσανά της και την έφερε σ' ένα σπίτι, στο Αδά-Παζάρ.

Στην νοικοκυρά του σπιτιού, την κυρία Φανή, είπε ο συνταγματάρχης.

Αυτό το κορίτσι να το φυλάγεις σαν παιδί σου και θα το πάμε στην Αθήνα.

ΑΡΜΕΝΙΟΙ⁴¹⁷

Από τις ογδόντα χιλιάδες Αρμενίους της εκκλησιαστικής περιοχής της Νικομήδειας, οι εβδομήντα χιλιάδες χάθηκαν στην εξορία, και από τις δέκα χιλιάδες που γύρισαν, οι Τούρκοι πάλι έκαναν ό,τι μπορούσαν για να περιορίσουν και τον αριθμό αυτόν.

Το αρμενικό στο στοιχείο ήταν σ' όλη τη Νικομήδεια πλούσιο, πυκνό στον αριθμό και εξαιρετικά προοδευμένο. Οι Τούρκοι τους εξόρισαν όλους το 1915, έκαψαν τις πολιτείες και τα χωριά, πήραν όλες τις περιουσίες τους, κινητές και ακίνητες, κληρονόμησαν τα σπίτια τους και τα χωριά τους, όσα δεν είχαν κάψει και τους έστειλαν στην έρημο της Αραβίας, για να μην γυρίσουν πια από εκεί ζωντανοί. Δεν έμεινε κανένας σχεδόν Αρμένιος σε όλη την περιοχή της Νικομήδειας.

Έξι μήνες πηγαίνανε πορεία και ύστερα από έξι μήνες οι Τούρκοι αξιωματικοί και στρατιώτες που τους συνόδευαν άρχισαν να σφάζουν τους άνδρες και να ατιμάζουν τις γυναίκες τους. Στο δρόμο ο περισσότερος κόσμος πέθαινε από την πείνα και την εξάντληση της πορείας και οι Τούρκοι σκότωναν όσους δεν μπορούσαν να προχωρήσουν... Ο κόσμος δεν έτρωγε τίποτα βέβαια όλο αυτό το διάστημα. Οι Τούρκοι δεν τους άφηναν να περάσουν ούτε από τα μέρη που ήταν νερό και οι νέοι που ήταν πιο δυνατοί και βαστούσαν στα πόδια, προχωρούσαν εμπρός και έτρωγαν τα χόρτα και τα κλαδιά, ενώ οι πιο αδύνατοι και πιο ηλικιωμένοι που έρχονταν κατόπιν δεν έβρισκαν τίποτα και έπεφταν κάτω για να μην σηκωθούν πια.

Στην έρημο της Αραβίας, στο Ντέρζορ, είχαν μαζέψει οι Τούρκοι ως ένα εκατομμύριο Αρμενίους από όλα τα μέρη της Τουρκίας, οι εξόριστοι όμως θα ήταν διπλάσιοι, αφού οι περισσότεροι πέθαιναν έως ότου φτάσουν εκεί, ή τους έσφαζαν οι Τούρκοι στο διάστημα της πορείας.

Οι Τούρκοι τους είχαν πάρει τα ρούχα τους και τα παπούτσια τους και οι γυναίκες προσπαθούσαν με χόρτα και με κλαδιά να κρύψουν τα μυστικά μέρη του σώματός τους. Η σφαγή, η οποία είχε αρχίσει από τις πρώτες σχεδόν μέρες του δρόμου στην εξορία, γινόταν διαρκώς πιο γενική και πιο άγρια. Οι Τούρκοι αξιωματικοί και οι Τούρκοι στρατιώτες έσφαζαν για να διασκεδάσουν τις ώρες της μονοτονίας τους, σχημάτιζαν με τις κεφαλές των

---

⁴¹⁷ Ο Κ.Φαλτάιτς βρέθηκε στη μητροπολιτική στέγη του Αρμένιου Μητροπολίτη της Νικομήδειας Ιστέφάν Ιοβακιμιάν, ενός σεβαστού ηλικιωμένου ανθρώπου ως εβδομήντα χρονών, με μεγάλη κατάσπρη γενειάδα, με αγαθότατα, αλλά διαπεραστικά μαύρα μάτια και με πλατύ μέτωπο. Τον δέχτηκε με απλοϊκή ειλικρίνεια, με την οποία οι άνθρωποι των πατριαρχικών χρόνων δέχονταν τους επισκέπτες και του πρόσφερε μούρα από το πιάτο που έτρωγε. Ήταν τα πρώτα μούρα της εποχής του είπε και τα είχε φέρει η ανηψιά του για να ευλογήσει. Ο σεβαστός ποιμενάρχης δεν άργησε να μάθει και το λόγο της επίσκεψής του, που δεν ήταν άλλος από την ιστορία του ποιμνίου του. Ιστορία βέβαια υπήρχε και πολύ μεγάλη μάλιστα, ποίμνιο όμως όχι πια, σύμφωνα με όσα καταμαρτύρησε ο μητροπολίτης και αναφέρονται στην συγκεκριμένη ενότητα.

σφαγμένων πυραμίδες και έσχιζαν τα εντόσθια για να βρουν μέσα χρυσά νομίσματα και κοσμήματα, που έλεγαν ότι είχαν καταπιεί. Ύστερα άρχισαν να ανάβουν μεγάλες φωτιές, να βάζουν πάνω πενήντα, εκατό, διακόσιους ανθρώπους ζωντανούς, να τους καίουν, και να ψάχνουν στη στάχτη των καμένων σωμάτων για βόλους χρυσού.

Τέσσερα χρόνια έμειναν εξόριστοι στην έρημο και μέρα με τη μέρα, ώρα με την ώρα, ο αριθμός των Αρμενίων λιγόστευε και οι νεκροί περίσσευαν από τους ζωντανούς. Οι Τούρκοι ατίμαζαν όλες τις γυναίκες από έξι χρονών ως τις πιο περασμένες στα χρόνια, ως τις γριες, τις στιγματίζαν ύστερα στο μέτωπο, στα χείλη, σ' όλο το σώμα και στο τέλος τις σκότωναν ή τις πουλούσαν σκλάβες στα χαρέμια των Αράβων.

Τους άνδρες και τις άρρωστες και ηλικιωμένες γυναίκες τους έβαζαν τετρακόσιους, πεντακόσιους σε μια γραμμή, τους έκαναν και έσκαβαν ένα μεγάλο λάκκο και τους έθαβαν μέσα, ανακατεμένους σκοτωμένους μαζί και ζωντανούς.

Πόσοι εξόριστοι Αρμένιοι γύρισαν από τα ενάμισυ ή δύο εκατομμύρια πίσω στην πατρίδα τους; Ίσως μόνο δέκα χιλιάδες, αν κρίνουμε από το συγκεκριμένο ποίμνιο .

Η ΕΞΟΔΟΣ ΤΟΥ ΚΑΡΑΣΟΥ⁴¹⁸

Τα δεκατέσσερα πλούσια ελληνικά χωριά, τα οποία αποτελούσαν την περιφέρεια του Καρασού, ανατολικά προς τις εκβολές του Σαγγάριου, δεν υπήρχαν πια, και από τις δεκαπέντε σχεδόν χιλιάδες του πληθυσμού τους, άλλοι σκοτώθηκαν και κάηκαν μέσα στα σπίτια τους και στους δρόμους, άλλοι χαθήκανε στα βουνά και στα ποτάμια, και όσοι σώθηκαν, βρίσκονταν τώρα άχρηστοι άνθρωποι, πεταγμένοι εδώ στη Νικομήδεια.

Το Μάρτιο του 1920 μάθανε οι Χριστιανοί του Καρασού, ότι οι Σύμμαχοι είχαν καταλάβει την Κωνσταντινούπολη και χάρηκαν ιδιαίτερα. Ύστερα από δέκα ημέρες μάθανε πάλι ότι οι Σύμμαχοι κατέβηκαν και στο Αδά – Παζάρ και σκέφτηκαν πως γρήγορα θα έρθουν να ελευθερώσουν και το Καρασού. Νεώτερη όμως είδηση τους έκανε γνωστό, ότι το Αδά-Παζάρ το είχαν κυριεύσει οι κεμαλικοί. Τότε μεγάλος φόβος τους έπιασε και άρχισαν να σκέφτονται ότι δεν θα ήταν καθόλου καλή η τύχη τους.

Από τις 17 Απριλίου οι Τούρκοι έδεσαν όλους τους δρόμους του Καρασού και δεν άφηναν κανέναν Καρασιώτη να βγει έξω από την περιφέρειά του...

Ύστερα, όταν ήρθε ο Μάϊος, ο Μουδίρης του Καρασού Κιαρήμ εφέντης, άρχισε να βάζει μεγάλους φόρους με διορία πληρωμής μιας ή δύο ημερών και ύστερα άρχισε να τους ζητά και

---

⁴¹⁸ Ο Αλέξιος Καρασελίδης, νέος άνδρας από το Καστενέ-Πουνάρ καταγράφει και σχολιάζει τα πάθη του Καρασού.

όπλα για κάθε χωριό, και επειδή δεν τα είχανε, τα αγόραζαν σε καλή τιμή από τους ίδιους του Τούρκους και του τα παραδίνανε.

Την 1^η Ιουνίου πενήντα κεμαλικοί πάτησαν το Καστενέ Πουνάρ και μάζεψαν καμιά εξηνταριά άνδρες στην εκκλησία του Αγίου Κωνσταντίνου, ενώ οι άλλοι άνδρες και τα γυναικόπαιδα σώθηκαν πηγαίνοντας στα βουνά.

Μέσα στην εκκλησία, ο Τούρκος αξιωματικός Ντεμερτζή Μεμέτ και ο λοχίας Μουσταφάς που είχαν την αρχηγία, τους φοβέριζαν και τους φώναζαν.

Τους έβαλαν στη γραμμή και άρχισαν να δοκιμάζουν με γέλια τα όπλα πάνω τους.

Σκότωσαν τον πρόκριτό τους Παύλο Σπυρίδη και οι υπόλοιποι πέταξαν στα πόδια τους όσα χρήματα είχανε πάνω τους. Τα μάζεψαν οι Τούρκοι και έφυγαν, με φωνές, με βρισιές και με τραγούδια.

Κάνανε διαμαρτυρία στο μουδίρη του Καρασού Κιαρήμ εφέντη, που έμενε στο Ιντζερλί και ήρθε με εκατό στρατιώτες, με το χιλιάρχο Κιαζήμ βέη και με τους άλλους Τούρκους αρχηγούς να προστατεύσουν τάχα το χωριό. Έφαγαν και ήπιαν στο χωριό και έφυγαν αρπάζοντας από τα σπίτια, ό,τι είχαν αφήσει απείραχτο οι άλλοι.

Από την εποχή αυτή άρχισε η συστηματική λεηλασία, ο φόνος, η βαριά φορολογία και η αρπαγή.

Αρχηγοί στις σφαγές και στις λεηλασίες ήταν ο ίδιος ο μουδίρης του Καρασού Κιαρήμ, ο χιλιάρχος Κιαζήμ βέης, ο Τουρκολαζός Αχρέπ Ιμπραήμ, ο Μπετοχουσεϊν Αχράπογλου, ο ταγματάρχης Ρουστί βέης, ο Χατζή- Μπέης και οι άλλοι Τούρκοι αξιωματικοί, πρόκριτοι και δημόσιοι υπάλληλοι. Είχαν σχηματίσει αποσπάσματα και συμμορίες, κύκλωναν τα χωριά για να μην μπορούν να φύγουνε, και κάθε τόσο κάθε ένας από τους αρχηγούς με τη συμμορία του ζητούσε όλο και νέα μεγάλα χρηματικά ποσά, δίνοντας προθεσμία εικοσιτεσσάρων ωρών ή μόνο μισής μέρας για να του τα παραδώσουνε. Είχαν κυκλώσει και τα δάση ακόμη και αφήναν ανοιχτούς μόνο τους δρόμους που έβλεπαν προς τα τουρκικά χωριά. Ο κόσμος έδινε τα χρήματα για να σωθεί, τα χρήματα έπεφταν με το φέσι, αλλά αυτοί όλο και νέα ποσά τους ζητούσαν και τους ξεγελούσαν λέγοντας, πως πολεμάνε γι αυτούς, για να τους φροντίσουν και να τους προφυλάξουν από τους ληστές και τους αντάρτες.

Και οι ίδιοι αυτοί ήταν οι ληστές και οι αντάρτες.

Στις 12 Ιουνίου βγήκε στο χωριό το Παραλί ο χιλιάρχος Κιαζήμ βέης και παράγγειλε στους παπάδες των δεκατεσσάρων χωριών και στους προκρίτους, νέα βαριά φορολογία, από χίλιες και δύο χιλιάδες λίρες για κάθε χωριό. Δώσανε και την νέα αυτή φορολογία, νομίζοντας ότι θα είναι η τελευταία, αλλά στις 25 Ιουνίου, ημέρα Σάββατο, βγήκε ο Μουδίρης Κιαρήμ και ζήτησε και αυτός νέα λύτρα, από χίλιες, δύο χιλιάδες, τρεις χιλιάδες και τέσσερις χιλιάδες λίρες, φοβερίζοντας, ότι, αν δεν μαζεύονταν σωστά όλα τα χρήματα, θα σκότωνε τους ανθρώπους και θα έκαιγε τα χωριά.

Σκέφτηκαν να πουλήσουν τα ζώα τους και τα δημητριακά τους στα γύρω τουρκικά χωριά και άρχισαν να τα δίνουν σε εξευτελιστικές, σε τιποτένιες τιμές.

Πολλοί, για να βρουν καλύτερες τιμές, κατέβαζαν τα ζώα τους και τους καρπούς τους και τα πουλούσαν σε πιο απομακρυσμένα τουρκικά χωριά, κοντά στη θάλασσα, αλλά όταν ανέβαιναν πάνω τους έπιαναν οι ίδιοι οι Τούρκοι που τα είχαν αγοράσει, τους έπαιρναν πάλι τα χρήματα, και τους έλεγαν, ότι δεν ήρθαν για χρήματα, αλλά για ψυχές.

Τους έβαζαν σε μια γραμμή από τρεις, τέσσερις και πέντε λέγοντας, πως δεν αξίζει να δώσουν ένα βόλι για έναν άνθρωπο. Και τους σκότωναν έτσι σωρούς σωρούς.

Το άρπαγμα των περιουσιών, η λεηλασία των σπιτιών, οι φόροι που ζητούσαν κάθε μέρα, οι φόννοι των ανθρώπων μέσα στα σπίτια τους και έξω στα χωράφια δεν σταματούσαν ούτε μια ημέρα, ούτε μια ώρα, ούτε μια στιγμή.

Ένας απέραντος θρήνος και οδυρμός βασίλευε στα δεκατέσσερα χωριά του Καρασού, και οι άνθρωποι, αφού έδιναν όσα είχαν να δώσουν, χρήματα, καρπούς, έπιπλα, ζώα, έφευγαν και κρύβονταν στα βουνά για να μπορέσουν να σώσουν τα κορμιά τους. Έφευγαν σαν τρελλοί, αφήνοντας άλλος τα παιδιά του, άλλος τα αδέρφια του, άλλος τους γέρους γονείς του και χώνονταν στις ρεματιές, στα δάση και στις σπηλιές. Άλλοι μη θέλοντας να χωριστούν ολότελα από τα χωριά τους, από τα σπίτια τους, από τους δικούς τους που τους είχαν παρατήσει μέσα στα σπίτια, ανέβαιναν στις άκρες του χωριού, κρύβονταν κάπου γύρω στα κλαδιά, στα δέντρα και στις πέτρες, κατέβαιναν κάτω στο χωριό τους όταν έφευγαν οι Τούρκοι, άρπαζαν ένα ρούχο, ένα σκέπασμα, ένα πράγμα του μαγειριού και έφευγαν πάλι γρήγορα και τρομαγμένα και κρύβονταν στις σκοπιές τους.

Οι Τούρκοι όμως φύλαγαν στους δρόμους, στα χωράφια, στους λόγγους, παντού, άπιαναν τον κόσμο, τον ξεγύμνωναν από ό,τι κρατούσε και φορούσε, ατίμαζαν τους νέους άνδρες και τις γυναίκες και ύστερα τους σκότωναν με τα μεγαλύτερα βασανιστήρια.

Την ημέρα των Αγίων Αποστόλων, στις 30 Ιουνίου, ήρθε πάλι ο κεμαλικός στρατός και χτύπησε την καμπάνα του χωριού για να μαζευνούνε. Οι κάτοικοι όμως ήταν κρυμμένοι έξω από το χωριό και κρύφτηκαν ακόμη βαθύτερα στα βουνά και στα δάση.

Οι Τούρκοι βγήκαν στο κυνήγι στα βουνά και έπιασαν και έσυραν⁴¹⁹ επτά γυναίκες και ένα μικρό αγοράκι. Τις λήστεψαν, τις χτύπησαν και τις σκότωσαν με τις ξιφολόγχες.

Οι Τούρκοι κουβαλούσαν τα πράγματα με τους αραμπάδες και άλλοι Τούρκοι που ανήκαν σε άλλες συμμορίες, έρχονταν και έπαιρναν ό,τι είχαν αφήσει οι πρώτοι, και χτυπούσαν και αυτοί τις καμπάνες και φώναζαν τους κατοίκους να κατέβουν από τα δάση, τάχα για να τους προστατεύσουν. Ύστερα άρχισαν πάλι να κάνουν το φίλο, να λένε πως δεν ήθελαν το κακό τους και να στέλνουν όσους έπιαναν Χριστιανούς στους άλλους που ήταν κρυμμένοι, να κατεβούνε πάλι στα χωριά τους, λέγοντας να πιάσουν πάλι τα σπίτια τους και να μην έχουν κανένα πια φόβο.

---

⁴¹⁹ Από εκεί που μπορούσε να δει ο Αλ.Καρασελίδης.

Άρχισαν να κατεβαίνουν στα σπίτια τους για να μην πεθάνουν από την πείνα και από το κρύο στα άγρια βουνά. Ήταν όμως και πολλοί που προτιμούσαν το θάνατο στα βουνά παρά να βρεθούν πάλι μπροστά στον Τούρκο.

Όταν οι Τούρκοι είδαν ότι είχε μαζευτεί ο πολύς κόσμος στα χωριά του, ζήτησαν από κάθε χωριό έναν ορισμένο αριθμό ανδρών μα φτιάκια και κασμάδες, προκειμένου να κατεβούν στη θάλασσα, όπου θα γίνονταν προχώματα για να προφυλαχθεί το μέρος από την απόβαση του εχθρού.

Μαζεύτηκαν ως διακόσιοι πενήντα άνδρες από τα τέσσερα χωριά Καστενέ Πουνάρ, Τσοπάν Γιατάκ, Κιρεσλί και Κάσπασι και οι Τούρκοι, τακτικός στρατός, τους οδηγούσαν.

Στα άλλα χωριά είχε πάει αργά η διαταγή και δεν είχαν προλάβει τα τουρκικά αποσπάσματα να μαζέψουν τους άνδρες. Οι Τούρκοι είχαν αρχηγούς τον χιλιάρχο Κιαζήμ βέη, τους αξιωματικούς Ρουστίμπεη, Σουλεϊμάν βέη, Μπαχαντούρ βέη και άλλους ακόμη. Οι Τούρκοι αξιωματικοί ήταν με τις στολές τους καβάλα στα άλογα, και οι Τούρκοι στρατιώτες που συνόδευαν τον κόσμο ήταν όλοι καβάλα στα άλογά τους.

Όταν φτάσανε στο τουρκοχώρι, το Κοζαλί, το οποίο ήταν μια ώρα μακριά από τη θάλασσα, ο χιλιάρχος Κιαζήμ βέης που ήταν ο γενικός αρχηγός, τους έβαλε να χορέψουν για να περάσει η ώρα, ενώ οι Τούρκοι έπαιζαν τα όργανα και τους παρακινούσαν. Ύστερα από το χορό, τραβήξαν πάλι κατά τη θάλασσα.

Τους έφεραν κοντά στην παραλία σ' ένα μέρος γεμάτο από αγκάθια και τους έβαλαν να αφήσουν τα φτιάκια και τους κασμάδες, για να ξεκουρασθούν τάχα λίγη ώρα, ωσότου αρχίσει η δουλειά.

Τότε άρχισαν να κατεβαίνουν από τα βουνά κάτω στην παραλία. Τούρκοι στρατιώτες και αντάρτες, να φτάνουν προς το μέρος τους και να τους κυκλώνουν. Τους ησύχαζαν λέγοντας πως ο στρατός και οι αντάρτες που μαζεύονταν, ήταν για να φτιάξουν μαζί τους προχώματα.

Ύστερα άρχισαν να τους ψάχνουν, να τους παίρνουν ό,τι είχαν μαζί και ό,τι φορούσαν.

Και στη συνέχεια τους έβαλαν σε ένα στενό κύκλο, που ήταν αδύνατο να γλιτώσουν⁴²⁰. Άρχισαν οι πυροβολισμοί και ύστερα οι Τούρκοι πήραν τους κασμάδες και άρχισαν να τους χτυπούν και να τους σκοτώνουν. Έδωσαν ακόμη τη διαταγή, να τραβήξουν στα χωριά τους και να σκοτώσουν, ό,τι έβρισκαν, γυναίκες, παιδιά.

---

⁴²⁰ Ο ίδιος ο Αλ.Καρασελίδης βρέθηκε στην άκρη του ανθρώπινου σωρού, ρίχτηκε και χώθηκε μέσα στα καλάμια που φύτρωναν στην όχθη μιας μικρής λίμνης. Από εκεί έβλεπε το μεγάλο μακελειό και άκουγε τις φωνές του κόσμου. Από τον ίδιο και τέσσερις άλλους άνδρες που σώθηκαν από τη μεγάλη σφαγή της παραλίας, έμαθαν οι συγχωριανοί τους τι τους περίμενε. Παράτησαν τα σπίτια τους όσοι βρίσκονταν μέσα και χύθηκαν πάλι στα βουνά.

Το πρώτο χωριό στο οποίο ρίχτηκαν ήταν το Κιρεσλί, όπου και έβαλαν φωτιά. Ύστερα τράβηξαν στο Κεστενέ Πουνάρ, το έκαψαν κι αυτό, και όσους ανθρώπους πρόλαβαν μέσα στα σπίτια τους, τους σκότωσαν με τα χειρότερα βασανιστήρια⁴²¹.

Ο κόσμος που δεν είχε προλάβει να ειδοποιηθεί σ' όλα τα σπίτια πετούσε τα παιδιά του και έφευγε, ρίχνονταν στα ποτάμια και στις ρεματιές, σκοτώνονταν τρέχοντας για να σωθεί πάνω στις πέτρες και στους κορμούς των δέντρων.

Μέσα στα δάση είχαν μαζευτεί ως δέκα χιλιάδες άνθρωποι, όσοι είχαν σωθεί από τον πληθυσμό των δεκατεσσάρων χωριών, ενώ η πείνα και ο φόβος διαρκώς λιγόστευε τον αριθμό. Τα περισσότερα μικρά παιδιά τα σκότωναν οι γονείς τους, γιατί τους πρόδιδαν με τις φωνές τους και οι νέοι άνδρες έβγαιναν και αγόραζαν όπλα από τους Κιρκάσιους για να κρατήσουν την άμυνα του βουνού.

Πάνω στα βουνά ένας γενναίος και τολμηρός άνδρας, ο Ευάγγελος Φωτιάδης έγινε αρχηγός όλων, και όλος ο κόσμος μέρα νύχτα ετοιμάζονταν για τη γενική έξοδο. Οι Τούρκοι μαζεύονταν από όλα τα μέρη για να τους χτυπήσουν και οι Έλληνες βέβαια μάζευαν όσο μπορούσαν περισσότερα όπλα για να αντισταθούν. Έλεγαν, πως τα βουνά του Καρασού θα ήταν η τελευταία τους κατοικία και είχαν σκοπό να μην αφήσουν τους Τούρκους να πατήσουν στα βουνά τους χωρίς να κάνουν την τελευταία τους, την απελπισμένη αντίσταση.

Οι γέροι και τα παιδιά και οι γυναίκες πεθαίνανε καθημερινώς από την πείνα, τα κορμιά τους αδυνατίζανε και λυγίζανε, αλλά η απελπισία τους έδινε καινούργια δύναμη.

Από το Ντούτσε κατέβαιναν οχτακόσιοι τακτικοί κεμαλικοί στρατιώτες με επτά πολυβόλα και με δύο κανόνια για να τους χτυπήσουν και να τους σκοτώσουν όλους, άνδρες και γυναικόπαιδα, και καθώς σφίγγόταν η πολιορκία τους, δεν είχανε καμιά άλλη σωτηρία, παρά το πέρασμα από την κεμαλική ζώνη και την έξοδο προς τη Νικομήδεια, που την κατείχε ο ελληνικός και ο αγγλικός στρατός. Όταν τελείωσαν οι ετοιμασίες και είχαν μαζέψει ως διακόσια πενήντα όπλα, ο Ευάγγελος Φωτιάδης έστειλε μ' ένα Τούρκο αιχμάλωτο γράμμα στον Κιαρήμ εφέντη, προσκαλώντας τον για πόλεμο.

Την νύχτα της 15 με 16 Αυγούστου ξεκίνησαν οι κάτοικοι και των δεκατεσσάρων χωριών για τη μεγάλη έξοδο, ενώ οι κεμαλικοί που είχαν νικήσει τους Κιρκάσιους, όλο και προχωρούσαν σαν πλημμύρα και σαν χείμαρρος και σημείωναν το δρόμο τους με φλόγες και με σφαγές.

Τρεις ημέρες και τρεις νύχτες περνούσανε πολεμώντας άνδρες και γυναικόπαιδα μέσα από την κεμαλική ζώνη, ώσπου να φτάσουν στις αγγλοελληνικές προφυλακές και στο πέρασμα του Σαγγάριου, όπου το νερό έφθανε τον κόσμο ως το λαιμό, παρέσερνε τους πιο αδύνατους και τραβούσε και έπνιγε τα παιδιά. Εικοσιτέσσερις ώρες κράτησε το πέρασμα του Σαγγάριου.

---

⁴²¹ Τους σταύρωσαν και τους πετάλωσαν και ύστερα τους έριξαν από τα βουνά.

Όταν περνούσαν από τα Φουντουκλιά, τα είδανε όλα σαν ένα κάμπο από στάχτη και οι Φουντουκλιώτες, όσοι είχαν σωθεί, κατέβαιναν αδύνατοι και ωχροί, σαν φαντάσματα, κουρελιασμένοι και γυμνοί και ενώνονταν μαζί με τους άλλους στο δρόμο της σωτηρίας και της φυγής.

Τέσσερις μέρες ύστερα από την έξοδό τους έφτασαν στη Νικομήδεια και βέβαια βλέποντας τι περάσανε και πως σώθηκαν – όσοι σώθηκαν, είναι σίγουρο πως τη σωτηρία τους από τους Τούρκους τη χρωστούνε σ' ένα μεγάλο θαύμα που έκανε ο Θεός γι' αυτούς.

Στο σημείο αυτό ολοκληρώνονται τα αφηγήματα του Κώστα Φαλτάιτς για τις σφαγές της Νικομήδειας. Αφηγήματα αληθινά, αλλά ίσως λίγα και ασθενικά. Η τραγικότητα των σφαγών της Νικομήδειας και όλων των σφαγών και διωγμών που έχουν κάνει οι Τούρκοι, δεν μπορεί από καμιά ίσως ανθρώπινη πέννα να χρωματισθεί με το αληθινό της χρώμα και το υλικό που μας δίνουν τα πράγματα είναι τόσο, ώστε χρειάζεται γι' αυτό η συγγραφή όχι πια ενός μικρού τόμου, όπως αυτός εδώ, αλλά ολόκληρης βιβλιοθήκης.

Αλλά και πάλι όσα και αν γραφούν για την ωμότητα του Τούρκου, όπως και αν γραφούν, θα είναι λίγα, πτωχά και μικρά.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Η παρούσα μελέτη ασχολήθηκε, όπως μπορούμε να συμπεράνουμε, με το ιστορικό παρελθόν του Ελληνισμού της Νικομήδειας, μιας επαρχίας ένδοξης και πολύπαθης.

Τα στοιχεία που συγκεντρώθηκαν και καταγράφηκαν δίνουν μια σύντομη αλλά σαφή εικόνα της πορείας του Ελληνισμού της ευρύτερης περιοχής της Νικομήδειας, με αρκετούς σημαντικούς σταθμούς, οι οποίοι και σημάδεψαν αυτήν την πορεία, αλλά κυρίως με τα γεγονότα των διωγμών και της καταστροφής που υπέστησαν οι Έλληνες και ανάγκασαν πολλούς από αυτούς να ξεριζωθούν βίαια από τις πατρογονικές εστίες τους και να επαναπατρισθούν στην Ελλάδα. Οι ξεριζωμένοι δεν έχασαν μόνο γονείς, παιδιά, αδέρφια, την προγονική γη, αλλά και το δεσμό με τη θεμελιωμένη από χρόνια ή από αιώνες κοινωνική τους ομάδα: την κοινότητά τους, το χωριό τους, τη γειτονιά τους στην πολιτεία, το στενό ή το ευρύτερο ανθρώπινο περιβάλλον τους. Ενώ πολλοί Μικρασιάτες, όσοι γλύτωσαν από τις σφαγές ή την ομηρεία, μπόρεσαν να σωθούν καταφεύγοντας στα ελλαδικά παράλια, αντίθετα η Καταστροφή σημείωσε το οριστικό τέλος των συγκροτημένων κοινωνικών ομάδων. Τα κοινωνικά πρωτοκύτταρα: πολιτείες, κωμοπόλεις, χωριά, συνάφια, σύλλογοι, ιδρύματα χάθηκαν για πάντα ως ανθρώπινες και θεσμικές οντότητες. Η Μικρασιατική τραγωδία εξακολουθεί να κυριαρχεί στη συνείδηση του νεοελληνισμού, ως το θεμελιώδες γεγονός που μετέβαλε το χαρακτήρα και τη ροή της ιστορίας του έθνους στη σύγχρονη εποχή. Αυτό παρατηρούν όσοι ασχολούνται με την έρευνα γύρω από τη συγκεκριμένη περίοδο, οι οποίοι είναι πολλοί και σημαντικοί, πράγμα που καταμαρτυρείται και από τον όγκο της έρευνας αλλά και από το βαθμό των διαφωνιών αναφορικά με τα γεγονότα εκείνα.

Σε μια δύσκολη χρονική στιγμή για τον απανταχού Ελληνισμό, ίσως αυτό το οποίο μας μένει τελικά να είναι αυτή η ιστορική μνήμη και η αφύπνιση της εθνικής συνείδησης, η οποία αποτέλεσε και αποτελεί το μόνο όπλο απέναντι στις πάσης φύσεως αναταράξεις και επιθέσεις. Μέσα στην οποιαδήποτε κατάσταση σήψεως και παρακμής, ο ελληνισμός απέδειξε στο παρελθόν πολλές φορές, ότι μπορεί να αντιπάρει την δυσκολία και να αναγεννηθεί. Το ιστορικό παρελθόν είναι αυτό που μπορεί να διδάξει και να χαράξει το μέλλον ενός λαού, ενός έθνους.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ

- Αδαμαντιάδης Β., « Η εκκλησιαστική επαρχία Προύσης», Μικρασιατικά Χρονικά 8, (1955) 97.
- Αθανάσιος Μέγας, *Επιστολές κατ' Αρειανών προς επισκόπους της Αιγύπτου*, PG 25, 553.
- Του ιδίου, *Περί Συνόδων* 17, PG 26, 712.
- Αναγνωστοπούλου Σία, *Μικρά Ασία 19^{ος} αιώνας-1919. Οι ελληνορθόδοξες κοινότητες. Από το μιλλέτ των ρωμιών στο ελληνικό έθνος*, Αθήνα 1997.
- Αναστασιάδης Γ., «Χαϊ-Χουρούμ (Αρμενόγλωσσοι Έλληνες)», Μικρασιατικά Χρονικά 4, 37-48.
- Αλεξούδης Α., «Χρονολογικοί Κατάλογοι», Πανελλήνιο Λεύκωμα, Στ', σ.109.
- Αρχεία Διευθύνσεως Ιστορίας Ελληνικού Στρατού*, φάκελος 318 Ε/1.
- Βακαλόπουλος Απ. Κωνσταντίνος, « Οικονομικές και δημογραφικές εξελίξεις», Ι.Ε.Ε., τ.1(1454-1669), σσ.177-179.
- Του ιδίου, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, Α', σ.112 κεξ.
- Βρυώνης Σπ., «Η παρακμή του μεσαιωνικού ελληνισμού της Μικράς Ασίας και η διαδικασία του εξισλαμισμού (11^{ος} έως 15^{ος} αιώνας)», Ι.Ε.Ε., τ.Θ', σσ.136, 141-144, 160 κ.εξ., 316 κ.εξ.
- Γαλίτης Γ., «Αμφίων», Θ.Η.Ε., τ.2, σ.444.
- Γεδεών Μ., *Πατριαρχικοί πίνακες*, Εν Κωνσταντινουπόλει 1885-1890.
- Του ιδίου, *Έγγραφοι λίθοι και κεράμια*, Εν Κωνσταντινούπολει 1892.
- Του ιδίου, *Κληρικών προνομία και τιμαί κοσμικαί*, Εν Αθήναις 1931.
- Γενάδιος Ηλιουπόλεως, « Σκιαγραφία της ιστορίας της Μητροπόλεως Χαλκηδόνος και ο επισκοπικός αυτής κατάλογος», Ορθοδοξία 18 (1943) 269.
- Γερμανός Σάρδεων, «Κατάλογος των επαρχιών του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως κατά τον ΙΖ' αιώνα», Ορθοδοξία 3 (1928) σ.231-237.
- Γεωργιάδης Αρνάκης Γ., *Οι πρώτοι Οθωμανοί*, Αθήνα 1947.
- Γεωργίου Π.Γ., «Μαραθώνιος», Θ.Η.Ε., τ.8, σ.645.
- Γρηγοράς Ν., *Ρωμαϊκή Ιστορία*, ΙΑ' 4, τ.1, σσ.539-542.
- Γρηγόριος Νύσσης, PG 45, 165 Β.

Γριτσόπουλος Τάσος, «Άνθιμος Δ΄», Θ.Η.Ε.,τ.2, σ.765.

Του ιδίου, «Κύριλλος ο Καρακάλλος, ο από Μελενίκου», τ.7, σ.1197.

Δαπόντε Κ., *Κήπος Χαρίτων*, σε E.Legrand, Bibliothèque vulgaire , Paris 1881, τ.3, 44.

Ελευθερουδάκη, Εγκυκλοπαιδικό Λεξικό, Θ΄, σ.818-819.

Έξοδος, τόμος Α΄ , *Μαρτυρίες από τις επαρχίες των δυτικών παραλίων της Μικρασίας*, Αθήνα (1980), σσ. 293-295, 325-328.

Ευσέβιος , *Εκκλησιαστική Ιστορία*, Δ΄23, 4 , Η΄ 6, 6 , Η΄ 13, 1-2, 17.9 , Θ΄ 6, 3, και Ι΄ 5,9.

Ευσταθίου Παρεκβολαί Επιστολή, Geographi Graeci Minores, Έκδ.Carolus Mullerus, τόμ.2, Parisiis 1882.

Ευστρατιάδου, *Αγιολόγιον*, σσ.201-202.

Ζούμπος Α., «Ευσέβιος», Θ.Η.Ε.,τ.5, σσ.1083-1084.

Η.Ε.Φ.Κ., *Κωνσταντινούπολη, 1906*, σσ.128,134-135, 141

Θεοδώρητος, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, Α΄ 5, PG 82, 913-916.

Θεοφάνης , *Χρονογραφία*, Migne PG , τ.108, σ.364.

Θουκυδίδης,κεφ.75, εδάφ.2.

Ιορδάνογλου Αναστάσιος, *Η Μητρόπολη Χαλκηδόνας, Από την αρχαιότητα έως σήμερα*, Αθήνα 2000.

Καλαϊτζάκης Β., «Κεκρόπιος», Θ.Η.Ε.,τ.7, σ.475.

Καλεντερίδης Σάββας, *Δυτικός Πόντος, Βιθυνία – Παφλαγονία*, εκδ. Info, Αθήνα 2005.

Κανονισμός της Ελληνικής Ορθοδόξου Κοινότητος Κατιρλή,εν Κωνσταντινουπόλει, 1913.

Καντακουζηνός Ι., Α΄31, τ.1, σ.151, Β΄24, τ.1,σ.446-447, Β΄ 26, τ.1,σ.459, Β΄34, τ.1, σ.505-508.

Καραγιαννόπουλος Ιωάννης , *Ιστορία Βυζαντινού Κράτους*, εκδ.Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2001.

Καρμίρης Ι., «Η Δ΄Οικουμενική Σύνοδος επί τη 1500^η επετηρίδι αυτής 451-1951», Εκκλησία 28 (1951) 218.

Κονιδάρης Γ., *Αι μητροπόλεις και αρχιεπισκοπαί του Οικουμενικού Πατριαρχείου και η «τάξις» αυτών*, τόμ.1, Αθήνα 1934.

Κοντογιάννης Παντελεήμων , *Γεωγραφία της Μικράς Ασίας*, Αθήναι 1921.

Κωνσταντάρας – Σταθαράς Δημ., *Μικρασιάτες Πρόσφυγες στη Μαγνησία*, Πολιτιστικός Οργανισμός Δήμου Νέας Ιωνίας Μαγνησίας, Βόλος 2008.

Κωνσταντινίδης Εμμ.Ι., « Αθανάσιος Κύπριος», Θ.Η.Ε., τ.1, σσ.556-557.

Του ιδίου , «Νικομήδεια» Θ.Η.Ε., τ. 9, σσ.540-542.

Κωνσταντινίδης Ιω.Ε., «Αλέξανδρος ο Ρηγόπουλος (Νικομηδείας), Θ.Η.Ε., τ.2, σ.114.

Του ιδίου, «Επίσκοποι, ο Νικομηδείας της εις Βιθυνίαν», Θ.Η.Ε.,τ.2, σ.770.

Μακρής Παναγ., *Το Κατιρλί και οι πέριξ αυτού κόμαι*, του Πατριαρχικού Τυπογραφείου Κωνσταντινουπόλεως.

Μαμώνης.Κ., «Πελοποννήσιοι στη Μικρά Ασία», Πρακτικά Β΄Διεθνούς Συνεδρίου Πελοποννησιακών Σπουδών, Αθήνα 1981-82, σσ.211-212.

Μαραβελάκης Μάξιμος-Βακαλόπουλος Απόστολος, *Οι προσφυγικές εγκαταστάσεις στην περιοχή της Θεσσαλονίκης*, Θεσσαλονίκη 1993.

Μαστρογιαννάκης Ηρ., «Κατιρλί, το όμορφο χωριό της Προποντίδας», *Αλησμόνητες Πατρίδες, Η Φωτοδότρα Μικρασία*, σ.478.

Μαύρη βίβλος διωγμών και μαρτυριών του εν Τουρκία Ελληνισμού(1914-1918), Οικουμενικό Πατριαρχείο 1919.

Μουτσόπουλος Ν.,Βακαλόπουλος Κ.,Κεσόπουλος Αρ., *Αλησμόνητες Πατρίδες, Η Φωτοδότρα Μικρασία*, εκδ. Τζιαμπίρης – Πυραμίδα, Θεσσαλονίκη.

Μυσιρλής Δ., «Θρασύμαχος», Μ.Ε.Ε.,τ.12, σ.711.

Νικηφόρος Κωνσταντινουπόλεως, *Ιστορία Σύντομος*, Migne PG, τ.100, σ.36.

Νικολούδης Νικόλαος, *Μεσαιωνική Μακεδονία, Θράκη και Μικρά Ασία, προσεγγίσεις και αντιπαραθέσεις Βυζαντινών, Σλάβων και Τούρκων*,εκδ.Σταμούλη , Θεσσαλονίκη 2006.

Παπαδημητρόπουλος Γεώργιος Δ., *Με τους αγίους μας, Συναξαριστής μηνός Δεκεμβρίου*,εκδ.Αποστολική Διακονία, Αθήνα 1996.

Παπαδόπουλος Στ., «Γεώργιος», Θ.Η.Ε.,τ.4, σσ.463-464.

Του ιδίου, «Θεοφύλακτος», Θ.Η.Ε., τ.6, σ.416.

Του ιδίου, «Ιωάννης», Θ.Η.Ε., τ.7, σσ.27-28.

Παπακωνσταντίνου Θ., «Φαλέας», Μ.Ε.Ε.,τ.23, σ.803.

Παχυμέρης Γ., *Ανδρόνικος Παλαιολόγος Δ΄* 25, σ.327. 333-335, 26, σ.335, 30,σ.345.

Πράξεις Αποστόλων, Στ΄,5.

Ράλλης Γ.,- Ποτλής Μ., *Σύνταγμα των θείων και ιερών κανόνων...*, Αθήνα 1855.

Σάρδεων Γερμανού, *Πατριαρχικοί Κατάλογοι*, Β΄, σσ. 185-190.

Σκαλιέρης Γεώργιος, *Λαοί και φυλαί της Μικράς Ασίας, Μετά πινάκων και χαρτών*, Αθήνα 1922.

Σκιάδης Γ., «Διοίκηση Νικομήδειας», *Αλησμόνητες Πατρίδες, Η Φωτοδότρα Μικρασία*, σσ.474-481.

Σπυρόπουλος Ν.Κ., «Νικομήδεια», Μ.Ε.Ε., τόμος 18, σσ.311-312.

Σταυρίδης Βασίλειος, *Οι Μητροπόλεις Χαλκηδόνος, Δέρκων και Πριγκηποννήσων. Οικουμενικόν Πατριαρχείον*, Θεσσαλονίκη 1991.

Του ιδίου, *Επισκοπική Ιστορία του Οικουμενικού Πατριαρχείου*, εκδ.αφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1996.

Στεφανίδης Βασίλειος, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, εκδ.Παπαδημητρίου, Αθήνα 2000.

Στέφανος Βυζάντιος, *Εθνικά κατ' επιτομήν. Περί πόλεων*, Lugduni Batavorum.

Στράβων, *Γεωγραφικά*, βιβλίο 7, The Loeb Classical Library 182, London 1967.

Συμεών ο Μεταφραστής, PG 116, 1073-1076.

Σωζόμενος, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, Δ', 13, 16,24 και Γ'21.

Σωκράτους, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, Α' 6.

Τριάντου Ελένη, *Ο Βόλος μέσα από την ομίχλη του χρόνου*, εκδ.Γραφή, Βόλος, 1994.

Τσαμασλίδης Αρίσταρχος, «Ο ξερριζωμός της Νικομήδειας», *Αλησμόνητες πατρίδες*, Η Φωτοδότρα Μικρασία, σ.481-484.

Τσιρκινίδης Χάρης, *Έχω όπλο την αγχόνη... Το ντοκουμέντο της Μεγάλης Καταστροφής υπό το φως των ξένων απορρήτων αρχείων 1908-1925*, εκδ. Ερωδιός, Θεσσαλονίκη 2005.

Φαλτάιτς Κ., *Αυτοί είναι οι Τούρκοι, Αφηγήματα των σφαγών της Νικομήδειας*, Αθήνα 1921.

Φιλίππαιος Θ., *Εκκλησία Κωνσταντινούπολης, Επισκοπαί και Επίσκοποι (1833-1960)*, Αθήνα 1960, σ.20.

Χαμουδόπουλος Μηνάς, *Γεωγραφία*, Αθήνα 1892.

Χαστάογλου Βίλμα, «Η πολεοδομική εξέλιξη του Βόλου», Βόλος 1881-1955, ο χώρος και οι άνθρωποι, εκδ.ΔΗ.Κ.Ι. , Βόλος 2004.

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

Acta et diplomata graeca medii aevi , εκδ.F.Miklosich και J.Müller, τ.1, Βιέννη 1860-90, σσ. 73-75, 362.

Annuaire-Almanach du Levant-Herald Constantinople, 1910.

Bardy G., *Recherches sur St Lucien d' Antiocheeses disciples*, Paris 1936.

Barkan, *XV veXVIinci asirlarda Osmanli Imparatorlungunda toprak isciliginin organizasyonu sekelleri.I.Kulluklar ve Ortakci kullarm (Οι μορφές οργάνωσης της αγροτικής εργασίας στην Οθωμανική αυτοκρατορία το 15^ο και το 16^ο αιώνα)*, σσ.61-69.

Beldiceanu-Steinherr, *La géogrqphie historique de l' Anatolie central d' après les registres ottomans*, Académie des inscriptions et belles-lettres, Paris, juillet-octobre 1982, σ.18.

Byzantinische Zeitschrift, VII (1898), σ.476.

Compleston Frederick S.J., *A history of philosophy*, τ.1, μέρος 1^ο, σσ.47, 54 και 64, τ.2,σ.158.

Contenson L.de , *Chrétiens et Musulmans* , Paris.

Cuinet Vital, *Tourquie d' Asie*, 4 , Paris 1890-95.

Diodorus of Sicily, with an English Transalation by C.H. Oldfather in Twelve Vol. London: Heinermann/Cambridge; Mass.: Harvard University Press, 1962.

Fliche-Martin-Frutaz, IV (πίνακα), (I. Daniele, εν EC, V, σ.856.

Fontanier V., dans ses «Voyages en Orient», entrepris par ordre du Gouvernement Français de l'année 1821 à l'année 1829, Paris, 1829 (Librairie Universelle).

Gelzer H., *Texte der Notitae Episcopatum*, Munchen 1900.

Gibbon E., *History of the Decline and Fall of the Roman Empire*, έκδ. Bury, Λονδίνο 1902, τ.7, σ.24.

Gibbons H.A., *The foundation of the Ottoman Empire*.

Janin R., « Chalcédoine», DHGH, Tome Douzieme, Paris 1953, σσ.270-277.

Laurent V., «La personnalité de Jean de Héracléc (1250-1328), oncle et précepteur de Nicéphore Grégoras», εν Ελληνικά, Γ'(1930) σσ.297-315.

Lichtenstein A., *Eusebius von Nikomedien, seine Personlichkeit, sein Leben und seine Fuhrerschaft in arianischen Streit*, Halle a.S.1903.

Masson P., *Smyrne et l' hellénisme en Asie Mineure*, Paris 1918.

Miklosich F.-Muller I., *Acta Patriarchatus Constantinopolitani 1340-1402*, τόμ.1, Vindobonae 1860, τόμ.2, Vindobonae 1862.

Pachymeris G., *Rélations Historiques*, éd.A.Failler, v.I-II. Paris 1984

Reclus E., *Nouvelle Geographia Universeille*

Strabon, *Géographie*, τόμ.4, Βιβλίο 7, Texte Etabli et Traduit par Raoul Baladie, Paris 1989.

Vryonis Sp., *The decline of medieval Hellenism in Asia Minor and process of islamization from eleventh through the fifteenth century*, Berkley, 1971, σ.146 και σσ.166-167.

Wittek Paul, «Von der byzantinischen zur turkischen Toponymie»-Byzantion, τ.10 (1935) σσ.11-64.

Worms R., *Φιλοσοφία των Κοινωνικών Επιστημών*.

Zachariadou, *The Ottoman Emirate (1300-1389)*, σσ.66-67.

Της ιδίας, *The Oguz Tribes: The Silence of the Byzantine Sources*, Res Orientales IV, Itinéraires d Orient, Hommage à Claude Caen, 1994, σσ.285-289.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΕΙΚΟΝΩΝ ΚΑΙ ΠΙΝΑΚΩΝ

Εικόνα 1: Το «Ρολόι» που κοσμεί σήμερα το κέντρο της Νικομήδειας, Καλεντερίδης, ό.π. , σ. 89....	15
Εικόνα 2: Χάρτης Μικράς Ασίας (Τουρκίας) – Μουτσόπουλος κ.λ.,ό.π., σσ. 8-9.	15
Εικόνα 3: Χάρτης Διοικητικός Μικράς Ασίας – Μουτσόπουλος κ.λ., ό.π., σσ. 16-17.	15
Εικόνα 4: Άποψη της Νικομήδειας και του όμορφου κλειστού κόλπου της, Félix Sartiaux , <i>Η Ελληνική Μικρασία, Αθήνα 1933</i> , σ.108	16
Εικόνα 5: Μερική άποψη της Νικομήδειας από τη θάλασσα, Sartiaux ,ό.π., σ.182.	16
Εικόνα 6: Νόμισμα στο οποίο απεικονίζεται ο τελευταίος βασιλιάς της Βιθυνίας, Νικομήδης Γ', Καλεντερίδης, ό.π., σ. 83.....	15
Εικόνα 7: Νόμισμα που απεικονίζει τον αυτοκράτορα Διοκλητιανό, Καλεντερίδης, ό.π., σ. 84.	20
Εικόνα 8: Η Μικρά Ασία με τα αρχαία και μεσαιωνικά ονόματα των επαρχιών και με τις μεγάλες πόλεις (ελληνικά ή τουρκικά ονόματα). <i>Αρχείο Κ.Μ.Σ.</i>	30
Εικόνα 9: Το μοναστήρι του Αγίου Παντελεήμονα στη Νικομήδεια, Καλεντερίδης, ό.π.,σ.86.....	39
Εικόνα 10: Από την προσωπική συλλογή Μιχαήλ Ευδωρίδη.	46
Εικόνα 11: Νικομήδεια - η περιοχή του Σιδηροδρομικού Σταθμού, Μουτσόπουλος κ.λ., ό.π., σ. 486	53
Εικόνα 12: Μικρά Ασία: Τα Βιλαέτια 1919, Σκαλιέρη, ό.π.....	59
Εικόνα 13: Χάρτης Σαντζακίου-Μουτεσαριφλικίου Νικομήδειας, Μουτσόπουλος, κ.λ., ό.π.,σ. 473..	60
<u>Εικόνα 14: Απόψεις της Αρετσούς, Καλεντερίδης, ό.π., σ. 91.....</u>	<u>66</u>
Εικόνα 15: Άποψη του καθαρά ελληνικού χωριού Κατιρλί (σημ. Εσένκιοϊ) στην Προποντίδα, Μουτσόπουλος κ.λ.,ό.π., σ. 481.....	66
Εικόνα 16: Απόσπασμα του Κανονισμού της ελληνικής Κοινότητας Κατιρλί της Μ.Ασίας, Μουτσόπουλος κ.λ., ό.π. σ. 480.....	70
Εικόνα 17: Η λίμνη Σαπάντζα, Καλεντερίδης, ό.π., σ.100.....	73
Εικόνα 18: Χάρτης της περιοχής Νικομηδείας και Προύσας, που διεξήχθησαν οι επιχειρήσεις του Μαρτίου 1921, Ι.Ε.Ε.,τ. ΙΕ΄, σ.156.....	93
Εικόνα 19: Εφημερίδα «Η ΘΕΣΣΑΛΙΑ», Πέμπτη 17 Ιουνίου 1921.....	97
Εικόνα 20: Οι σκηνές των προσφύγων,(φωτ.Κ.Ζημέρης), Βίλμα Χαστάογλου, «Η πολεοδομική εξέλιξη του Βόλου, 1881-1955», <i>Βόλος 1881-1955, ο χώρος και οι άνθρωποι</i> , έκδ.ΔΗ.Κ.Ι Βόλου, 2004, σ.68.	99

Εικόνα 21: Η εφημερίδα «Η ΘΕΣΣΑΛΙΑ», Παρασκευή 25 Ιουνίου 1921.....	100
Εικόνα 22: Το λιμάνι της Γιάλοβας στην Προποντίδα, περιοχή Νικομήδειας, Κωνσταντάρης-Σταθαράς, ό.π.,σ.21.....	101
Εικόνα 23: Η καπναποθήκη Γκιζίκη στη συνοικία της Μεταμορφώσεως (Σωκράτους με Σόλωνος) στην οποία διέμεναν οι «εκ Νικομηδείας» πρόσφυγες.(φωτ.2002), Κωνσταντάρης-Σταθαράς, ό.π.,σ.23.	104
Εικόνα 24: Η πρώτη εκκλησία της Αναλήψεως, όπου μεταφέρθηκαν οι χιονόπληκτοι πρόσφυγες από τις σκηνές τους το Δεκέμβριο του 1925, (φωτ.Κ. Ζημέρης), Ελένη Τριάντου, <i>Ο Βόλος μέσα από την ομίχλη του χρόνου</i> , εκδ.Γραφή, Βόλος 1994, σ.126.	106
Εικόνα 25: Η σφραγίδα του «Συνδέσμου προσφύγων Βιλαετίου Προύσης και Προποντίδος Εν Βόλω Ο Αλύτρωτος 1922», Αρχείο Γ.Α.Κ.Ν. Μαγνησίας.	109
Εικόνα 26: Πρόσφυγες της Βιθυνίας στη Μυτιλήνη,Μουτσόπουλου κτλ.,ό.π.,σ.483	110

Πίνακας 1 . Σκαλιέρης, ό.π., σ.256.	42
Πίνακας 2: από εκκλησίες, σχολεία, μαθητές κλπ της Μητρόπολης Νικομήδειας, Σ.Αναγνωστοπούλου, <i>Μικρασία, 19^{ος} αιώνας – 1919, οι Ελληνορθόδοξες Κοινότητες</i>	44
Πίνακας 3: από εκκλησίες, σχολεία, μαθητές κλπ της Μητρόπολης Νικομήδειας, Αναγνωστοπούλου, ό.π.....	44
Πίνακας 4: Ανακεφαλαιωτικός πίνακας της σχολικής κίνησης της Μικράς Ασίας, Σκαλιέρης,ό.π.	45
Πίνακας 5: Πίνακας του Ρωμέικου πληθυσμού των πόλεων και των χωριών, Αναγνωστοπούλου,ό.π.	58
Πίνακας 6: Σαντζάκιον Νικομηδείας (Εμβ. 11.200 τετρ. χιλ), Σκαλιέρης, ό.π., σ. 56.....	61
Πίνακας 7: Διοικήσεις Νικομήδειας, Σκαλιέρης, ό.π., σ. 237	61
Πίνακας 8: Πίνακας πληθυσμού από μεταγενέστερη πηγή (Μουτσόπουλος κ.λ.,ό.π., σ. 473) για το έτος 1914.....	62

